

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ & ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Φωτεινή Μπέλλου

Σπουδαστής: Οδυσσέας Λουκόπουλος

ΔΠΜΣ: ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ & ΑΣΦΑΛΕΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Ο ρόλος της πολιτικο-στρατιωτικής συνεργασίας
και της προσέγγισης "του κυβερνητικού όλου" στην
αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών»**

Δεκέμβριος 2020

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάσθηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου».

Οδυσσέας Λουκόπουλος

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΩΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή	5
Κεφάλαιο 1: Περιβάλλον Ασφαλείας	10
1. Γενικά.....	10
2. Εθνική Ασφάλεια και Πολιτική Εθνικής Ασφάλειας.....	11
3. Εθνική και Διεθνής Ασφάλεια.....	13
4. Ρευστότητα Περιβάλλοντος Διεθνούς Ασφαλείας.....	14
5. Παράγοντες Αποσταθεροποίησης.....	15
6. Συμπεράσματα.....	17
Κεφάλαιο 2: Υβριδική Απειλή	18
1. Γενικά.....	18
2. Εννοιολογική Ανάλυση.....	20
3. Οι Δυο «Σχολές Σκέψεις».....	22
4. Η Υβριδική Απειλή ως Προϊόν Μετανεωτερικότητας.....	24
5. Διαχρονικότητα Υβριδικού Στοιχείου.....	29
6. Εργαλεία.....	33
➤ Προπαγάνδα	
➤ Εγχώρια Μέσα Ενημέρωσης	
➤ Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης	
➤ Ψεύτικα ή Πλαστά Νέα	
➤ Στρατηγικές διαρροές	
➤ Χρηματοδότηση Οργανισμών	
➤ Πολιτικά Κόμματα	
➤ Υποκινούμενες Διαμαρτυρίες	
➤ Ολιγάρχες	
➤ Θρησκεία	
➤ Κυβερνοεπίθεση	
➤ Οικονομική Μόχλευση	
➤ Αντιπρόσωποι – Πληρεξούσιοι	
➤ Εκμετάλλευση Εθνικών ή Πολιτιστικών Ταυτοτήτων	
➤ Νομικός «Πόλεμος»	
7. Συμπεράσματα.....	47
Κεφάλαιο 3: Ο Ρόλος της Ολοκληρωμένης Κυβερνητικής Προσέγγισης στην Αντιμετώπιση Υβριδικών Απειλών	49
1. Γενικά.....	49
2. Έννοια.....	51
3. Αντιμετώπιση Υβριδικών Απειλών σε Εθνικό Επίπεδο.....	54

➤ Ανθεκτικότητα	
➤ Στρατιωτική Ετοιμότητα	
➤ Συντονισμός	
➤ Εκτίμηση Κινδύνου	
4. Συμπεράσματα.....	59
5. Μελέτη Περίπτωσης.....	61
Κεφάλαιο 4: Ο Ρόλος της Πολιτικό-Στρατιωτικής Συνεργασίας στην Αντιμετώπιση Υβριδικών Απειλών.....	65
1. Γενικά.....	65
2. Έννοια.....	66
3. Αντιμετώπιση Υβριδικών Απειλών σε Εθνικό Επίπεδο.....	71
4. Αντιμετώπιση Υβριδικών Απειλών στο Πλαίσιο Διεθνών Οργανισμών.....	78
Συμπεράσματα-Προτάσεις.....	83
Επίλογος.....	86
Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία.....	87

Εισαγωγή

Γενικά

Η εικόνα του σύγχρονου περιβάλλοντος ασφαλείας δεν είναι απλά «μαύρη ή άσπρη». Είναι πολύπλοκη, πολυεπίπεδη και πολυδιάστατη. Η ανάλυση του τι έχει αλλάξει, πώς αλλάζει και τι σημαίνει αυτή η αλλαγή για τα δημοκρατικά κράτη, αποτελεί τον πυρήνα για την κατανόηση της μορφής του σύγχρονου περιβάλλοντος ασφαλείας του δυτικού κόσμου.

Ως ασφάλεια με όρους λεξικού, ορίζεται η ατομική ή συλλογική απελευθέρωση από το φόβο. Αυτή η ελευθερία σε επίπεδο χώρας διασφαλίζεται συνήθως μέσω της προστασίας από απειλές κατά της εδαφικής ακεραιότητας, της πολιτικής κυριαρχίας και των εθνικών συμφερόντων. Ωστόσο, αυτός ο ορισμός της ασφάλειας διευρύνθηκε με την πάροδο του χρόνου για να συμπεριλάβει την προστασία έναντι άλλων απειλών.¹

Η κοινή δήλωση, που αφορά τη συνεργασία ΕΕ-NATO, στην διάσκεψη κορυφής των Βρυξελλών του 2018, σκιαγραφεί αφενός τη ρευστότητα του διεθνούς περιβάλλοντος ασφαλείας και αφετέρου συνοψίζει τη φύση και την προέλευση των απειλών που αντιμετωπίζουν τα κράτη μέλη των δυο οργανισμών. Οι υβριδικές απειλές που εκδηλώνονται από κρατικούς και μη κρατικούς δρώντες συμπεριλαμβάνονται σε αυτές τις απειλές και μάλιστα θεωρούνται ένας σημαντικός παράγοντας αποσταθεροποίησης της εσωτερικής συνοχής των κρατών μελών των δυο οργανισμών.²

Την επόμενη χρονιά (Δεκέμβριος 2019) η τρίτη παράγραφος της κοινής δήλωσης της αντίστοιχης διάσκεψης κορυφής στο Λονδίνο ανέφερε τα εξής: «Εμείς, ως Συμμαχία, αντιμετωπίζουμε ξεχωριστές απειλές και προκλήσεις που προέρχονται από όλες τις στρατηγικές κατευθύνσειςη τρομοκρατία σε όλες τις μορφές και εκδηλώσεις της παραμένει μια μόνιμη απειλή για όλους μας. Οι κρατικοί και οι μη κρατικοί δρώντες αμφισβητούν τη διεθνή τάξη που βασίζεται στους κανόνες. Η

¹James Mcquaid and Arpad Vincze, "Countering Threats to Environmental Security: The Role Of Nato" in: Energy and Environmental Challenges to Security.ed. Stephen Stec and Besnik Baraj, (NATO Science for Peace and Security Series, Springer) 185-193, https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9453-8_12

² Joint declaration on EU-NATO cooperation, 10 July 2018, https://www.consilium.europa.eu/media/36096/nato_eu_final_eng.pdf

αστάθεια πέρα από τα σύνορά μας συμβάλλει επίσης στην παράνομη μετανάστευση. Αντιμετωπίζουμε υβριδικές απειλές και απειλές στον κυβερνοχώρο».³

Από τις ανωτέρω κοινές δηλώσεις των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων στο πλαίσιο των πιο πρόσφατων διασκέψεων κορυφής της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας προκύπτει ότι οι υβριδικές απειλές έχουν γίνει η νέα πρόκληση ασφάλειας για τις δυτικές χώρες στον 21^ο αιώνα, αντικατοπτρίζοντας τη σημαντική αλλαγή στα στεγανά της διεθνούς ασφάλειας.

Πράγματι, η δομή των απειλών στο τρέχον και μελλοντικό παγκόσμιο περιβάλλον ασφαλείας παρουσιάζει μια ολοένα και περισσότερο «υβριδική» φύση. Οι υβριδικές επιχειρήσεις και τακτικές συνδυάζουν στρατιωτικά και μη στρατιωτικά μέσα με εμφανείς και κεκαλυμμένες μεθόδους. Συμπεριλαμβάνουν κυβερνοεπιθέσεις, εκστρατείες παραπληροφόρησης, χρήση παράτυπων ομάδων και τακτικών ένοπλων δυνάμεων, κατασκοπεία, σαμποτάζ, οικονομική πίεση και προσωπικό εξαναγκασμό. Ο στρατηγικός στόχος αυτών των δραστηριοτήτων είναι να θολώνουν οι γραμμές μεταξύ ειρήνης, κρίσης και σύγκρουσης, να δημιουργούνται αμφιβολίες και να υποδαυλίζονται συγκρουσιακές καταστάσεις.

Η πολυπλοκότητα και η διαφορούμενη φύση των υβριδικών απειλών τείνει ολοένα και περισσότερο να αυξάνει το αίσθημα ανασφάλειας και τις τριβές στην κοινωνία. Ο τρόπος, η μεθοδικότητα και η ένταση με την οποία εκδηλώνονται, σύμφωνα με ρώσους μελετητές της στρατηγικής επιστήμης, συνοψίζονται:

- Στην κάμψη του φρονίματος του αντιπάλου έθνους με μια σταδιακή διάβρωση του πολιτισμού των αξιών και της αυτοεκτίμησης του.
- Στην έμφαση της χρήσης πολιτικών, ενημερωτικών (προπαγάνδα) και οικονομικών μέσων, παρά στη φυσική στρατιωτική δύναμη.⁴

Αναφορικά με τον τρόπο αντιμετώπισης των νέων προκλήσεων ασφαλείας, ορισμένοι κοιτάνε στο παρελθόν για απαντήσεις, ενώ άλλοι το έχουν ξεχάσει. Υπάρχουν αυτοί που υποστηρίζουν σθεναρά την προσαρμογή στην αλλαγή και εκείνοι που υπερασπίζονται το υπάρχον status quo.

³ London Declaration, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in London 3-4 December 2019, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_171584.htm

⁴ Ofer Fridman (2017) Hybrid Warfare or GibridnayaVoyna?, The RUSI Journal, 162:1, 42-49, <https://doi.org/10.1080/03071847.2016.1253370>

Οι εξελίξεις αυτές απαιτούν νέους τρόπους αντιμετώπισης των διαμορφωθέντων απειλών, τοποθετώντας την ευρύτερη έννοια της ανθεκτικότητας στο κέντρο των «αντισταθμιστικών» στρατηγικών. Η ανθεκτικότητα κατέχει πρωταγωνιστικό ρόλο στα θεσμικά έγγραφα του NATO και της ΕΕ για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, γεγονός που επιβεβαιώθηκε στην κοινή δήλωση ΕΕ-NATO κατά τη σύνοδο κορυφής στη Βαρσοβία το 2016.⁵

Τοποθετώντας τις βάσεις για την αναλυτικότερη προσέγγιση που θα ακολουθήσει, είναι χρήσιμο να επισημανθεί ότι η ΕΕ αντιλαμβάνεται την ανθεκτικότητα μέχρι σήμερα με όρους βελτίωσης της ικανότητας απορρόφησης, προσαρμογής και ανάκαμψης από το σοκ που απορρέει από την εκδήλωση υβριδικών απειλών. Στην πράξη η ανθεκτικότητα υλοποιείται και οικοδομείται μέσω ενός αριθμού πρωτοβουλιών εντός της ίδιας της Ένωσης και περιοχών που γειτνιάζουν με την αυτή με στόχο την προάσπιση και ενίσχυση της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των κανόνων δικαίου. Η πεποίθηση είναι ότι η ανθεκτικότητα πρέπει να γίνει κατανοητή σε ολόκληρο το φάσμα της ως μια ευέλικτη και δυναμική διαδικασία που περιλαμβάνει έναν αριθμό πολιτικών της ΕΕ, εξωτερικούς εταίρους και τοπικούς «παίκτες». Δεν είναι και δεν πρέπει να είναι αυτοσκοπός: δεν υπάρχει «πιστοποιημένη» κατάσταση ανθεκτικότητας που μπορεί να επιτευχθεί μια για πάντα και δεν υπάρχουν σαφώς αναγνωρίσιμοι και μη αμφισβητούμενοι δείκτες και σημεία αναφοράς για «μέτρηση» αυτής της έννοιας. Κατά τον ίδιο τρόπο, υπάρχουν ήδη διάφοροι βαθμοί ανθεκτικότητας στους περισσότερους τομείς της κρατικής λειτουργίας. Οι προσπάθειες πρέπει να είναι μάλλον προσανατολισμένες προς τη δημιουργία ή την ενίσχυση της ανθεκτικότητας προκειμένου να μετριαστεί η ευθραυστότητα όπου υπάρχει.⁶

Η Βορειοατλαντική Συμμαχία τονίζει εξίσου την εσωτερική και την εξωτερική διάσταση της ανθεκτικότητας στο πλαίσιο της κρατικής υπόστασης, αλλά ταυτόχρονα την συνδέει ευθέως με την αποτροπή. Δηλαδή με το γεγονός ότι ο αντίπαλος – θεωρητικά τουλάχιστον - θα αποφύγει τη λήψη επιθετικής ενέργειας εναντίον

⁵Joint declaration by the President of the European Council, the President of the European Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization, 08 Jul 2016

https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133163.htm

⁶Antonio Missiroli forward to: "After the EU Global Strategy, Building Resilience", ed. Florence Gaub and Nicu Popescu, (European Union Institute for Security Studies, 2017), 5-7

Σύμμαχου Κράτους εάν η αντίληψη του συνηγορεί με το ότι το κόστος της αποτρεπτικής εις βάρος του ενέργειας θα αντικαταστήσει τα οφέλη από αυτή. Με άλλα λόγια, εάν ο αντίπαλός γνωρίζει ότι ο βαθμός ανθεκτικότητας του υποψήφιου θύματος είναι υψηλός και η ετοιμότητά του για ανταποδοτική ενέργεια σημαντική, τότε θα στραφεί αλλού προκειμένου να επιτευχθούν οι στρατηγικοί του στόχοι.

Στο σχέδιο συμπερασμάτων του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με την ασφάλεια και την άμυνα στο πλαίσιο της συνολικής στρατηγικής της, που απεστάλη στην επιτροπή των μόνιμων αντιπροσώπων στις 13 Ιουνίου 2019, τονίζεται στην παράγραφο 39 ότι η πρωταρχική ευθύνη για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών ανήκει στα κράτη μέλη. Στην ίδια παράγραφο αναφέρεται η πρόοδος σχετικά με την εφαρμογή κοινού πλαισίου αντιμετώπισης και η αύξηση της ανθεκτικότητας και των ικανοτήτων των κρατών μελών στην αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών⁷.

Ένας αρχικός ισχυρισμός που σκιαγραφείται από τη σύντομη αναφορά στην αντίληψη με την οποία οι δυο οργανισμοί (ΕΕ, ΝΑΤΟ) προσεγγίζουν την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, είναι ότι το κράτος τοποθετείται στην προμετωπίδα αυτών των προσπαθειών, ως αυτόνομος και κυρίαρχος δρών. Αυτό που επιχειρείται με την παρούσα εργασία είναι να διερευνηθεί αυτός ο ισχυρισμός και να μελετηθεί το «εργαλείο» ή τα «εργαλεία» που διατίθενται στον εν λόγω δρώντα για την επίτευξη των στρατηγικών του στόχων.

Σκοπός

Ο σκοπός της παρούσης εργασίας είναι να καθορίσει τη φύση, την αλλαγή και τα αίτια αλλαγής του σύγχρονου περιβάλλοντος ασφαλείας. Να διερευνήσει την έννοια της υβριδικής απειλής και να μελετήσει το «εργαλείο» της πολιτικο-στρατιωτικής συνεργασίας και ειδικότερα τη διάσταση της ολοκληρωμένης προσέγγισης στην αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών σε κρατικό επίπεδο.

Ειδικότερα, η παρούσα μελέτη υποστηρίζει τη σημαντικότητα της πολιτικο-στρατιωτικής συνεργασίας και γενικότερα της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης στην αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών.

⁷Council of the European Union, Permanent Representatives Committee, Draft Council Conclusions on Security and Defence in the context of the EU Global Strategy, ST 10047/19, Brussels, 13 June 2019, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10047-2019-INIT/en/pdf>,

Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύεται το σύγχρονο περιβάλλον ασφαλείας και η πολυπλοκότητά του, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Επίσης διαχωρίζονται οι έννοιες εθνική και διεθνής ασφάλεια και προσδιορίζεται ο βαθμός αλληλεπίδρασης τους. Τέλος εξετάζονται, εν συνομία, οι παράγοντες που διαμόρφωσαν το σύγχρονο περιβάλλον ασφαλείας.

Το δεύτερο κεφάλαιο μελετά την υβριδική απειλή, ως διαχρονικό μέσο επιβολής της θέλησης, στις αντιπαραθέσεις των διεθνών αλλά και των περιφερειακών δρώντων. Επιπλέον αναλύει τις σύγχρονες μορφές εκδήλωσής της και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αποτελεί το σημαντικότερο παράγοντα που επιρεάζει το σύγχρονο περιβάλλον ασφαλείας.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται η ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση μέσα από την σύγχρονη διοικητική επιστήμη. Παρουσιάζονται επίσης οι λόγοι που οδήγησαν στην ανάπτυξη της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης ως το καταλληλότερο μέσο αντιμετώπισης των διεθνών κρίσεων γενικότερα και των υβριδικών απειλών ειδικότερα.

Το τέταρτο κεφάλαιο εξετάζει το ρόλο της πολιτικο-στρατιωτικής συνεργασίας, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, στην αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών. Επιπλέον αναλύει την περίπτωση της πολιτικο-στρατιωτικής συνεργασίας για την αντιμετώπιση της υβριδικής απειλής, που δέχτηκε πρόσφατα η χώρα μας, μέσω της εργαλειοποίησης των μικτών μεταναστευτικών ροών από την Τουρκία. Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η εν λόγω συνεργασία είναι ένα ισχυρό εργαλείο για το χειρισμό των υβριδικών απειλών, ωστόσο παρουσιάζει ορισμένες τρωτότητες.

Στο τέλος της μελέτης διατυπώνονται τα συμπεράσματα, των οποίων μια σύνοψη είναι ότι η ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση, προσαρμοσμένη στις εκάστοτε εθνικές ανάγκες και «επικαιροποιημένη» ώστε να ανταποκρίνεται στις συνεχείς μεταβολές του διεθνούς περιβάλλοντος ασφαλείας, ίσως αποτελέσει το σημαντικότερο εργαλείο του κράτους στην αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών.

Κεφάλαιο 1^ο

Περιβάλλον Ασφάλειας

Όταν οι άνθρωποι μιλούν για προβλήματα ασφαλείας το κάνουν με όρους ποιοτικά διαφορετικούς από οποιουδήποτε άλλους τύπους προβλημάτων, καθώς η ασφάλεια θεωρείται επιτακτική ανάγκη και όχι επιλογή. Οι άνθρωποι παύουν να έχουν εμμονή με την ανάλυση κόστους – οφέλους και προσαρμόζονται στο τι πρέπει να γίνει επειδή κατανοούν ότι η ασφάλεια στοχεύει ακριβώς στην καρδιά της βασικής σχέσης μεταξύ του κράτους και του πολίτη. Στο ίδιο πνεύμα, όσον αφορά την ασφάλεια, προετοιμάζεσαι για το χειρότερο σενάριο, χωρίς να χρονοτριβείς ή να ελπίζεις για το καλύτερο.

Το παρόν κεφάλαιο, εξετάζει τον όρο ασφάλεια, εστιάζοντας στην εθνική και διεθνή διάσταση αυτής. Επιπλέον ερευνά την πιθανή αλληλεπίδραση μεταξύ εθνικής και διεθνούς ασφαλείας καθώς και τις παραμέτρους που τις επιρεάζουν. Τέλος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ένα μίγμα ήπιας και σκληρής ισχύος ενδεχομένως να έχει σταθεροποιητικό αποτέλεσμα ως προς τη διατήρηση ασφαλείας.

Γενικά

Η ασφάλεια είναι μια εγγενώς αμφισβητούμενη έννοια, η οποία περιλαμβάνει μια μεγάλη ποικιλία σεναρίων και γίνεται αντιληπτή συνήθως σε σχέση με μια σειρά από προσωπικές και κοινωνικές δραστηριότητες ή καταστάσεις. Χρησιμοποιώντας επαγωγικά το εργαλείο των τριών εικόνων ανάλυσης του Kenneth Waltz⁸, η ασφάλεια μπορεί να διακριθεί στην καθημερινή ασφάλεια σε ατομικό επίπεδο (υγειονομική, οικονομική), στην ασφάλεια που δημιουργούν οι ευνοϊκές συνθήκες (κράτος δικαίου, κοινωνική ανάπτυξη, πολιτική ελευθερία) και στην ασφάλεια έναντι δυσμενών συνθηκών ή απειλών (πόλεμος και βία, έγκλημα, κλιματική αλλαγή).

Με το προαναφερθέν εργαλείο ανάλυσης του K. Waltz θα μπορούσαμε να διαχωρίσουμε τον όρο ασφάλεια σε τρία ευρύτερα εννοιολογικά πεδία. Το πρώτο είναι η γενική, καθημερινή χρήση του όρου, όπου η ασφάλεια αναφέρεται στην ατομική επιθυμία για προστασία. Το δεύτερο, είναι η χρήση της λέξης για πολιτικούς σκοπούς, οι οποίες σχετίζονται με πολιτικές διαδικασίες, δομές και δράσεις που

⁸ Kenneth Waltz, *Man the State and War*, (Columbia University Press, 1959)

χρησιμοποιούνται για να διασφαλιστεί ότι μια συγκεκριμένη πολιτική οντότητα ή μονάδα είναι ασφαλής. Σ' αυτό το πεδίο, όπως θα αναλύσουμε και σε επόμενο υποκεφάλαιο, όρος ασφάλεια χρησιμοποιείται συχνά ως πολιτικό εργαλείο για να δοθεί προτεραιότητα σε ένα δεδομένο ζήτημα ή αντιληπτή απειλή στο ευρύτερο πολιτικό πεδίο. Τέλος, η ασφάλεια μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ένα αναλυτικό εννοιολογικό εργαλείο για να ορίσει, να προσδιορίσει, να εξηγήσει και να προβλέψει κοινωνικές εξελίξεις όπως η κοινή πολιτική ασφάλειας, και οι νέοι θεσμοί και δομές διακυβέρνησης.

Ένας χρήσιμος ορισμός της ασφάλειας είναι αυτός που της αποδίδει ο Samuel M Makinda ως η διατήρηση των κανόνων, πρακτικών, θεσμών και αξιών της κοινωνίας. Υποστηρίζει επίσης στο ίδιο άρθρο, ότι όλοι οι θεσμοί, οι αρχές και οι δομές που συνδέονται με την κοινωνία, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπων της, πρέπει να προστατεύονται από στρατιωτικές και μη στρατιωτικές απειλές.⁹ Ο όρος διατήρηση, αποτελεί το σημαντικό συστατικό αυτού του ορισμού, διότι υποδηλώνει συνειδητούς, σκόπιμους και συγκεκριμένους τρόπους ενεργείας. Ως εκ τούτου, η αντίληψη της ηγεσίας μιας κοινωνίας καθορίζει τις ενέργειες και καθοδηγεί τις προσπάθειές της, η οποίες πρέπει να είναι εμφανής σε ολόκληρο το φάσμα της ατζέντας ασφαλείας αυτής της κοινωνίας.

Εθνική Ασφάλεια και Πολιτική Εθνικής Ασφάλειας

Σ' αυτό το σημείο, κρίνεται σκόπιμο να παρουσιαστεί συνοπτικά η εξέλιξη της εθνικής ασφάλειας μέσω της περίπτωσης των Ηνωμένων Πολιτειών μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, διότι αυτή η δομή που δημιουργήθηκε και εξελίσσεται συνεχώς, ασκεί έκτοτε σημαντική επιρροή σε όλες τις χώρες του «δυτικού κόσμου» και όχι μόνο.

Στο πεδίο της πολιτικής δράσης, η χρήση του όρου ασφάλεια αυξήθηκε δραστικά το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα. Μετά τη συμμαχική νίκη που τερμάτισε τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο στρατιωτικός μηχανισμός και οι φορείς μυστικών υπηρεσιών της κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών υπέστησαν σημαντική αναδιάρθρωση.

⁹ Samuel M Makinda, *Sovereignty and Global Security*, *Security Dialogue*, 1998: 29(3):281-292, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0967010698029003003>

Ο νόμος περί εθνικής ασφάλειας του 1947 δημιούργησε το «Εθνικό Στρατιωτικό Ίδρυμα» (το οποίο αργότερα εξελίχθηκε σε Υπουργείο Άμυνας και Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών) και το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας (NSC), το οποίο αποτελεί το κύριο μέσο συντονισμού των κυβερνητικών υπηρεσιών, που ευθύνονται για την εθνική πολιτική ασφάλειας και άμυνας.¹⁰ Ο Σύμβουλος Εθνικής Ασφάλειας προΐσταται και επιβλέπει το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ. Η δομή αυτή, θα γίνει πρότυπο για σημαντικό αριθμό χωρών, μεταξύ των οποίων: Αυστραλία, Βραζιλία, Γαλλία, Γερμανία, Ινδία, Ιαπωνία, Νότια Κορέα, Ρωσία, Τουρκία, Δημοκρατία της Κίνας (Ταϊβάν) και Ηνωμένο Βασίλειο. Όλες οι αναφερθείσες χώρες, διατηρούν αντίστοιχες αρμοδιότητες για τα Συμβούλια Εθνικής τους Ασφάλειας, καθιστώντας τα υπεύθυνα για το συντονισμό της πολιτικής και την παροχή συμβουλών στους επικεφαλής της εκάστοτε κυβέρνησης ή του κράτους για θέματα εθνικής ασφάλειας.

Η εμφάνιση της εθνικής ασφάλειας ως έννοιας, επέτρεψε στα κράτη και στους πολιτικούς ηγέτες τους να ακολουθήσουν μια συγκεκριμένη πολιτική, την πολιτική εθνικής ασφάλειας¹¹. Η έννοια αυτή, είναι ευρύτερη από την αμυντική πολιτική ή τη στρατιωτική πολιτική. Είναι σαφώς κάτι περισσότερο από την προετοιμασία για ένοπλες συγκρούσεις ή την αντιμετώπιση των απειλών ασφαλείας. Η πολιτική εθνικής ασφάλειας περιλαμβάνει όλα τα παραπάνω ενώ αποσκοπεί επίσης στην αποφυγή πολέμου. Δηλαδή επεκτάθηκε από τα αμυντικά και στρατιωτικά θέματα και τα συνδύασε με διπλωματικά οικονομικά και πολιτικά, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο διεθνές περιβάλλον. Η πολιτική εθνικής ασφάλειας έγινε ένα σημαντικό εργαλείο για τα κράτη ώστε να προστατεύσουν και να προωθήσουν τα συμφέροντά τους στο ευρύτερο διεθνές σύστημα. Η σημασία που χαρακτηρίζει τον όρο της ασφάλειας, συνοψίζεται στη δήλωση του πρώην υπουργού άμυνας των ΗΠΑ Robert McNamara: «η ασφάλεια είναι ανάπτυξη».

¹⁰ Stuart Douglas, The National Security Act of 1947. (Oxford Bibliographies, 2014) <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0102.xml>

¹¹ Sam C. Sarkesian et al., US National Security: Policymakers Processes & Politics, (USA: Lynne Rienner Publishers, 2008), 4-8, <https://issat.dcaf.ch/download/17624/205980/nat%20sec%20proc%20pol%20policym.pdf>

Εθνική και Διεθνής Ασφάλεια

Από το προηγούμενο υποκεφάλαιο προκύπτει ότι το εύρος περιγραφής του όρου εθνική ασφάλεια είναι μεγάλο. Εάν ο ορισμός της είναι τόσο διευρυμένος, δεν υπάρχει αμφιβολία γιατί η λειτουργία της κάλυψης της είναι τόσο ρευστή. Στο όνομα της εθνικής ασφάλειας, οι άνθρωποι και οι κυβερνήσεις έχουν προβεί σε ενέργειες, όπου τα αναμενόμενα και τα ακούσια αποτελέσματα είναι δύσκολα διαχειρίσιμα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι πόλεμοι στο Αφγανιστάν και το Ιράκ, των οποίων η διαχείριση των αποτελεσμάτων μέχρι σήμερα είναι εξαιρετικά επισφαλής.¹² Λόγω της φαινομενικής έλλειψης εννοιολογικού ορίου, η εθνική ασφάλεια, ως έννοια, χρησιμοποιείται για να ενισχύσει και να νομιμοποιήσει την ανάπτυξη πολλών σχεδίων τόσο σε κρατικό όσο και σε διεθνές πολιτικό επίπεδο. Σε απόλυτη συμφωνία με τα προαναφερθέντα, ο Barry Buzan υποστήριξε ότι η ασφάλεια είναι ένα ισχυρό πολιτικό εργαλείο για να διεκδικήσεις την προσοχή σε θέματα κυβερνητικών ανταγωνισμών».¹³

Αρκετοί θεωρητικοί και ακαδημαϊκοί των στρατηγικών σπουδών, έχουν προσπαθήσει να διαχωρίσουν την εθνική και τη διεθνή ασφάλεια. Αν και, θεωρητικά, υπάρχει ένα όριο μεταξύ αυτών των δύο εννοιολογικών πλαισίων, ωστόσο αυτό δεν είναι αρκετά ξεκάθαρο για να διατηρήσει μια σαφή οριοθέτηση μεταξύ τους. Μάλλον, έχουν μια αλληλοτροφοδοτούμενη σχέση συμβίωσης, η οποία είναι πιο περιορισμένη στην περίπτωση της τοπικής σφαίρας ασφαλείας, διότι τα κράτη δεν διαθέτουν την ικανότητα να τη χειρίζονται μονομερώς. Ομοίως, υπάρχουν ζητήματα στη διεθνή σφαίρα που απαιτούν μηχανισμούς τοπικής ασφαλείας για να αντιμετωπιστούν.

Η διεθνής ασφάλεια εξελίχθηκε από την αναγκαιότητα των κρατών να ανταποκριθούν στις φύση των απαιτήσεων που διαμορφώνει το σύγχρονο διεθνές περιβάλλον κυρίως με την έλευση της παγκοσμιοποίησης, της οποίας τα κύρια χαρακτηριστικά αλλά και οι διαφορές της από την αλληλεξάρτηση, συνοψίστικαν εύστοχα από τους R Keohane and J Nye στην Washingtonpost το 2000.¹⁴ Πρόκειται

¹² Alex Roberto Hyber, *US Foreign Policy Decision-Making from Kennedy to Obama*, (Palgrave Macmillan US, 2014) 115-156

¹³ Barry Buzan, *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism* (New York: Columbia University Press, 1993), 370

¹⁴ Robert Keohane and Joseph Nye, *Globalization: What's New? What's Not? (And So What?)*, (Washingtonpost, 2000), 104-107, <http://www.asu.edu/courses/pos445/Keohane%20and%20Nye--Globalization%20What's%20New%3F%20%20What's%20Not%3F.pdf>

για απαιτήσεις που κανένας μηχανισμός εθνικής ασφάλειας δεν έχει την ικανότητα να χειρίζεται μόνος του και ως εκ τούτου, απαιτεί τη συνεργασία των κρατών. Η παγκόσμια διασύνδεση και αλληλεξάρτηση μεταξύ κρατών, που έχει βιώσει και συνεχίζει να βιώνει ο κόσμος μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου, καθιστά απαραίτητη την μεταξύ τους συνεργασία και σύμπραξη.

Μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο τομέας της διεθνούς ασφάλειας είναι η έννοια της πολυπλοκότητας. Σύμφωνα με αυτήν την κατάσταση, τα θέματα ασφάλεια των κρατών είναι σε τέτοιο βαθμό αλληλοσυνδεόμενα ώστε οι ανάγκες ασφαλείας του ενός να μην μπορούν να εξεταστούν ρεαλιστικά χωρίς να ληφθούν υπόψη οι ανάγκες των άλλων κρατών¹⁵. Ο φόβος ή οι απειλές, που δημιουργούνται από τα διλήμματα ασφαλείας μεταξύ των κρατών, προκαλούν ανταγωνισμούς. Η λύση σε μια ανταγωνιστική κατάσταση, που συχνά οδηγεί σε αντιπαλότητα, έγκειται στη συνεργασία μεταξύ κρατών που εκπορεύεται από παγκόσμιες πρωτοβουλίες.

Ρευστότητα Περιβάλλοντος Διεθνούς Ασφαλείας

Ένα νέο πλαίσιο για τη λειτουργία της διεθνούς ασφαλείας απαιτήθηκε μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, το διεθνές τοπίο, το οποίο βασιζονταν στην πυρηνική αποτροπή¹⁶, άλλαξε ριζικά. Το μέχρι τότε διπολικό διεθνές σύστημα μετασχηματίστηκε σε μονοπολικό, αναδεικνύοντας τις Ηνωμένες Πολιτείες, ως την κύρια υπερδύναμη με αρκετά χαρακτηριστικά παγκόσμιου ηγεμόνα¹⁷. Σε παγκόσμιο επίπεδο, οι πιθανότητες ενός εκτεταμένου πολέμου μεταξύ δύο μεγάλων δυνάμεων ήταν όλο και πιο χαμηλές. Από τη δεκαετία του 1990 έως την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, οι μεγάλες συγκρούσεις ήταν ασύμμετρες¹⁸. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και οι σύμμαχοί τους, με ή χωρίς εντολή από το Συμβούλιο Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, χρησιμοποίησαν τη χρήση βίας πολλές φορές υποστηρίζοντας ότι το έκαναν εξ ονόματος της διεθνούς κοινότητας.

¹⁵ Bill McSweeney, *Security Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, (Cambridge University Press, 1999), 45-50

¹⁶ Ηλίας Κουσκουβέλης, *Αποτροπή και Πυρηνική Στρατηγική στον Ψυχρό Πόλεμο*, Εκδόσεις Ποιότητα, 2000

¹⁷ Goda Dirzauskaite and Nicolae Cristinel Ilinca, *Understanding "Hegemony" in International Relations Theories*, (Aalborg University, 2017), 17-19

¹⁸ Brad Roberts, *Asymmetric Conflict 2010*, Institute for Defense Analysis, 2000

Ορισμένες ενέργειες, όπως ο πρώτος πόλεμος του Κόλπου και η εισβολή των Ηνωμένων Πολιτειών στο Αφγανιστάν το 2001, έλαβαν ευρεία υποστήριξη από τη διεθνή κοινότητα. Η μόνη φορά (μέχρι σήμερα) που έχει τεθεί σε ισχύ το άρθρο 5 της συνθήκης της Ουάσιγκτον της Βόρειο Ατλαντικής Συμμαχίας ήταν μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001. Αυτές οι επιχειρήσεις εξουσιοδοτήθηκαν από το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών, το οποίο έχει την ευθύνη να ενεργεί εξ ονόματος όλων των κρατών μελών του οργανισμού σε θέματα παγκόσμιας ασφάλειας. Η απειλή σημαντικής σύγκρουσης μεταξύ δύο κυρίαρχων κρατών είχε εξαφανιστεί ουσιαστικά, μέχρι τότε.

Με την ενίσχυση του ανταγωνισμού ισχύος μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων¹⁹, από τις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα, όπου μια αίσθηση πολυπολικότητας διαχέεται στο περιβάλλον του διεθνούς συστήματος, οι προτεραιότητες της εθνικής ασφάλειας μεταβλήθηκαν. Τα κράτη επανέρχονται στο προσκήνιο, υποσκελίζοντας μάλλον τους μη κρατικούς φορείς όπως τρομοκρατικές ομάδες ή απελευθερωτικά κινήματα, αποτελώντας την κύρια απειλή για την ασφάλεια. Η ιδέα της ασφάλειας προσανατολίζεται περισσότερο σε στρατιωτικά και αμυντικά ζητήματα, ιδίως υπό το φως των απειλών που δημιουργεί ο αυξανόμενος εθνικισμός και οι ξένες εχθρικές πληροφοριακές επιχειρήσεις²⁰. Η ρευστότητα του νέου περιβάλλοντος διεθνούς ασφαλείας του 21^{ου} αιώνα έχει επεκταθεί σε σχεδόν κάθε πτυχή της ανθρώπινης ζωής.

Παράγοντες Αποσταθεροποίησης

Ο αυξανόμενος εθνικισμός οδηγεί στην οντολογική και κοινωνική ανασφάλεια²¹. Αυτή η τάση τροφοδοτείται, εν μέρει, από την οικονομική ανισότητα σε συνδυασμό με την εισροή των μεικτών μεταναστευτικών ροών, οι οποίες οφείλουν να εξετάζονται και να αναλύονται σύμφωνα με κρητήρια που παρέχονται από εξειδικευμένους οργανισμούς.²² Οι τελευταίες αποτελούν προϊόν βίαιων

¹⁹ Ronald O'Rourke, *Renewed Great Power Competition: Implications for Defence—Issues for Congress*, (Congressional Research Service, 29 Oct 2020), 20-22, <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R43838.pdf>

²⁰ Joint-Publication 3-13, *Information Operation*, (Joint Chief of Staff, 2012) Chapter II-I

²¹ Brent J. Steele and Alexandra Homolar, *Ontological insecurities and the Politics of Contemporary Populism*, (Cambridge Review of International Affairs, 2019), 214-221 <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09557571.2019.1596612?needAccess=true>

²² Nicholas Van Hear et al., *Managing Mobility for Human Development: The Growing Salience of Mixed Migration*, (United Nations Development Programme, Human Development Reports, Research Paper, April 2009), 2-4

συγκρούσεων τοπικού και περιφερειακού χαρακτήρα, ανθρωπιστικών καταστροφών και οικονομικών δυσκολιών. Εάν οι δυτικές κοινωνίες δεν ενισχύσουν την ανθεκτικότητα των ευάλωτων κρατών και κοινωνιών, δεν εφαρμόσουν αποτελεσματικές μεταναστευτικές πολιτικές, στο πνεύμα της Παγκόσμιας Στρατηγικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης²³ και δεν εφαρμόσουν ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις για την ένταξη των μεταναστών και των προσφύγων στις «δυτικού τύπου» κοινωνίες, οι υπάρχουσες κοινωνικές διαιρέσεις θα διευρυνθούν, καταστρέφοντας τη νομιμότητα των δημοκρατικών θεσμών και «μολύνοντας» τις εθνικές ταυτότητες με ξενοφοβικά συναισθήματα.

Άλλοι σημαντικοί παρόντες που συνθέτουν το πάζλ της έννοιας της αποσταθεροποίησης του σύγχρονου διεθνούς περιβάλλοντος ασφαλείας, είναι το οργανωμένο έγκλημα, η ριζοσπαστικοποίηση, η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η κλιματική αλλαγή, η ραγδαία τεχνολογική πρόοδος, η χρήση του κυβερνοχώρου κλπ.

Χωρίς να υποτιμούνται οι λοιποί αναφερόμενοι παράγοντες, για λόγους συντομίας και συνάφειας με το θέμα της εργασίας θα «σταθούμε» συνοπτικά στον τελευταίο. Ο κυβερνοχώρος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι είναι ιδιαίτερα ελκυστικός σε πλήθος νέων απειλών για την ασφάλεια. Οι επιθέσεις στον κυβερνοχώρο θέτουν σε κίνδυνο προσωπικά και κρατικά δεδομένα, απόρρητες πληροφορίες και προκαλούν φυσικές καταστροφές. Κρίσιμες υποδομές όπως επικοινωνίες, σταθμοί παραγωγής ενέργειας, κέντρα επεξεργασίας νερού και διυλιστήρια πετρελαίου είναι ευάλωτες σε κυβερνοεπιθέσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κυβερνοεπίθεση του Ισραήλ, με τον ίο stuxnet, στο πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν²⁴. Ανάλογες επιθέσεις μπορούν να διαταράξουν χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και επιχειρήσεις, να προκαλέσουν σαμποτάζ και να καταστρέψουν στρατιωτικούς στόχους. Οι επιχειρήσεις στον κυβερνοχώρο χρησιμοποιούνται από κρατικούς και μη κρατικούς φορείς ως αυτόνομες ή συμπληρωματικές επιχειρήσεις για να επιτύχουν έναν πολιτικό στόχο.

²³ EEAS, European Union Global Strategy, 2016, 20-23, https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf

²⁴ James Grayson, Stuxnet and Iran's Nuclear Program, Stanford University, 2011, <http://large.stanford.edu/courses/2011/ph241/grayson2/>

Συμπεράσματα

Στον 21ο αιώνα, η έννοια της ασφάλειας είναι παρούσα παντού, σε προσωπικό, κρατικό και διεθνές επίπεδο. Το στοιχείο του ανταγωνισμού των μεγάλων δυνάμεων, σε γεωπολιτικό επίπεδο, επιδεινώνεται περαιτέρω από τη χρήση του πρακτικά απεριόριστου κυβερνοχώρου, από τις ταχέως αναπτυσσόμενες και εύκολα προσβάσιμες τεχνολογίες και από την παγκοσμιοποίηση του οικονομικού συστήματος που έχει δημιουργήσει πολύπλοκες αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των κρατών.

Σε αυτήν τη νέα τάξη πραγμάτων, η παραδοσιακή δημόσια συζήτηση σχετικά με την διεθνή ασφάλεια δίσταται. Από τη μεριά υπάρχουν εκείνοι που βλέπουν τη διεθνή ασφάλεια ως αμιγώς στρατιωτικό και αμυντικό ζήτημα και από την άλλη υπάρχουν οι υποστηρικτές μιας ευρύτερης οπτικής γωνίας, θεωρώντας ότι όλα είναι ασφάλεια. Συγκεράζοντας τις δυο αυτές απόψεις, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι στόχοι της εθνικής ασφάλειας μπορούν να επιτευχθούν μόνο όταν η σκληρή ισχύς συμβαδίζει και συμπληρώνεται από τις πρωτοβουλίες της ήπιας ισχύος. Οι τελευταίες πρέπει να στοχεύουν στην ειρηνική επίλυση των εθνικών διαφορών, στη μείωση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων, στην παροχή πρόσβασης στην εκπαίδευση και στην προώθηση της πνευματικής και τεχνολογικής καινοτομίας, υποστηρίζοντας έτσι την κρατική ανθεκτικότητα.

Κεφάλαιο 2^ο

Υβριδική Απειλή

Αφού προσεγγίστηκε η έννοια του περιβάλλοντος ασφαλείας, ακολουθεί η αναλυτική προσέγγιση της υβριδικής απειλής, με στόχο να ενισχυθεί ο ισχυρισμός ότι αποτελεί τη σημαντικότερη απειλή της εθνικής και διεθνούς ασφάλειας στο αιώνα που διανύουμε.

Το 2^ο κεφάλαιο πραγματεύεται τη υβριδική απειλή, αναλύοντας τις διαφορετικές επιστημονικές και εμπειρικές προσεγγίσεις της, τη διαχρονικότητά της και τους τρόπους εκδήλωσής της στο σύγχρονο περιβάλλον ασφαλείας. Στην κατακλείδα του κεφαλαίου επισημαίνεται η πολυμορφικότητα και η πολυλειτουργικότητα της υβριδικής απειλής και η ένταξη στην ατζέντα των κρατών και των διεθνών οργανισμών ως ενός από τους σημαντικότερους αποσταθεροποιητικούς παράγοντες τις διεθνούς πολιτικής στον 21^ο αιώνα.

Γενικά

«Σε προηγούμενους πολέμους, οι συρράξεις διενεργούνταν μεταξύ στρατών. Στους τελευταίους, πέραν των ένοπλων οργανωμένων κρατικών τμημάτων, στην πολεμική διαδικασία ενεπλάκησαν και οι απλοί πολίτες. Στον μελλοντικό πόλεμο, στρατός και λαός θα αντιπαρατίθενται με τους αντίστοιχους εχθρικούς. Οι πολίτες θα είναι ενεργά συμμετέχοντες στον πόλεμο ίσως σε μεγαλύτερο βαθμό από τον τακτικό στρατό. Στους προηγούμενους πολέμους το πιο σημαντικό μέρος θεωρήθηκε η κατάκτηση του εδάφους. Από εδώ και πέρα, θα είναι η κατάκτηση των ψυχών στο εχθρικό κράτος.»²⁵ Το απόσπασμα αυτό από τη μελέτη του Evgeny Messner αναφορικά με τις σύγχρονες μορφές πολέμου μοιάζει «προφητικό». Το συγκεκριμένο βιβλίο του Γερμανό-Ρώσου στρατιωτικού και θεωρητικού του πολέμου, το οποίο αναφέρεται στη δημοσίευσή του O. Fridman, γράφτηκε πριν από εξήντα περίπου χρόνια. Αλλά και σε ολόκληρο το έργο (βιβλία και άρθρα) του E. Messner, περιγράφονται τα χαρακτηριστικά των σύγχρονων απειλών του περιβάλλοντος ασφαλείας και των μορφών πολέμου, όπου το υβριδικό στοιχείο λαμβάνει πρωταγωνιστικό ρόλο.

²⁵ Ofer Fridman (2017) Hybrid Warfare or GibrinayaVoyna?, The RUSI Journal, 162:1, 42-49, DOI: 10.1080/03071847.2016.1253370, <https://doi.org/10.1080/03071847.2016.1253370>

Στο ίδιο πνεύμα, μεταγενέστεροι όπως ο Joseph S. Nye, εντοπίζοντας το σημαντικό ρόλο της υβριδικής απειλής και του προϊόντος της, τον πόλεμο, σχολιάζουν: «Ο πόλεμος που διεξάγεται σήμερα δεν έχει καθορισμένο μέτωπο. Εστιάζει στην κοινωνική συνοχή του εχθρού με σκοπό να διαβρώσει την πολιτική βούληση για μάχη. Εκμεταλλευόμενος τη χρήση της τεχνολογίας, απομακρύνει τα τακτικά ένοπλα τμήματα από τους άμαχους στόχους και δημιουργεί μια νέα τάση συγχέοντας τα μετόπισθεν με το στρατιωτικό μέτωπο. Συμβατικές και μη συμβατικές δυνάμεις, στρατιώτες και άμαχοι μπλέκονται μεταξύ τους. Ο πόλεμος μεταξύ κρατών αντικαθίσταται από συρράξεις μεταξύ μη κρατικών δρώντων, όπως αντάρτικες ομάδες, τρομοκρατικά δίκτυα, εγκληματικές οργανώσεις και απελευθερωτικά κινήματα. Το οπλοστάσιο των υβριδικών απειλών αποτελείται από όπλα το οποία συχνά δεν διαθέτουν δύναμη πυρός, όπως κάμερες κινητών τηλεφώνων, εκμετάλλευση της εκτεταμένης χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και ανταγωνισμό πληροφόρησης. Οι δρώντες κρατικοί και μη, εκμεταλλευόμενοι τα δυσανάλογα οφέλη που αποκομίζουν από αυτές τις τακτικές, τις συνδυάζουν με τεχνολογικά εργαλεία, παράνομες δραστηριότητες κυβερνοχώρου, τρομοκρατία, διπλωματία, οικονομική πολιτική και προπαγάνδα για να εξαπατήσουν και να εξουθενώσουν τον αντίπαλο.»²⁶.

Θα ήταν σημαντικό να δούμε τη συγκεκριμένη απειλή υπό το πρίσμα της Βόρειο Ατλαντικής Συμμαχίας. «Ο κίνδυνος απόπειρας κρατικών και μη κρατικών φορέων να επιτύχουν τους στόχους τους μέσω της αποσταθεροποίησης είναι υπαρκτός. Στο επιχειρησιακό περιβάλλον, αυτό συνεπάγεται θόλωση των ορίων μεταξύ κρατικών και μη κρατικών δρώντων (όπως αντάρτες, τρομοκράτες και εγκληματίες) και η Συμμαχία ενδέχεται να αντιμετωπίσει έναν αντίπαλο που χρησιμοποιεί μεθόδους τόσο συμβατικού όσο και μη συμβατικού πολέμου. Οι στρατιωτικές αντιπαραθέσεις σπάνια είναι συμμετρικές. Οι αντίπαλοι συνήθως διαφέρουν σε μικρό ή μεγάλο βαθμό από άποψη συντελεστών ισχύος. Η ασυμμετρία αυτή αντανακλά στις διαφορές προθέσεων, στα δόγματα, στις συνθέσεις των δυνάμεων, στους πολιτισμούς, στις τεχνολογίες, στα μεγέθη και συχνά όλα αυτά αντισταθμίζονται με το εργαλείο της υβριδικής απειλής. Οποιαδήποτε μελλοντική στρατιωτική αντιπαραθέση θα είναι αποτέλεσμα

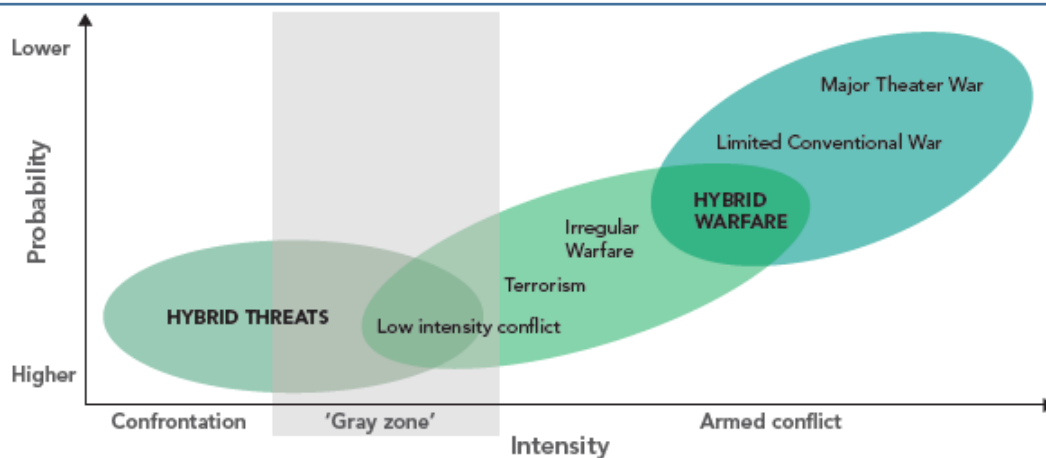
²⁶ Joseph Nye, A Western Strategy for a Declining Russia, CNBC, 8 Sep 2014, <https://www.cnbc.com/2014/09/08/a-western-strategy-for-a-declining-russiacommentary.html>

συνδυασμού συμπτώσεων ή μη συντονισμένων δράσεων ή υβριδικών απειλών, με την ταυτόχρονη χρησιμοποίηση από έναν αντίπαλο στρατιωτικών και μη στρατιωτικών μέσων. Αυτοί οι αντίπαλοι θα χρησιμοποιήσουν τις υβριδικές απειλές για να εκμεταλλευτούν, όπου είναι δυνατόν, τις τρωτότητες της Συμμαχίας. Τέτοιοι αντίπαλοι ενδεχομένως να μην δεσμεύονται από το νομικό ή ηθικό πλαίσιο των εθνών της Βόρειο Ατλαντικής Συμμαχίας, γεγονός που τους επιτρέπει να την αμφισβητήσουν με τρόπους που είναι δύσκολο να προβλεφθούν.»²⁷

Το απόσπασμα από το προαναφερθέν δόγμα της Συμμαχίας ουσιαστικά διευκρινίζει ότι οποιαδήποτε συνειδητή εχθρική ενέργεια σε βάρος αυτής ή των συμμάχων της μπορεί να προέρθει μόνο με τη χρήση του υβριδικού στοιχείου. “Έφτασε λοιπόν η στιγμή να ορίσουμε όσο πιο ξεκάθαρα γίνεται την υβριδική απειλή και στη συνέχεια να εξετάσουμε εάν αυτή είναι προϊόν της μετανεωτερικότητας²⁸ ή όχι.

Εννοιολογική Ανάλυση

Σχήμα 1. Υβριδικές απειλές και υβριδικός πόλεμος ως αλληλουχία συγκρουσιακής κλίμακας

29

Η λέξη «υβριδικό» στις αναφορές των λεξικών σχετίζεται με διαφορετικές θεματικές κατηγορίες όπως η βιολογία, η γεωργία ή η γλωσσολογία. Στα λεξικά της

²⁷ NATO STANDARD AJP-01 Allied Joint Doctrine, 2017, 2-7,2.6

²⁸ Άννη Ασιμάκη et al, Οι έννοιες της Νεωτερικότητας και της Μετανεωτερικότητας και η Σχέση τους με τη Γνώση: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση, (Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, 2011), 103-105, <http://ojs.lib.uth.gr/index.php/tovima/article/view/23/21>

²⁹ Linton Wells, Cognitive-Emotional Conflict, Adversary Will and Social Resilience, (PRISM Volume 7, No 2, 2017), 6-7

αγγλικής γλώσσας, το επίθετο αναφέρεται πάντα σε κάτι που προέρχεται από ετερογενείς ή ασυνήθιστες πηγές με μικτό χαρακτήρα, αποτελούμενο από δύο διαφορετικά στοιχεία³⁰.

Δεν αποτελεί έκπληξη ότι υπάρχουν πολλοί ορισμοί της υβριδικής απειλής. Η ιδέα έχει οριστεί με διαφορετικούς, αλληλοσχετιζόμενους τρόπους και αυτοί οι ορισμοί έχουν εξελιχθεί σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Ο ορισμός της υβριδικής απειλής δεν αποτελεί μόνο ερευνητικό πεδίο σε ακαδημαϊκό επίπεδο. Ο τρόπος με τον οποίο αυτή ορίζεται από την εκάστοτε πολιτική οντότητα ή οργανισμό, καθορίζει το πως κράτη και οργανισμοί αντιλαμβάνονται και ανταποκρίνονται στις υβριδικές απειλές και ποιες κυβερνητικές και οργανισμικές υπηρεσίες εμπλέκονται στην αντιμετώπισή τους.

Στο πνεύμα αυτό, η ΕΕ δεν μιλά για υβριδικό πόλεμο, προτιμώντας τη φράση υβριδικές απειλές. Σε επίσημο βίντεο που κυκλοφόρησε από διάσκεψη του Συμβουλίου της ΕΕ, παρέχεται ο ακόλουθος ορισμός των υβριδικών απειλών: «οι υβριδικές απειλές είναι ένας συνδυασμός στρατιωτικών και μη στρατιωτικών μέσων με σκοπό την αποσταθεροποίηση του αντιπάλου, τη δημιουργία σύγχυσης, την κάλυψη της πραγματικής κατάστασης και την παρεμπόδιση της λήψης αποφάσεων».³¹ Η ΕΕ δεν έχει συμφωνήσει ως προς τον ορισμό των υβριδικών απειλών. Ωστόσο η εκπόνηση από μέρος της ενός αυξανόμενου αριθμού πολιτικών με σκοπό την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, σηματοδοτεί την ανάγκη επικοινωνίας αυτών των απειλών στους πολίτες της. Υπό το φως αυτής της «έμμεσης» προσέγγισης, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι για την ΕΕ οι υβριδικές απειλές αποτελούν τη «νέα κανονικότητα», ισχυρισμός που υποστηρίζεται από σημαντικούς πολιτικούς και αναλυτές.³²

Υβριδική απειλή είναι ο ποικίλος και δυναμικός συνδυασμός τακτικών και μη τακτικών δυνάμεων με εγκληματικά στοιχεία, όλα ενοποιημένα, για την επίτευξη αμοιβαίων ωφέλιμων αποτελεσμάτων. Οι υβριδικές απειλές είναι καινοτόμες, ευπροσάρμοστες, παγκοσμίως συνδεδεμένες, δικτυωμένες και ενσωματωμένες με τον κοινωνικό ιστό των τοπικών πληθυσμών. Μπορούν να διαθέτουν ένα ευρύ

³⁰ Meaning of hybrid in English, Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/hybrid>

³¹ Council of the EU, Hybrid Threats, (YouTube, 18 April 2016), www.youtube.com/watch?v=Xig1wtPRbnY

³² Antonio Missiroli, From hybrid warfare to “cybrid” campaigns: the new normal? (NATO Defence College, Policy Brief, No19, 2019), <https://natolibguides.info/hybridwarfare/reports>

φάσμα παλαιών, αναβαθμισμένων και προηγμένων τεχνολογιών, συμπεριλαμβανομένης της πιθανότητας όπλων μαζικής καταστροφής. Μπορούν να λειτουργούν συμβατικά και αντισυμβατικά, χρησιμοποιώντας προσαρμοστικούς και ασύμμετρους συνδυασμούς παραδοσιακών, παράτυπων και εγκληματικών τακτικών, συνδυάζοντας παραδοσιακές στρατιωτικές δυνατότητες με παλιούς και νέους τρόπους.³³

Ίσως ένας από τους καλύτερους ορισμούς της υβριδικής απειλής παρέχεται από το Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας για την Αντιμετώπιση των Υβριδικών Απειλών, το οποίο την περιγράφει ως συντονισμένη και συγχρονισμένη δράση που στοχεύει σκόπιμα τις συστημικές ευπάθειες των δημοκρατικών κρατών και των θεσμικών οργάνων με ένα ευρύ φάσμα μέσων (πολιτικά, οικονομικά, στρατιωτικά και πληροφοριακά) και δραστηριότητες που εκμεταλλεύονται τα κατώφλια ανίχνευσης και απόδοσης, καθώς και τα σύνορα μεταξύ πολέμου και ειρήνης.³⁴

Από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα το επίθετο «υβριδικό» άρχισε να χρησιμοποιείται για πρώτη φορά σε σχέση με τις ένοπλες συγκρούσεις, οπότε και αναπτύχθηκαν δυο σχολές σκέψης σε μια προσπάθεια να καθορίσουν την έννοια του «υβριδικού πολέμου».

Οι Δυο «Σχολές Σκέψης»

Από τη μία πλευρά, η «σχολή του κινητικού εργαλείου», η οποία λαμβάνει υπόψη της μόνο την κινητική πτυχή του υβριδικού πολέμου, περιγράφοντάς τον ως το συνδυασμό συμβατικών³⁵ και μη συμβατικών στρατιωτικών δυνάμεων και τακτικών. Ο William J. Nemeth είναι ο πρώτος υποστηρικτής αυτής της σχολής σκέψης χρησιμοποιώντας, το 2002, την έκφραση «υβριδικός πόλεμος» για να ορίσει την εξέγερση στη Τσετσενία την οποία περιγράφει ως ένα «μοντέλο υβριδικού πολέμου»³⁶ και «σύγχρονης μορφής ανταρτοπόλεμου»³⁷ καθώς αυτός ο «ασύμμετρος πόλεμος»³⁸ είναι «συνέχιση του μη κρατικού πολέμου που έχει

³³ Headquarters Department of the Army, TC 7-100, Hybrid Threat, (Washington DC, 2010),1-I, https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/pdf/web/tc7_100.pdf

³⁴ European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats, “Hybrid by name, hybrid by nature”, Presentation, slide 3, <https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/Eap-Panel-CoE-presentation-17.5.2019.pdf>

³⁵ Elie Tenenbaum, “Guerre hybride: concept stratégique ou confusion sémantique?” *Revue Défense Nationale*, No 788, (2016), 31-36, <https://www.cairn.info/revue-defense-nationale-2016-3-page-31.htm>

³⁶ William J Nemeth, *Future War and Chechnya: a Case for Hybrid Warfare*, (Monterey, 2002), Abstract, V

³⁷ Nemeth, 29

³⁸ Alexandre Martin and Loïck Coriou, “Définir un conflit asymétrique”, *Le Monde*, March 2003,

καταστεί πιο αποτελεσματικός επειδή χρησιμοποιεί τόσο τη σύγχρονη τεχνολογία όσο και τις σύγχρονες μεθόδους κινητοποίησης»³⁹, και «δεν λειτουργεί συμβατικά»⁴⁰. Προερχόμενος από την ίδια σχολή σκέψης, ο Max Boot θεωρεί την πρόσφατη ρωσική επέμβαση στην Κριμαία ως παράδειγμα «υβριδικού πολέμου» όπου έχει ενσωματώσει «βαρύ οπλισμό» και «ειδικές δυνάμεις» (οι λεγόμενοι «μικροί πράσινοι άντρες»)⁴¹.

Από την άλλη πλευρά υπάρχει η αποκαλούμενη «σχολή του πλήρους φάσματος» ή σύμφωνα με την ορολογία του NATO, η σχολή «φάσματος DIMEFIL» (Diplomatic, Information, Military, Economic, Financial, Intelligence and Legal). Η «σχολή πλήρους φάσματος» έχει περισσότερους υποστηρικτές από την πρώτη σχολή και περιλαμβάνει στον ορισμό του υβριδικού πολέμου όχι μόνο κινητικούς ελιγμούς, δηλαδή αυτούς που αναφέρονται ως «σκληρή ισχύς» (εξαναγκασμός), αλλά και μη κινητικές ενέργειες, δηλαδή «ήπια ισχύς». Η τελευταία εφαρμόζεται με τακτικές που σχετίζονται με εμπορικές και οικονομικά κυρώσεις, εκμετάλλευση πολιτισμικών δεσμών, άσκηση επιρροής μέσω των μέσων μαζικής ενημέρωσης και των κοινωνικών δικτύων και της προπαγάνδας⁴². Αναλόγως των στόχων που θέτονται μέσω της χρήσης υβριδικών μεθόδων, καθίσταται δυνατή διάκριση μεταξύ του υβριδικού πολέμου και της υβριδικής σύγκρουση. Έτσι, σε αντίθεση με τον υβριδικό πόλεμο, ο στόχος της υβριδικής σύγκρουσης δεν είναι να τραυματιστεί, να καταστραφεί ή να αφανιστεί εχθρός, αλλά μόνο να επηρεάσει τη συμπεριφορά του έτσι ώστε να συμμορφωθεί με τη βούληση του αντιπάλου του⁴³. Στην υβριδική σύγκρουση, οι ανταγωνιστές δεν χρησιμοποιούν ένοπλες δυνάμεις, αλλά στρατιωτικό εκφοβισμό και μέσα οικονομικής, πολιτικής, διπλωματικής ή τεχνολογικής πίεσης⁴⁴. Επιπλέον, οι ακολουθούμενες μέθοδοι του εχθρού που χρησιμοποιούνται κατά τη διάρκεια των υβριδικών πολέμων και συγκρούσεων

https://www.lemonde.fr/international/article/2003/03/31/definir-un-conflit-asymetrique_315022_3210.html

³⁹ Nemeth, 29

⁴⁰ Nemeth, 70

⁴¹ Joseph. Henrotin, "La guerre hybride comme avertissement stratégique", *Stratégique*, No 111, (2016), 19-20, <https://www.cairn.info/revue-strategique-2016-1.htm>

⁴² Jerome Clech, "L'hybridité : nouvelles menaces, inflexion stratégique ?", *Revue Défense Nationale*, No 788 (2016), 12-18, <https://www.cairn.info/revue-defense-nationale-2016-3.htm>

⁴³ Ingor Mayr-Knoch et al, "Plaidoyer pour une stratégie hybride de l'Union européenne", *Revue Défense Nationale*, No 788 (2016), 45, <https://www.cairn.info/revue-defense-nationale-2016-3.htm>

⁴⁴ Patryk Pawlak, *At a glance. Understanding Hybrid Threats*, (European Parliamentary Research Service, 2015), [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_ATA\(2015\)564355](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_ATA(2015)564355)

αποτελούν την «υβριδική απειλή» και κατά συνέπεια θεωρείται ως «πολυδιάστατη»⁴⁵

Η Υβριδική Απειλή ως Προϊόν Μετανεωτερικότητας

Ο James Norman Mattis, στρατηγός εν αποστρατεία, πρώην διοικητής της Κεντρικής Διοίκησης και τέως Γενικός Γραμματέας Αμύνης Ηνωμένων Πολιτειών και ο Frank Hoffman, συνταγματάρχης εν αποστρατεία των ΗΠΑ και διακεκριμένος αναλυτής σε θέματα εθνικής ασφάλειας: υποστηρικτές της σχολής σκέψης του «πλήρους φάσματος», αντλώντας τα πρώτα διδάγματα από το χάος που κατέκλυσε το Ιράκ⁴⁶ μετά την Αμερικάνικη επέμβαση, όρισαν τον υβριδικό πόλεμο σε ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε το 2005 στο U.S. Naval Institute Proceedings⁴⁷. Η εικόνα του υβριδικού πολέμου στην πράξη περιγράφεται από τα συμπεράσματα του άρθρου και έχει ως εξής: Οι συνθήκες στο Ιράκ μετά την επέμβαση των ΗΠΑ χαρακτηρίζονται (την εποχή που εκδόθηκε το άρθρο) από μια «μετασυγκρουσιακή κατάσταση» βίας η οποία είναι αποτέλεσμα:

- του κενού ασφαλείας που προκλήθηκε από την κατάρρευση του Μπααθικού καθεστώτος,
- ενός ενδοκοινοτικό και διαθρησκευτικό εμφύλιου πολέμου,
- μιας εξέγερσης κατά της ξένης κατοχής,
- των διεθνών τρομοκρατικών δραστηριοτήτων
- και ενός πιθανού κινδύνου διάδοσης όπλων μαζικής καταστροφής.

Ο όρος αργότερα επαναχρησιμοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου που διεξήγαγε το Ισραήλ εναντίον της Χεζμπολάχ στο Λίβανο το 2006. Το Ισραήλ βρέθηκε σε δύσκολη κατάσταση, αντιμετωπίζοντας έναν παράτυπο και ασύμμετρο αντίπαλο, ο οποίος έδειξε ότι ήταν σε θέση να κάνει τακτικούς ελιγμούς, να αντιπύσσεται στην ισχύ πυρός τακτικών στρατευμάτων και να χρησιμοποιεί τεχνικά μέσα, όπως κατευθυνόμενους πυραύλους ή drone, τα οποία μέχρι τότε ήταν προνόμιο των τακτικών κρατικών σωμάτων ασφαλείας.⁴⁸

⁴⁵ Pawlak, 1-2

⁴⁶ Elie Tenenbaum, "La manœuvre hybride dans l'art opératif", *Stratégique*, No 111, (2016), 43-44, <https://www.cairn.info/revue-strategique-2016-1.htm>

⁴⁷ James Mattis and Frank Hoffman, "Future Warfare: the Rise of Hybrid Wars", *Proceedings*, Vol 131, (2005), 18-19, <http://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlockWarUSNINov2005.pdf>

⁴⁸ Elie Tenenbaum, "Guerre hybride: concept stratégique ou confusion sémantique ?", *Revue Défense Nationale*, No788, (2016), 32, <https://www.cairn.info/revue-defense-nationale-2016-3.htm>

Η έννοια του «υβριδισμού» επανεμφανίστηκε πιο πρόσφατα με την ευκαιρία των ρωσικών παρεμβάσεων, ένοπλων και μη, στην Εσθονία (2007) στη Γεωργία (2008) και στην Ουκρανία (2014) Στην περίπτωση της Εσθονίας, τον Απρίλιο του 2007, η χώρα έπεσε θύμα μιας σειράς πρωτοφανών επιθέσεων στον κυβερνοχώρο εναντίον των ιστότοπων κυβερνητικών οργανισμών, τραπεζών μέσων ενημέρωσης. Οι αναφερόμενες κυβερνοεπιθέσεις πραγματοποιήθηκαν μετά την απομάκρυνση του Χάλκινου Στρατιώτη, μνημείου πολέμου της Σοβιετικής εποχής από ένα πάρκο στο Ταλίν⁴⁹.

Η περίπτωση της Γεωργίας διαφέρει από αυτή της Εσθονίας. Τον Αύγουστο του 2008, η Γεωργία εξαπέλυσε μια στρατιωτική επίθεση εναντίον της αυτονομιστικής επαρχίας της Νότιας Οσσετίας, όπου τα αισθήματα υπέρ της ανεξαρτησίας «δηλητηρίαζαν» την πολιτική ζωή της Γεωργίας για δεκαπέντε χρόνια. Σε απάντηση αυτού, η Ρωσία έστειλε άρματα και πυροβολικό για να προστατεύσει τον πληθυσμό αυτής της περιοχής, ο οποίος ως επί το πλείστον διαθέτει ρωσικό διαβατήριο. Περίπου δέκα ημέρες μετά την έναρξη των εχθροπραξιών, υπογράφηκε τελικά μια εκεχειρία. Κατά τη διάρκεια αυτής της εισβολής, οι Ρώσοι χρησιμοποίησαν εκτεταμένα την προπαγάνδα («πληροφοριακός πόλεμος») και πραγματοποίησαν κυβερνοεπιθέσεις εναντίον των κύριων διακομιστών της Γεωργίας⁵⁰.

Η κρίση στην Ουκρανία ήταν μια διεθνής διπλωματική κρίση η οποία εκδηλώθηκε μετά την κατάληψη της χερσονήσου της Κριμαίας από μη ταυτοποιημένα φιλο-ρωσικά στρατεύματα. Στη συνέχεια ακολούθησαν κινήσεις ρωσικών στρατευμάτων κοντά στα σύνορα με την Ουκρανία στις 27 Φεβρουαρίου 2014, μετά την φιλοευρωπαϊκή διαδήλωση γνωστή ως «Euromaidan», που είχε ως αποτέλεσμα την πτώση του φιλο-ρωσικού προέδρου της Ουκρανίας Βίκτορ Γιανουκόβιτς. Στις 18 Μαρτίου 2014, μετά από δημοψήφισμα, η ρωσική κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι η Δημοκρατία της Κριμαίας και η πόλη της Σεβαστούπολης έγιναν δύο νέα υποκείμενα της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Η διεθνής κοινότητα διαμαρτυρήθηκε ενάντια σε αυτήν την πολιτική εξέλιξη. Η κρίση της Κριμαίας ακολουθείται, στις αρχές Απριλίου 2014, από τον πόλεμο στο Donbass, στα

⁴⁹ A.J.S Selhorst, "Russia's Perception Warfare. The Development of Gerasimov's Doctrine in Estonia and Georgia and its Application in Ukraine", *Militaire Spectator*, No4, (2016), 154-155, <https://www.militairespectator.nl/sites/default/files/uitgaven/inhoudsopgave/Militaire%20Spectator%204-2016%20Selhorst.pdf>

⁵⁰ Selhorst, 155-157

νοτιοανατολικά της Ουκρανίας, όπου εξεγερμένοι αυτονομιστές εξακολουθούν να αντιτίθεται στην κεντρική κυβέρνηση του Κιέβου. Η Ρωσία κατηγορείται ότι παρέχει στρατιωτική υποστήριξη σε αυτούς.

Κατά τη διάρκεια της Ρώσο-Ουκρανικής κρίσης, η ρωσική στάση χαρακτηρίστηκε σύμφωνα με ορισμένους συγγραφείς, από τη χρήση ενός «κατωφλιού πολέμου»⁵¹, το οποίο καθιστά δυνατή τη δημιουργία στρατηγικών επιπτώσεων χωρίς να υπόκεινται στις συνέπειες μιας στρατιωτικής επιχείρησης⁵². Τέτοιες στρατηγικές αποσταθεροποιούν βαθιά τη διεθνή κοινότητα, η οποία δεν μπορεί να ανταποκριθεί σ' αυτές με αμιγώς στρατιωτικά μέσα. Ο υβριδικός πόλεμος περιλάμβανε στη συγκεκριμένη περίπτωση μια σειρά πρακτικών που εμπίπτουν στη συνολική στρατηγική της Ρωσίας, η οποία χαρακτηρίζεται από τη χρήση ενός ή περισσότερων διφορούμενων παραγόντων, όπως:

- Εισβολή με μη «ταυτοποιημένα» στρατιωτικά τμήματα («μικρούς πράσινους άντρες») ώστε να μην υποστεί στρατιωτικές συνέπειες.
- Χρήση «αντιπροσώπων», δηλαδή δυνάμεων που ενεργούν στρατιωτικά υπέρ τρίτων, υποστηριζόμενων από αυτούς. Η χρήση «αντιπροσώπων», ιδίως κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων στο Donbass, επέτρεψε την παράκαμψη του διεθνούς δικαίου και υπονόμωσε τη νομική βάση για μια νομικά θεμιτή απάντηση εις βάρος της Ρωσίας. Σε τελική ανάλυση, ο πόλεμος «δια αντιπροσώπων» είναι ένας «σύνθετος πόλεμος» που συνίσταται στην ταυτόχρονη χρήση μιας κύριας δύναμης και αντάρτικων δυνάμεων εναντίον του εχθρού, οδηγώντας στη δημιουργία ενός «υβριδισμού».⁵³
- Ενεργειακή πολιτική ως εργαλείο πολιτικής πίεσης και γενικότερα της χρήσης όλων των πηγών ισχύος για την επίτευξη στρατηγικών στόχων.

Μια άλλη πρακτική, η οποία βρίσκεται στην επιχειρησιακή σφαίρα των υβριδικών απειλών είναι η χρήση των ψηφιακών όπλων για ανατρεπτικούς σκοπούς και εφαρμόστηκε από τη Ρωσία κατά της Εσθονία (2007), της Γεωργία (2008) και της Ουκρανίας (2014)⁵⁴. Το 2009, ο Frank Hoffman καθόρισε την υβριδική απειλή

⁵¹ Daniel Fiott and Roderick Parkes, "The EU's response to hybrid threats", European Union Institute for Security Studies (2019), 4, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_151.pdf

⁵² Henrotin, 20

⁵³ Ellie Tenenbaum, "La manœuvre hybride dans l'art opératif", *Stratégie*, No 111, (2016), 43-44,

⁵⁴ Stéphane Taillat, "Un mode de guerre hybride dissymétrique? Le cyberspace" *Stratégie* No111, (2016), 89

ως το «μίγμα» συμβατικών όπλων, μη συμβατικών τακτικών, τρομοκρατίας και εγκληματικής συμπεριφοράς στο θέατρο επιχειρήσεων για την επίτευξη των πολιτικών στόχων. Η ίδια άποψη αντανακλάται και σε αρκετά θεσμικά κείμενα της ΕΕ και το ΝΑΤΟ.

Κάποιοι θεωρούν τον Ισλαμικό Κράτος (ΙΚ) ως υβριδικό δρώντα ικανό να διεξάγει με επιτυχία πραγματικές επιχειρήσεις. Είναι γεγονός ότι μέχρι το 2014, πέτυχε την κατοχή μιας σημαντικής εδαφικής περιοχής στη Συρία και το Ιράκ. Το Ισλαμικό Κράτος πραγματοποιεί έναν συγκεκριμένο τύπο υβριδικού στρατηγήματος, το οποίο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «ανταρτοπόλεμος με τεχνολογικές προεκτάσεις»⁵⁵. Ο Christian Malis ορίζει τον «ανταρτοπόλεμο με τεχνολογικές προεκτάσεις», ως λειτουργία πολέμου που συνδυάζει μερικές κλασικές τακτικές ανταρτοπολέμου με άλλες πιο καινοτόμες τακτικές (swarming) και συνδέει αυτές με τη λειτουργική χρήση προηγμένων τεχνολογιών, όπως drones ή αντιαρματικών πυραύλων.⁵⁶ Ο Joseph Henrotin επιβεβαιώνει ότι το ΙΚ αποτελεί πράγματι «την πιο επιτυχημένη μορφή υβριδικού εχθρού» «Πρόκειται για μια θεμελιωδώς παράτυπη ομάδα που συνδυάζει τη χρήση της τρομοκρατίας, του ανταρτοπολέμου και της προπαγάνδας μέσω κοινωνικών δικτύων και σύγχρονων τεχνολογιών σε τακτικό επίπεδο. Σε επιχειρησιακό επίπεδο χρησιμοποιεί τον υβριδικό πόλεμο, στον οποίο έχει συμπεριλάβει στρατηγικές επιχειρήσεων επιρροής, ψυχολογικές επιχειρήσεις και εκμετάλλευση υλικών και ανθρώπινων πόρων. Τέλος από το «οπλοστάσιο» του ΙΚ δεν λείπουν τα αυτοσχέδια χημικά και βιολογικά όπλα»⁵⁷. Οι τρομοκρατικές επιθέσεις που διαπράττονται σε χώρες του εξωτερικού σε μη στρατιωτικούς στόχους, με ιδιαίτερη προβολή στα μέσα ενημέρωσης και ψυχολογικό αντίκτυπο στον αστικό ιστό, συνδυάζονται με ενέργειες συμβατικών στρατιωτικών μονάδων που συγκρούονται με τακτικές δυνάμεις κρατών (Συρία, Ιράκ, Λιβύη, Νιγηρία κλπ). Επομένως στην περίπτωση του ΙΚ η χρησιμοποίηση υβριδικών τακτικών γίνεται το σήμα κατατεθέν των ομάδων που δρουν για λογαριασμό του. Αυτές, αν και είναι κοινωνιολογικά ασύμβατες με τις αντίστοιχες των κρατών του δυτικού κόσμου, διαθέτουν ορισμένες βασικές

⁵⁵ Tenenbaum, 57

⁵⁶ Christian Malis, "Guerre hybride et stratégies de contournement", Revenue Defence Nationale, (2016), 26

⁵⁷ Joseph Henrotin, "L'Etat islamique, forme la plus aboutie de l'ennemi hybride", Défense et Sécurité Nationale, No40, (2015), <https://www.areion24.news/2015/05/22/letat-islamique-forme-la-plus-aboutie-de-lennemi-hybride/>

δυνατότητες σε πολιτικο-στρατηγικό επίπεδο που μέχρι πρόσφατα μονοπωλούνταν από κρατικές οντότητες.⁵⁸

Στην Άπω Ανατολή η εργαλειοποίηση των υβριδικών απειλών με σκοπό την εκπλήρωση πολιτικών στόχων είναι επίσης διαδεδομένη. Οι δραστηριότητες της Κίνας στη Θάλασσα της Νότιας Κίνας δείχνουν μια αριστοτεχνική χρήση των μη κινητικών συστατικών (πόλεμος της κοινής γνώμης, ο νομικός πόλεμος, ο ψυχολογικός πόλεμος κλπ, πτυχές του υβριδικού πολέμου που τείνουν να γίνουν νεοι ολοκληρωμένοι τομείς πολιτικής αντιπαράθεσης σε διεθνές επίπεδο)⁵⁹ του υβριδικού πολέμου.⁶⁰ Η Κίνα, καθώς σκοπεύει να καταλάβει μια σημαντική στρατηγική θέση στην ευρύτερη θαλάσσια περιοχή χωρίς να καταφύγει σε «κινητικό πόλεμο», εφαρμόζει από το 2014 το δόγμα των «Τριών Πολέμων». Το εν λόγω δόγμα υιοθετήθηκε το 2003 και προβλέπει πόλεμο σε ψυχολογικό, επικοινωνιακό και νομικό επίπεδο με σκοπό την επίτευξη στρατηγικών στόχων.⁶¹ Συγκεκριμένα, το Πεκίνο προχώρησε στη *de facto* αναγνώριση της δημοτικής περιφέρειας Sansha (Sansha είναι το όνομα που έδωσε η Κίνα το 2012 σε όλα τα «αναδυόμενα» εδάφη στην κεντρική περιοχή της Θάλασσας της Νότιας Κίνας), παρόλο που η θαλάσσια αυτή περιοχή διεκδικείται από το Βιετνάμ και την Ταϊβάν και στερείται νομικής αναγνώρισης. Τον Ιούλιο του 2016, το Μόνιμο Διαιτητικό Δικαστήριο της Χάγης επιβεβαίωσε την ύπαρξη διεθνούς περιοχής στη μέση της Θάλασσας της Νότιας Κίνας, ακυρώνοντας έτσι οποιαδήποτε αξίωση για χωρικά ύδατα της περιοχής. Ωστόσο, το Πεκίνο δήλωσε ότι η απόφαση των δικαστών ήταν «άκυρη».⁶² Η Κίνα ωστόσο, διοργανώνει τουριστικά ταξίδια σε αυτά τα «αναδυόμενα» εδάφη από το 2013, γεγονός που προκαλεί εντάσεις σε αυτήν την περιοχή. Το εν λόγω σχέδιο της Κίνας, ολοκληρώνεται με τη μεγάλης κλίμακας κατασκευή λιμενικών και αερολιμενικών εγκαταστάσεων σε υφάλους στην κεντρική περιοχή της Θάλασσας της Νότιας Κίνας.

⁵⁸ Tenenbaum, 57,

⁵⁹ Karl Hickman et al, "Hybrid Threats and Asymmetric Warfare: What to do?", (conference proceeding held in Stockholm 14-15 November, 2017, organised by Swedish Defence University), 18, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1186265/FULLTEXT01.pdf>

⁶⁰ Alessio Patalano (2018) When strategy is 'hybrid' and not 'grey': reviewing Chinese military and constabulary coercion at sea, *The Pacific Review*, 31:6, 830-833, DOI:10.1080/09512748.2018.1513546

⁶¹ Patalano, 819-820

⁶² Tom Philips et al, "Beijing rejects tribunal's ruling in South China Sea case", *The Guardian*, July 12, 2016, <https://www.com/world/2016/jul/12/philippines-wins-south-china-sea-case-against-china>

Αναφορικά με το Ιράν, υπάρχουν ισχυρισμοί ότι χρησιμοποιεί επίσης ορισμένα στοιχεία από το φάσμα του υβριδικού πολέμου για να αυξήσει την επιρροή του στη Μέση Ανατολή.⁶³ Το Μάιο του 2003, με το πέρας της επιχείρησης *Iraqi Freedom*, Ιρανοί κυβερνητικοί πράκτορες είχαν διεισδύσει στους Ιρακινούς πρόσφυγες που επέστρεφαν στο Ιράκ. Η παροχή ιρανικής στρατιωτικής και οικονομικής υποστήριξης στους σίιτες πολιτοφύλακες στο Ιράκ και της Χεζμπολάχ στο Λίβανο, καθώς και η χρήση «αντιπροσώπων» στις συγκρούσεις που διεξάγονται στη Μέση Ανατολή με σκοπό την επέκταση της επιρροής, θεωρούνται επίσης ως μορφή υβριδικού πολέμου.⁶⁴ Στόχος του Ιράν είναι να επωφεληθεί από τα κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά κενά στην άμυνα των αντιπάλων, στην προκειμένη περίπτωση του Ισραήλ και των Ηνωμένων Πολιτειών, χρησιμοποιώντας διαφορετικά είδη επιθέσεων ή απειλών διαδοχικά ή ταυτόχρονα, με απώτερο σκοπό να υπονομεύσουν την «ηγεμονία τους» στην περιοχή.⁶⁵

Η μέχρι τώρα μελέτη των υβριδικών απειλών και γενικότερα του υβριδικού πολέμου δημιουργεί αρκετά ερωτηματικά αναφορικά με την προέλευση του. Πρόκειται για μια καινοτομία στο χώρο της υψηλής στρατηγικής ή μήπως απλώς για μια «μετάλλαξη».

Διαχρονικότητα Υβριδικού Στοιχείου

Στο αριστουργηματικό έργο του Πρώσου στρατιωτικού φιλοσόφου Carl von Clausewitz, *On War*, συμπεραίνεται ότι : «Ο πόλεμος είναι κάτι περισσότερο από έναν αληθινό χαμαιλέοντα, που προσαρμόζει τα χαρακτηριστικά του στην ανάλογη περίπτωση»⁶⁶. Στη συνέχεια του ίδιου έργου, παρουσιάζεται η τριαδικότητα του πολέμου, αποτελούμενη από: βία και μίσος, τύχη και πιθανότητες και πολιτικές σκοπιμότητες. Το παραπάνω χαρακτηριστικό της μετάλλαξης και οι τρεις βασικοί παράγοντες του πολέμου, διαποτίζουν τον πυρήνα του από την αρχή της καταγεγραμμένης ιστορίας. Ωστόσο, καθώς οι απειλές και ο πόλεμος του 21^{ου} αιώνα

⁶³ Karim Sadjadpour, "Iran's Unwavering Support to Assad's Syria", Carnegie Endowment for International Peace, August 27, 2013, <https://carnegieendowment.org/2013/08/27/iran-s-unwavering-support-to-assad-s-syria-pub-52779>

⁶⁴ United States Army Special Operations Command, Counter-Unconventional Warfare-White Paper, 2014, 8,15

⁶⁵ Hall Gardner, "Hybrid Warfare: Iranian and Russian Versions of 'Little Green Men' and Contemporary Conflict", Research Paper, NATO Defense College, No 123, (2015), 3-6, <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=885>

⁶⁶ Carl Von Clausewitz, *On War*, ed. and trans. Peter Paret and Michael Howard (Princeton, 1976), 89

μεταμορφώνονται, σύμφωνα με τις αναφερθέντες στο προηγούμενο υποκεφάλαιο περιγραφές, σε φαινομενικά άγνωστες μορφές, ορισμένοι αναλυτές έχουν υποστηρίξει την εμφάνιση ενός νέου τύπου πολέμου. Η απάντηση στους παραπάνω ισχυρισμούς μπορεί να δοθεί μόνο με μια διεισδυτική ματιά στις μορφές με τις οποίες εκδηλώνεται η αντιπαλότητα ανά τους αιώνες.

Το «γενεαλογικό δέντρο» των υβριδικών εχθροπραξιών φτάνει τουλάχιστον μέχρι την αρχαιότητα. Κατά τον 5^ο αιώνα π.Χ., στη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου, οι Σπαρτιάτες αναγνώρισαν ότι έπρεπε να διατηρήσουν σημαντικές δυνάμεις στη Λακωνία και τη Μεσσηνία για να αποτρέψουν μια εξέγερση των Ειλώτων. Στους τελευταίους στηρίζονταν σημαντικά το γεωργικό και στρατιωτικό, από πλευράς υποστηρικτικών δραστηριοτήτων, σύστημα της Σπάρτης. Το αθηναϊκό στρατήγημα, το οποίο περιλάμβανε την οικοδόμηση εκστρατευτικής βάσης στην Πύλο, στηρίζονταν εν μέρει στη δημιουργία συνθηκών εξέγερση των Ειλώτων, η οποία στη συνέχεια θα πρόσθετε μια ακανόνιστη διάσταση στη συμβατική σύγκρουση. Αφού οι Αθηναϊκές δυνάμεις οχύρωσαν την Πύλο το 425 π.Χ., ανέθεσαν τη φρούρηση του φυλακίου στους Μεσσήνιους της Ναυπάκτου, των οποίων οι πρόγονοι είχαν εξοριστεί από τους Σπαρτιάτες μετά τη μεγάλη εξέγερση του Ειλώτων του 464 π.Χ. Οι Μεσσήνιοι ξεκίνησαν μια σειρά επιδρομών στη Λακωνία, εκμεταλλευόμενοι της ικανότητάς τους να μιλούν την τοπική διάλεκτο. Οι Είλωτες, σύντομα άρχισαν να συστρατεύονται με αυτούς, δημιουργώντας έτσι μια εθνική κατάσταση έκτακτης ανάγκης για τη Σπάρτη. Αυτή η εξέγερση αντιπροσώπευε μια μορφή πολέμου στην οποία οι περίφημες σπαρτιατικές φάλαγγες λίγα είχαν να προσφέρουν. Ο Θουκυδίδης καταγράφει: «Οι Σπαρτιάτες, μέχρι στιγμής χωρίς καμία εμπειρία σε τέτοιου είδους επιθέσεις και εχθροπραξίες, βλέποντας τους Είλωτες να τους εγκαταλείπουν και φοβούμενοι την πορεία της επανάστασης στη χώρα τους, άρχισαν να ανησυχούν πολύ. Παρά την αρχική τους απροθυμία να μεταφέρουν το σοβαρό τους πρόβλημα στους Αθηναίους, εν συνεχεία, άρχισαν να στέλνουν απεσταλμένους στην Αθήνα, σε μια προσπάθεια να ανακτήσουν την Πύλο και τους φυλακισμένους τους.»⁶⁷ Η απειλή δηλαδή του υβριδικού πολέμου ανάγκασε τους Σπαρτιάτες να συνθηκολογήσουν. Δυστυχώς, η αθηναϊκή συνέλευση αρνήθηκε την ειρήνη των Σπαρτιατών και ο πόλεμος

⁶⁷ Thucydides, *The Landmark, A Comprehensive Guide to the Peloponnesian War*, ed. Robert Starssler (New York, Free Press, 1996), 245–246

συνεχίστηκε. Η Θήβα τερμάτισε τελικά τη σπαρτιατική ηγεμονία στην Ελλάδα μετά τη Μάχη των Λεύκτρων (371 π.Χ.), αποκαθιστώντας την ανεξαρτησία της Μεσσηνίας, απελευθερώνοντας τους Είλωτες και καταστρέφοντας ουσιαστικά τη σπαρτιατική οικονομία.

Στην εποχή της νεωτερικότητας, οι δυτικοί στρατοί χρησιμοποίησαν περιστασιακά το υβριδικό στοιχείο προς όφελός τους. Η βρετανική εκστρατεία εναντίον της οθωμανικής Τουρκίας, κατά τη διάρκεια του Α Παγκοσμίου Πολέμου, επωφελήθηκε από την εξέγερση των αραβικών φυλών υπό την ηγεσία του Grand Sherif Hussein bin Ali⁶⁸, με τη βοήθεια του χαρισματικού συνταγματάρχη του αγγλικού στρατού, Thomas Edward Lawrence («Lawrence of Arabia»)⁶⁹. Οι αραβικές μη συμβατικές δυνάμεις δέσμευσαν μεγάλο αριθμό οθωμανικών στρατευμάτων, μέσω των συνεχών επιθέσεων εναντίον της σιδηροδρομικής γραμμής Hejaz⁷⁰ και των άτακτων επιδρομών εις βάρος των τουρκικών δυνάμεων. Οι Άραβες αντάρτες διέκοπταν τις γραμμές εφοδιασμού των οθωμανικών στρατευμάτων και παρείχαν πληροφορίες για τις θέσεις τους. Οι Τούρκοι μάταια προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν αυτόν τον φαινομενικά αόρατο εχθρό. «Φαινόταν ότι ένας στρατιώτης του τακτικών ένοπλων δυνάμεων μπορεί να είναι αβοήθητος χωρίς ένα από στόχο», έγραψε ο Lawrence, «κατέχοντας μόνο αυτό που με τη φυσική του παρουσία διασφάλιζε και υποτάσσοντας μόνο οτιδήποτε κατόπιν διαταγής μπορούσε να διεκδικήσει με το τουφέκι του».⁷¹ Η διασπορά των τουρκικών δυνάμεων κατά μήκος της Αραβίας και η συνεχής φθορά αυτών, βοήθησε ουσιαστικά την εκστρατεία του στρατηγού Edmund Allenby εναντίον των τουρκικών δυνάμεων στην Παλαιστίνη, που κορυφώθηκε με τη συντριπτική βρετανική νίκη στο Megiddo το Σεπτέμβριο του 1918.

Στο χρονικό διάστημα μεταξύ των δυο αναφερθέντων παραδειγμάτων, υπάρχει πλήθος περιπτώσεων όπου το υβριδικό στοιχείο είναι ευδιάκριτο στις ανά τον κόσμο συρράξεις και πολέμους: Ο Γάλλο-Βρετανικός πόλεμος με τη συνδρομή των Ινδιάνικων φυλών στη Βόρεια Αμερική 1755-1763⁷², ο πόλεμος της Ιβηρικής

⁶⁸Hussein bin Ali, Sharif of Mecca, From Wikipedia, the free encyclopedia https://en.wikipedia.org/wiki/Hussein_bin_Ali,_Sharif_of_Mecca

⁶⁹ T. E. Lawrence, From Wikipedia, the free encyclopedia, https://en.wikipedia.org/wiki/T._E._Lawrence

⁷⁰ Hejaz railway, From Wikipedia, the free encyclopedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Hejaz_railway

⁷¹ Thomas Edward Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (New York, Penguin Random House, 2008), 198

⁷²Howard Peckham, ed. Daniel Boorstin, *The Colonial Wars, 1689-1762* (Chicago: University of Chicago Press, 1964)

Χερσονήσου του 1808-1814⁷³, η εκστρατεία του Garibaldi στη Νότια Ιταλία το 1860-1861⁷⁴ και οι εχθροπραξίες κατά τη διάρκεια του Αμερικάνικου εμφύλιου πόλεμου 1861-1865⁷⁵. Αλλά και μεταγενέστερα: ο Σινο-Ιαπωνικός πόλεμος του 1937-1945⁷⁶, ο πόλεμος στην Ινδοκίνα του 1946-1954⁷⁷, η Αμερικανο-Σοβιετική ψυχροπολεμική αντιπαράθεση μέσω του πολέμου στο Βιετνάμ (1955-1975)⁷⁸, η 2^η σύρραξη στο Λίβανο το 2006 με την ευρεία ανάμιξη της Hezbollah⁷⁹ και η πιο πρόσφατη εμπλοκή της Ρωσίας στη Ουκρανική κρίση, με κατάληξη την παράνομη προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία και τη «αυτονομία» δυο περιοχών της Ουκρανίας.

Σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας, οι υβριδικοί δρώντες έχουν τη θέληση και την ικανότητα να επεκτείνουν τις εχθροπραξίες σε χρόνο και τόπο ώστε να επιτύχουν τους στόχους τους μακροπρόθεσμα. Εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση στην οποία οι μεγάλες δυνάμεις εκδηλώνουν μεγάλη αποφασιστικότητα και «βαθιά δέσμευση» για την επίλυση ανάλογων προβλημάτων, διαφορετικά, σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, ο χρόνος κυλάει υπέρ των υβριδικών δρώντων. Δηλαδή, όπως το έθεσε και ο T.E. Lawrence, όταν έγραψε για την αραβική εξέγερση του 1916: «Οι υβριδικοί δρώντες δοκιμάζουν τη στρατηγική υπομονή των αντιπάλων τους.»⁸⁰

Μολονότι μέσω των ιστορικών παραδειγμάτων δίνεται ξεκάθαρη απάντηση σχετικά με την διαχρονικότητα του υβριδικού στοιχείου στις εχθροπραξίες, εν τούτης δυο νέα ερωτήματα αναδύονται. Το πρώτο αφορά την ύπαρξη κάποιας μορφής «καινοτομίας» στην έννοια των σύγχρονων υβριδικών πολέμων και απειλών. Το δεύτερο έχει να κάνει με την αυξημένη ανησυχία της Δύσης σήμερα, παρά το γεγονός ότι οι υβριδικές συγκρούσεις είναι εδώ και πολύ καιρό μαζί μας.

Ο Carl von Clausewitz πριν από σχεδόν δύο αιώνες, επισημαίνει ότι αν και ο πόλεμος αλλάζει τα χαρακτηριστικά του σε διάφορες περιστάσεις, με οποιονδήποτε τρόπο κι αν εκδηλώνεται, παραμένει πόλεμος. Ο πόλεμος στον 21^ο αιώνα έχει

⁷³ Hybrid Warfare Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present, ed. Williamson Murray and Peter Mansoor (New York: Cambridge University Press, 2012), 104

⁷⁴ IISS Armed Conflict Survey 2015, The International Institute for Strategic Studies, (Routledge, 2015), 15-16

⁷⁵ Murray and Mansoor, 151

⁷⁶ Ibid., 225

⁷⁷ Joint Chiefs of Staff and The First Indochina War 1947-19, Office of Joint History Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff (Washington DC: U.S. Government Printing Office, 2004)

⁷⁸ Joint Chiefs of Staff and The War in Vietnam 1960–1968, Office of Joint History Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff (Washington DC: Government Printing Office, 2011) Part 1 and Part 2,

⁷⁹ Eitan Azani (2013) The Hybrid Terrorist Organization: Hezbollah as a Case Study, Studies in Conflict & Terrorism, 36:11, 901-907, <https://doi.org/10.1080/1057610X.2013.832113>

⁸⁰ Lawrence, 202

διαμορφωθεί και θα παραμείνει ένα περίπλοκο φαινόμενο, αλλά η ουσία του δεν έχει αλλάξει και δεν θα αλλάξει. Μέσω της ανωτέρω προσεκτικής εξέτασης της ιστορίας, καταδεικνύεται ότι αν και δεν υπάρχει κάτι εννοιολογικά καινούριο αναφορικά με τον υβριδισμό ως ιδέα εκδήλωσης της αντιπαλότητας, η διαχρονική μελέτη του είναι χρήσιμη ως μέσο σκέψης και εξαγωγής συμπερασμάτων για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον του πολέμου.

Εργαλεία

Πολλά από τα διαθέσιμα εργαλεία που χρησιμοποιούνται κατά την εκδήλωση των υβριδικών απειλών, όπως η προπαγάνδα ή οι πολιτικοί και οικονομικοί μοχλοί πίεσης, δεν είναι καινούρια. Εξαίρεση σε αυτό αποτελεί ο κυβερνοχώρος, ο οποίος διαθέτει νέα ισχυρά εργαλεία και δημιουργεί νέες ευκαιρίες για τη μεγιστοποίηση της επίδρασης των παραδοσιακών μέσων επιρροής. Ωστόσο, αυτό που χαρακτηρίζει τις υβριδικές απειλές του 21^{ου} αιώνα είναι η ταυτόχρονη και συμπληρωματική χρήση πολλών από αυτά τα μέσα για την επίτευξη ενός κοινού στόχου. Αυτό δίνει το πλεονέκτημα στον υβριδικό δρώντα να μπορεί να αυξήσει την επιχειρησιακή του αποτελεσματικότητα είτε εντείνοντας τη χρήση ενός ή περισσότερων εργαλείων (κάθετη κλιμάκωση), είτε με τον συγχρονισμό αυτών (οριζόντια κλιμάκωση).⁸¹ Ο συνδυασμός των υβριδικών εργαλείων, επιδιώκει να ενισχύσει και να συμπληρώσει τα χρησιμοποιούμενα μέσα προκειμένου να μεγιστοποιήσει τα αποτελέσματά τους.

Συνεπώς, εκτός από τη συμπληρωματικότητα, το άλλο καθοριστικό χαρακτηριστικό των υβριδικών απειλών είναι η κάθετη και οριζόντια στρατηγική χρήση αυτών. Αυτό σημαίνει ότι στοχεύουν και εκμεταλλεύονται τα τρωτά σημεία ενός κράτους και χρησιμοποιούνται για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων, οι οποίοι ενδέχεται να αλλάξουν καθώς προχωρά η υβριδική «εκστρατεία». Αξίζει να επισημανθεί ότι ο όρος εκστρατεία ισχύει για ενέργειες μεγάλης κλίμακας, διάρκειας και σπουδαιότητας, ενσωματώνοντας μια σειρά αλληλοσυνδεόμενων επιχειρήσεων που αποτελούν ξεχωριστό μέρος με σκοπό την επίτευξη του επιθυμητού τελικού σκοπού. Ας δούμε λοιπόν εν συντομία τα διαφορετικά εργαλεία μέσω των οποίων εκδηλώνονται οι υβριδικές απειλές.

⁸¹ Patrick J. Cullen and Erik Reichborn-Kjennerud, «Understanding Hybrid Warfare», (Multinational Capability Development Campaign Countering Hybrid Warfare Project, 2017), p. 8, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/647776/dar_mcdc_hybrid_warfare.pdf

Προπαγάνδα

Οι πληροφοριακές επιχειρήσεις⁸² και συγκεκριμένα η οπλοποίηση των πληροφοριών για στρατηγικούς στόχους, αποτελεί σημαντικό εργαλείο λόγω της χρησιμότητάς τους στην προσπάθεια διαμόρφωσης του πολιτικού λόγου και του λαϊκού αφηγήματος στις χώρες στόχους. Ο τρόπος και ο βαθμός με τον οποίο τα νέα μέσα ενημέρωσης, που συχνά χαρακτηρίζονται ως «κοινωνικά», επηρεάζουν τη κοινή γνώμη και τη διαδικασία λήψης απόφασης των ηγετών είναι υπό διερεύνηση. Αυτό που είναι βέβαιο είναι ότι προσφέρουν ευκαιρία σε κρατικούς και μη δρώντες να τα εκμεταλλευτούν και να μεγιστοποιήσουν τους στόχους των πληροφοριακών τους δραστηριοτήτων.⁸³ Τα νέα μέσα ενημέρωσης έχουν διευκολύνει σημαντικά τις πληροφοριακές επιχειρήσεις σε σύγκριση π.χ. με την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, όπου ο βαθμός δυσκολίας και το κόστος δημιουργίας ενός αφηγήματος σε μια εφημερίδα άλλης χώρας ήταν μεγάλο.⁸⁴

Οι πληροφοριακές επιχειρήσεις αποτελούνται από δυο συστατικά στοιχεία: το μέσο με το οποίο διαδίδεται η πληροφορία και η φύση της. Ως μέσα θεωρούνται τα εγχώρια μέσα μαζικής ενημέρωσης που στοχεύουν σε ξένα ακροατήρια, τα ιδρύματα και οργανισμοί με ρόλο «δεξαμενών σκέψεων» και οι πλατφόρμες κοινωνικών μέσων. Η φύση των πληροφοριών περιλαμβάνει επωφελείς απόψεις για τον χρήστη της υβριδική απειλής, διαρροές πληροφοριών που αποσπώνται με δόλιο τρόπο είτε μέσω του κυβερνοχώρου είτε μέσω παραδοσιακής κατασκοπείας και οι ψεύτικες ειδήσεις.

Εγχώρια Μέσα Ενημέρωσης

Η χρήση των εγχώριων μέσων ενημέρωσης του κράτους ή της ευρύτερης περιοχής στόχου από τον δρώντα που επιθυμεί να ευοδωθούν οι πολιτικοί του στόχοι, δεν είναι κάτι καινούριο. Ωστόσο η επιρροή αυτού του εργαλείου αυξάνεται όταν το αφήγημα κοινοποιείται από δημοφιλή τοπικά μέσα ενημέρωσης.⁸⁵ Στην Ιταλία, για παράδειγμα, λόγω της στενής σχέσης μεταξύ της Μόσχας και του

⁸² Joint Publication 3-13, Information Operations, 2012, II-1

⁸³ Daniel Fiott and Roderick Parkes, Protecting Europe. The EU's response to hybrid threats, (France, Institute For Security Studies, 2019), 6,34

⁸⁴ Zachary Potter, «Covert Action: the Delicate Balance», (Federation of American Scientists, 1996), <https://fas.org/irp/eprint/snyder/covertaction.htm>,

⁸⁵ Franklin D. Kramer and Lauren M. Speranza, Meeting the Russian Hybrid Challenge. A Comprehensive Strategic Framework, (Atlantic Council, 2017), 11-12

δημοφιλούς πολιτικού κόμματος M5S (Five Star Movement), πολλές ενημερωτικές εκπομπές και άρθρα του καλωδιακού τηλεοπτικού δικτύου RT και του ειδησεογραφικού πρακτορείου Sputnik διαδίδονται κατ' επανάληψη μέσω του τεράστιου διαδικτυακού ιστότοπου και λογαριασμών κοινωνικών μέσων του M5S.⁸⁶ Αυτό αφενός εξυπηρετεί την προώθηση των στρατηγικών αφηγημάτων της Ρωσίας και αφετέρου διαμορφώνει υπέρ της, τις γεωπολιτικές αντιλήψεις μεταξύ των υπευθύνων χάραξης πολιτικής και του ιταλικού κοινού. Το αποτέλεσμα από τη χρήση του εν λόγω εργαλείου είναι να ενισχυθεί η εικόνα του πρόεδρου Πούτιν ως σύμβολο «κυριαρχίας», με έμφαση στο ρόλο του ως ηγέτη που έχει πολεμήσει ενάντια στην παγκοσμιοποίηση και στις εξωτερικές δυνάμεις που επιδιώκουν να παραβιάσουν την κυριαρχία της Ρωσίας⁸⁷, σε σημαντικό ποσοστό της ιταλικής κοινής γνώμης.

Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης

Η έλευση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης έδωσε μια νέα δυναμική στα παραδοσιακά μέσα μαζικής ενημέρωσης, αναφορικά με την προσέγγιση του ευρύ κοινού, γεγονός που εργαλοιοποιήθηκε από τους δρώντες που χρησιμοποιούν τις υβριδικές απειλές ως μέρος της στρατηγικής τους προς άλλα κράτη. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την επανάληψη ειδήσεων από εσωτερικά μέσα ενημέρωσης ενός κράτους ή για τη δημοσίευση νέων πληροφοριών μέσω επιδοτούμενων ηλεκτρονικών πλατφόρμων ενημέρωσης, bots⁸⁸ ή διαφημίσεων.

Η τεχνική αυτή αποτέλεσε τη βάση για την υβριδική «πολεμική» εκστρατεία της Ρωσίας στις προεδρικές εκλογές του 2016 στις ΗΠΑ. Πολλά αφηγήματα ρωσικής προέλευσης, αναφέρθηκαν για πρώτη φορά μέσω του τηλεοπτικού δικτύου RT ή του ειδησεογραφικού πρακτορείου Sputnik. Αυτά στη συνέχεια επαναλήφθηκαν και ενισχύθηκαν στο Twitter ή στο Facebook μέσω botnets και trolls⁸⁹, προκαλώντας

⁸⁶ Committee on Foreign Relations United States Senate, *Putin's Asymmetric Assault on Democracy in Russia and Europe: Implications for U.S. National Security*, (Washington: U.S. Government Publishing Office, 2018), 137-139

⁸⁷ Luigi Sergio Germani and Jacopo Iacoboni, *Italy Is The Turn To Russia Reversible?* in *The Kremlin's Trojan Horses*, (Atlantic Council, 2017), 11-19

⁸⁸ Βικιπαίδεια, Ελεύθερη Εγκυκλοπαίδεια, Διαδικτυακό Ρομπότ (Internet Bot)

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%94%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CF%84%CF%85%CE%B1%CE%BA%CF%8C_%CF%81%CE%BF%CE%BC%CF%80%CF%8C%CF%84

⁸⁹ Βικιπαίδεια, Ελεύθερη Εγκυκλοπαίδεια, Τρολ (Troll) (Διαδίκτυο),

στους αλγορίθμους παραπλανητικές τάσεις ή ψευδείς αναφορές οι οποίες μπορούσαν να λαμβάνονται από τα παραδοσιακά μέσα κάλυψης των ειδήσεων. Τα ρωσικά κρατικά μέσα ενημέρωσης γενικά παρουσίαζαν θετικά το προφίλ του υποψήφιου Τραμπ, σε αντίθεση με την υπουργό Κλίντον, η οποία είχε πάντα αρνητική κάλυψη. Αυτές οι προσπάθειες ήταν εξαιρετικά αποτελεσματικές στη διάδοση της ρωσικής προπαγάνδας και των ψευδών ειδήσεων προς όφελος των ρωσικών συμφερόντων.

Οι επιχειρήσεις αυτού του είδους με την εκμετάλλευση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, μπορεί να είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικές, δεδομένου ότι η κύρια πρόσβαση πολλών ανθρώπων στις ειδήσεις πραγματοποιείται με αυτά τα μέσα. Σε μια έκθεση του Pew Research Center για τις ΗΠΑ το 2016, διαπιστώθηκε ότι η ειδησεογραφική ενημέρωση του 67% των ενηλίκων προέρχεται μέσω των ιστότοπων όπως Twitter και Facebook, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό τον προηγούμενο χρόνο ανέρχονταν σε 62%. Για τους Αμερικανούς δε, κάτω των 50 ετών το ίδιο ποσοστό ανέρχονταν σε 78%.⁹⁰ Η εμβέλεια των μέσων κοινωνικής δικτύωσης είναι εντυπωσιακή σε σύγκριση με τις παραδοσιακές πηγές δημοσιογραφίας και επικοινωνίας. Τα μέσα αυτά επιτρέπουν στους θύτες των υβριδικών απειλών να δημιουργούν ένα ισχυρό δίκτυο προπαγάνδας με σκοπό την πρόκληση αμφιβολιών σε αντικειμενικές αλήθειες ή την υπονόμηση εσωτερικών πολιτικών ξένων χωρών. Είναι ιδιαίτερα επικίνδυνο και δύσκολα αντιμετωπίσιμο εργαλείο υβριδικών απειλών, λόγω της εύκολης προσέγγισης του ακροατηρίου και της αδυναμίας περιορισμού του. Στο προαναφερόμενο παράδειγμα, σχετικά με την προεκλογική εκστρατεία των ΗΠΑ το 2016, Ρώσοι πράκτορες διέδωσαν «εμπρηστικές» δημοσιεύσεις,⁹¹ που κοινοποιήθηκαν σε 126 εκατομμύρια χρήστες του Facebook.⁹²

[https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CF%81%CE%BF%CE%BB_\(%CE%94%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CF%84%CF%85%CE%BF\)](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CF%81%CE%BF%CE%BB_(%CE%94%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CF%84%CF%85%CE%BF))

⁹⁰ Elisa Shearer and Jeffrey Gottfried, News Use across Social Media Platforms 2017, Pew Research Centre, 2017, <http://www.journalism.org/2017/09/07/news-use-across-social-media-platforms-2017/>

⁹¹ Sara Salinas, Russians got more impact from regular social media posts than ads in election misinformation campaign, CNBC, 2018, <https://www.cnbc.com/2018/12/17/russias-most-inflammatory-misinformation-posts-were-organic-not-ads.html>

⁹² Mike Isaac and Daisuke Wakabayashi, Russian Influence Reached 126 Million Through Facebook Alone, The New York Times, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/10/30/technology/facebook-google-russia.html>

Ψεύτικα ή Πλαστά Νέα

Τα ψεύτικα ή πλαστά νέα είναι σκοπίμως ψευδή άρθρα ειδήσεων με δυνατότητα παραπλάνησης των αναγνωστών, εφόσον οι τελευταίοι δεν τα υποβάλουν σε διαδικασία επιβεβαίωσης.⁹³ Αυτά περιλαμβάνουν εσκεμμένα κατασκευασμένες ειδήσεις και άρθρα που προέρχονται από ιστότοπους διαφόρων ειδών. Υπάρχουν τρία είδη ψεύτικων ειδήσεων: σοβαροφανείς κατασκευές, φάρσες μεγάλης κλίμακας και χιουμοριστικά ψεύτικα νέα.⁹⁴ Τα τελευταία παρουσιάζονται συνήθως με μορφή επαγγελματικής δημοσιογραφίας, μιμούμενης τις πραγματικές ειδήσεις, αλλά και με έντονα χιουμοριστικά στοιχεία που ωστόσο έχουν σκοπό να κεντρίσουν το ενδιαφέρον των αναγνωστών. Αυτό έχει παρατηρηθεί σε μεγάλο αριθμό πολιτικών εκστρατειών, όπου οι υποψήφιοι επαναλαμβάνουν μια ψεύτικη είδηση για να συκοφαντήσουν την εκστρατεία του αντιπάλου τους, γνωρίζοντας ότι όσο το κοινό γίνεται πιο εξοικειωμένο με τις πληροφορίες, μπορεί να τις πιστέψουν. Η περίπτωση των σοβαροφανών κατασκευών χρησιμοποιείται όλο και συχνότερα από την Τουρκία εις βάρος της χώρας μας, με σκοπό την υπονόμεισή της στη διεθνή κοινότητα. Πρόσφατο παράδειγμα η περίπτωση του «θανάτου» του «πρόσφυγα Μοχάμεντ Αλ Άραμπ» κατά τη διάρκεια της εργαλειοποίησης των μικτών μεταναστευτικών ροών από τη Τουρκία, στα βόρειο-ανατολικά σύνορα της χώρας μας με αυτή.⁹⁵

Στρατηγικές διαρροές

Πρόκειται για πληροφορίες και έγγραφα που αποκτώνται μέσω κυβερνητικής ή παραδοσιακής κατασκοπείας και διαρρέονται από τον ισχυρό «υβριδικό» δρώντα με συγκεκριμένο πολιτικό σκοπό.⁹⁶ Η διαρροή στοχεύει επηρεασμό της κοινής γνώμης και της αντίληψης αυτών που λαμβάνουν αποφάσεις. Οι συνέπειες αυτών των διαρροών κυμαίνονται από την φθορά της επιχειρησιακής ασφάλειας⁹⁷ ενός

⁹³Hunt, Allcott and Matthew Gentzkow, "Social Media and Fake News in the 2016 Election" *Journal of Economic Perspectives*, VOL 31, No2, 2017, 211-236

⁹⁴ Victoria Rubin et al., "Fake News or Truth? Using Satirical Cues to Detect Potentially Misleading News.", (Canada: University of Western Ontario, 2016), <https://www.aclweb.org/anthology/W16-0802.pdf>

⁹⁵ Βασιλική Σιουτη, Ο «θάνατος του Μοχάμεντ Αλ Άραμπ» και η αναζήτηση της αλήθειας», *Ρεπορτάζ*, 07-03-2020, www.lifo.gr https://www.lifo.gr/articles/greece_articles/272729/o-thanatos-toy-moxament-al-aramp-kai-i-anazitisi-tis-alitheias

⁹⁶ Emma Briant and Alicia Wanless, "A Digital Menage a Trois: Strategic Leaks, propaganda and Journalisme" in *Countering Online Propaganda and Extremism, The Dark Side of Digital Diplomacy*, ed. Corneliu Bjola and James Pament, (Routledge, 2019), 44

⁹⁷ Gary Williams, *Operations Security (OPSEC)*, (Information warefare Site), <http://www.iwar.org.uk/iwar/resources/call/opsec.htm>

οργανισμού ή μεγάλου μέρους του κρατικού μηχανισμού, έως την υπονόμηση της εμπιστοσύνης στο πολιτικό σύστημα ενός κράτους και την ηγεσία του.⁹⁸ Συχνά, όταν το διακύβευμα είναι σημαντικό, οι συμμετέχοντες στο μηχανισμό της στρατηγικής διαρροής αντιμετωπίζουν την κατηγορία της κατασκοπείας από το κράτος στόχο.⁹⁹

Χρηματοδότηση Οργανισμών

Πολλές χώρες επιδιώκουν τη χρηματοδότηση οργανισμών ή ομάδων προβληματισμού (think tank group: ομάδες εμπειρογνομώνων που συγκεντρώνονται, συνήθως από μια κυβέρνηση, για την ανάπτυξη ιδεών για ένα συγκεκριμένο θέμα και για την υποβολή προτάσεων για δράση) ώστε να προωθούν φιλικές απόψεις προς τα συμφέροντά τους. Η προώθηση ιδεών σε άλλες χώρες μέσω αυτών των διαύλων είναι ένα από τα παλαιότερα εργαλεία πολιτικής και κοινωνικής επιρροής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα χώρας που χρησιμοποιεί σε μεγάλο βαθμό το εν λόγω εργαλείο αποτελεί η Τουρκία.¹⁰⁰ Ρωσία και Κίνα χρησιμοποιούν επίσης αυτές τις μεθόδους, για να προωθήσουν τους ενεργειακούς, στρατηγικούς, πολιτικούς και εμπορικούς στόχους τους.

Το 2015, το Πεκίνο χρηματοδότησε το άνοιγμα ενός think-tank με την επωνυμία Ινστιτούτο για τις Κινέζο-Αμερικάνικες Σπουδές (ICAS), το πρώτο του είδους του με έδρα την Ουάσινγκτον. Οι αναλυτές δηλώνουν ότι στόχος του εν λόγω ινστιτούτου είναι να διαδώσει τις απόψεις και τις πολιτικές της Κίνας μεταξύ των υπεύθυνων δημιουργίας πολιτικών των ΗΠΑ και να βελτιώσει τις αντιλήψεις για την Κίνας στη Δύση.¹⁰¹ Πρόσφατα, σε μια έκθεση των Sunday Times του Ηνωμένου Βασιλείου, το Ίδρυμα Ανοιχτού Διαλόγου που εδρεύει στις Βρυξέλλες κατηγορήθηκε ότι συνεργάστηκε με ρωσικές υπηρεσίες ασφαλείας και έλαβε χρηματοδότηση από τη Μόσχα για τη διάδοση παραπληροφόρησης σε χώρες που αντιτάχθηκαν στις πολιτικές του Κρεμλίνου.¹⁰² Στη Γεωργία, ένα έθνος υπό συνεχή ρωσική πίεση, η Μόσχα καλλιεργεί συνεχώς τάσεις διχασμού στην κοινωνία, χρηματοδοτώντας μη κυβερνητικές οργανώσεις. Στις εν λόγω οργανώσεις, οι ιδρυτές και οι διευθυντές

⁹⁸ Alexander Kasner, «National Security Leaks And Constitutional Duty» in Stanford Law Review, VOL 67, No1, 2015, 242-247

⁹⁹ Wikipedia, Free Encyclopedia, Edward Snowden, https://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Snowden

¹⁰⁰ Παντελής Τουλουμάκος, Τουρκικές Δεξαμενές Σκέψης, Κείμενο Εργασίας, ΕΛΙΑΜΕΠ, 2012

¹⁰¹ Isaac Stone Fish, «Beijing Establishes a D.C. Think Tank, and No One Notices», Foreign Policy, 2016, <http://foreignpolicy.com/2016/07/07/beijing-establishes-washington-dc-think-tank-south-china-sea/>

¹⁰² Carlos Alba and Jordan Ryan, «Scots firms 'in £26m laundering link to Putin», The Times, 2019, <https://www.thetimes.co.uk/article/scots-firms-in-26m-laundering-link-to-putin-p9zsjghsn>

είναι συχνά οι ίδιοι άνθρωποι οι οποίοι διατηρούν ισχυρούς δεσμούς με το ρωσικό κυβερνητικό μηχανισμό ¹⁰³

Πολιτικά Κόμματα

Οι υβριδικοί δρώντες παρουσιάζουν ένα συστημικό μοντέλο παρέμβασης στην πολιτική ζωή των κρατών στόχων.¹⁰⁴ Εκτός των άλλων εργαλείων που έχουν αναφερθεί μέχρι τώρα, παρέχουν οικονομική στήριξη στις προεκλογικές καμπάνιες των πολιτικών κομμάτων σε όλες τις μεγάλες εθνικές και ευρωπαϊκές εκλογές. Παρά την ολική ή μερική απαγόρευση των κρατών μελών της ΕΕ στις ξένες δωρεές σε πολιτικά κόμματα ή υποψηφίους, οι ξένοι παράγοντες βρίσκουν τρόπους να παρακάμπτουν τους κανόνες.

Μια έρευνα των εισαγγελικών αρχών του Μιλάνου τον περασμένο χρόνο αποκάλυψε τη συνωμοσία μεταξύ ενός συνεργάτη του Matteo Salvini, ηγέτη του ακροδεξιού λαϊκιστικού ιταλικού κόμματος Lega και ρώσων επιχειρηματιών με θέμα την κρυφή χρηματοδότηση της εκλογική εκστρατείας του κόμματος Lega. Ο M. Salvini, οποίος διετέλεσε και αντιπρόεδρος στην κυβέρνηση της Ιταλίας, κατέχει φιλικά προσκείμενες απόψεις με τη Μόσχα σε αμφιλεγόμενα ζητήματα, όπως η προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία. Ένα άλλο παράδειγμα παρέμβασης στην πολιτική ζωή ξένων κρατών από υβριδικούς δρώντες, αποτελεί η ιδεολογική και οικονομική σύνδεση μεταξύ της Ρωσίας και της Marine Le Pen, ηγέτη του γαλλικού ακροδεξιού εθνικού κόμματος του γνωστό ως Εθνικό Μέτωπο. Οι θέσεις της Le Pen αντικατοπτρίζουν συχνά αυτές του Κρεμλίνου, είτε αποκαλώντας τον Πρόεδρο της Συρίας Μπασάρ Άσαντ "την πιο καθησυχαστική λύση για τη Γαλλία" είτε υποστηρίζοντας τη ρωσική παράνομη κατοχή της Κριμαίας.¹⁰⁵

¹⁰³ University of Georgia, "Blog: Why And How Russian Disinformation Targets Europe And The EU In Georgia", EUfactcheck, 2019, <https://eufactcheck.eu/blogpost/blog-why-and-how-russian-disinformation-targets-europe-and-the-eu-in-georgia/>

¹⁰⁴ David Mc Allister, "EU to take action against fake news and foreign electoral interference", personal site, 2019, <https://www.david-mcallister.de/eu-to-take-action-against-fake-news-and-foreign-electoral-interference/>

¹⁰⁵ Luke Coffey, "The Menace of Russian Hybrid Warfare and How to Thwart It", The Heritage Foundation, 2019 <https://www.heritage.org/defense/commentary/the-menace-russian-hybrid-warfare-and-how-thwart-it>

Υποκινούμενες Διαμαρτυρίες

Η διαμαρτυρία ως ενέργεια σχετίζεται με την έννοια της «σχετικής στέρησης».¹⁰⁶ Σύμφωνα με αυτήν, όταν μια ομάδα εντός ενός κρατικού συστήματος αισθάνεται ότι στερείται σε σχέση με μια άλλη ομάδα και αντιλαμβάνεται ότι το σύστημα διαιωνίζει τη στέρηση, τότε τείνει περισσότερο στη δραστική αλλαγή της «ατέλειας» του συστήματος. Αυτό μπορεί να περιλάβει ένα μεγάλο εύρος δράσεων, από διαμαρτυρίες έως βία ή ακόμα και επανάσταση. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι δεν χρειάζεται να είναι οπωσδήποτε πραγματική η στέρηση, αρκεί απλώς η αντίληψη ότι υπάρχει στέρηση (σ' αυτό το σημείο τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης παίζουν σημαντικό ρόλο). Κατά ειρωνικό τρόπο, αν και η Δύση είναι αναμφισβήτητα η μικρότερη πηγή ανισοτήτων σε σχέση με τα περισσότερα φιλελεύθερα καθεστώτα, οι αντιλήψεις για τη στέρηση συνεχίζονται. Αυτό εν μέρει οφείλεται στην εύκολη διάδοση ψευδών πληροφοριών μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και στο γεγονός ότι η θεσμική ανισότητα εξακολουθεί να υφίσταται στις δυτικού «τύπου» δημοκρατίες σε χώρες όπως η Εσθονία η Λετονία.¹⁰⁷ Ο συνδυασμός του ψυχολογικού παράγοντα με τις συστημικές αδυναμίες των κρατών γίνονται ένα σημαντικό εργαλείο στα χέρια του δρώντα που στοχεύει στην υπονόμευση των κρατών στόχων και στην προώθηση των συμφερόντων του.¹⁰⁸

Ολιγάρχες

Οι υβριδικές απειλές μπορούν να εκδηλώνονται μέσω επιφανών επιχειρηματιών, οι οποίοι δραστηριοποιούνται στη χώρα στόχο και βρίσκονται σε στενή συνεργασία με τον θύτη. Η ιδέα αυτού του υβριδικού εργαλείου βασίζεται στην αύξηση της επιρροής του «ολιγάρχη» στην χώρα δραστηριοποίησής του, μέσω ελέγχου εταιρειών ενέργειας, μέσων μαζικής ενημέρωσης, αθλητικών ομάδων κλπ. Στην περίπτωση της Ελλάδας, Ρώσοι «ολιγάρχες» με στενούς δεσμούς με το

¹⁰⁶ Tom Tyler and Allan Lind, "Understanding the Nature of Fraternalistic Deprivation: Does Group-based Deprivation Involve Fair Outcomes or Fair Treatment", in *Relative Deprivation* ed., Iain Walker and Heather Smith (Cambridge University Press, 2001), 43-47, <https://www.cambridge.org/core/books/relative-deprivation/4F053B58667D3FDF0DB80DD1FD62372C>

¹⁰⁷ Jeremy W. Lamoreaux, "Russian Activities in Europe", in *Russian Strategic Intentions, A Strategic Multilayer Assessment (SMA) White Paper*, (NSI, 2019), p.51

¹⁰⁸ Christopher S. Chivvis, *Understanding Russian Hybrid Warfare. And What Can Be Done About It*, RAND, 2017

Κρεμλίνο έχουν αγοράσει μερίδια στα ελληνικά μέσα ενημέρωσης και τον ενεργειακό χώρο.¹⁰⁹

Θρησκεία

Η θρησκευτική διπλωματία επιτρέπει σε ένα κράτος να χρησιμοποιεί ορισμένες πτυχές των θρησκευτικών συμβόλων και μηνυμάτων στις διεθνείς του υποθέσεις].¹¹⁰ Η θρησκεία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο είτε ως διαμορφωτής της εγχώριας πολιτικής ενός κράτους, είτε ως μέσο κατανόησης των ενεργειών του με διεθνή αντίκτυπο.¹¹¹ Η εργαλειοποίηση της θρησκείας για πολιτικούς σκοπούς έχει μια μακρά και πλούσια παράδοση, η οποία αναδεικνύεται τόσο στις εσωτερικές όσο και στις εξωτερικές πολιτικές των χωρών.¹¹² Τα κράτη εκμεταλλευόμενα τη θρησκευτική ιστορία των αυτοκρατορικών προκατόχων τους, την χρησιμοποιούν σε συνδυασμό με την κοινή πολιτιστική παράδοση ώστε να διατηρούν ή να αυξάνουν την επιρροή τους στη ευρύτερη γεωπολιτική περιοχή των συμφερόντων τους. Η ένταση και ο τρόπος χάραξης αυτών των στρατηγικών τις κατατάσσει συχνά στη κατηγορία των υβριδικών απειλών.

Στην περίπτωση της Ρωσίας, η ιδέα της ενσωμάτωσης και της συντονισμένης χρήσης πολλαπλών εργαλείων, όπως πολιτικών, στρατιωτικών, τεχνολογικών και κοινωνικών, για την επίτευξη πολιτικών σκοπών δεν εξαιρεί τη θρησκεία.¹¹³ Η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία υποστηρίζει σιωπηρά τις εξωτερικές υποθέσεις της Ρωσίας, μέσω της επιρροής που ασκεί στην ευρύτερη περιοχή της Ευρασίας. Ο λειτουργικός ρόλος που έχει παίξει αυτή στην Ρώσο-Ουκρανική κρίση την καθιστούν ως επιχειρησιακό εργαλείο υβριδικής απειλής.¹¹⁴

¹⁰⁹ Alina Polyakova "Introduction: The Kremlin's Trojan Horses 2.0" in *Kremlin's Trojan Horses, Russian Influence in Greece, Italy and Spain*, (Atlantic Council, 2017), 4

¹¹⁰ Alicja Curanovic, "Religion in Russia's Foreign Policy" *New Eastern Europe*, 2013, http://neweasterneurope.eu/old_site/articles-and-commentary/812-religion-in-russia-s-foreign-policy

¹¹¹ Carolyn Warner and Stephen Walk, "Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis", *Foreign Policy Analysis*, Vol.7, Issue 1, (Oxford Academic, 2011), 114-115, <https://academic.oup.com/fpa/article-abstract/7/1/113/1791698?redirectedFrom=fulltext>

¹¹² M. Hakan Yavuz, "Islamic Political Identity in Turkey", (Oxford University Press, 2003), 26-30

¹¹³ Greg Simons, "The Russian Orthodox Church: Toward a New, Global Role?" *Cicero Foundation Great Debate Papers* 16(6), 2016

¹¹⁴ Lucian N. Leustean (2018) *Eastern Orthodoxy, Geopolitics and the 2016 'Holy and Great Synod of the Orthodox Church'*, in *Geopolitics*, 23:1, 201-216, <https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1350843>

Κυβερνοεπίθεση

Η εκμετάλλευση του κυβερνοχώρου με σκοπό την υπονόμηση των υποδομών ζωτικής σημασίας των χωρών αποτελεί το πιο σύγχρονο εργαλείο εκδήλωσης υβριδικών απειλών. Οι κυβερνοεπιθέσεις εξαπολύονται σχεδόν είκοσι χρόνια,¹¹⁵ ωστόσο λόγω της άμεσης σχέσης τους με την τεχνολογική πρόοδο, η εννοιολογική τους προσέγγιση καθίσταται προβληματική.

Ως κυβερνοεπίθεση μπορεί να οριστεί η χρήση του ηλεκτρομαγνητικού φάσματος στον κυβερνοχώρο μέσω τεχνολογιών ηλεκτρονικών υπολογιστών για κακόβουλες ενέργειες και καταστροφικούς σκοπούς με στόχο να επηρεάσει, να αλλάξει ή να τροποποιήσει τις διπλωματικές και στρατιωτικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των πολιτικών οντοτήτων.¹¹⁶ Στο εθνικό και διεθνές περιβάλλον ασφαλείας, αξιολογείται σταθερά από τους διαμορφωτές των πολιτικών ως κορυφαία απειλή. Είναι ενδεικτική η προειδοποίηση του γενικού γραμματέα άμυνας των ΗΠΑ το 2012, Leon Panetta, ότι ένα «Περλ Χάρμπορ στον κυβερνοχώρο» θα μπορούσε να καταστρέψει τις κρίσιμες υποδομές της χώρας.¹¹⁷ Ανεξάρτητα από την ακρίβεια αυτών των δηλώσεων, υπάρχει μια αυξανόμενη κατανόηση ότι αυτές οι ανασφάλειες οδηγούν τις χώρες να διοχετεύουν όλο και περισσότερους πόρους στην ικανότητά τους να υπερασπιστούν τους εαυτούς τους ενάντια σε κυβερνοεπιθέσεις και να είναι σε θέση να εξαπολύσουν ανάλογες επιθέσεις.

Οικονομική Μόχλευση

Η οικονομική μόχλευση στην υπηρεσία των υβριδικών απειλών δεν είναι τίποτε άλλο παρά η χρήση οικονομικών μέτρων για την άσκηση επιρροής, εξαναγκάζοντας τη χώρα στόχο να ενεργήσει με τρόπο που διαφορετικά δεν θα υιοθετούσε. Το συγκεκριμένο εργαλείο μπορεί να αποβαίνει εις βάρος της εθνικής ασφάλειας της τελευταίας ή να παραβιάζει το διεθνές δίκαιο.¹¹⁸

¹¹⁵ Cyber Attack and Disruption, Seattle Office of Emergency Management, 23-24, <https://www.seattle.gov/Documents/Departments/Emergency/PlansOEM/SHIVA/SHIVAv7.0-Cyber.pdf>

¹¹⁶ Brandon Valeriano and Ryan Maness, *Cyber Wars Versus Cyber Realities*, *Cyber Conflict in the International System*, (Oxford University Press, 2015), 32

¹¹⁷ Elisabeth Bumiller and Thom Shanker, "Panetta Warns of Dire Threat of Cyberattack on U.S", *The New York Times*, 2012, <https://www.nytimes.com/2012/10/12/world/panetta-warns-of-dire-threat-of-cyberattack.html>

¹¹⁸ Ben Saul et al., *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: Commentary, Cases, and Materials*, (Oxford University Press, 2014), 106

Οι οικονομικές εξαρτήσεις από ένα άλλο κράτος μπορούν να γίνουν απειλή εάν αυτό ωθήσει ή αναγκάσει την κυβέρνηση του εξαρτώμενου κράτους να λάβει αποφάσεις που επηρεάζουν αρνητικά τα συμφέροντα εθνικής ασφάλειας του έθνους-στόχου. Η οικονομική μόχλευση μπορεί να ασκηθεί στο έθνος στόχο αφενός μέσω οικονομικών κυρώσεων, όπως εμπάργκο στις εισαγωγές και εξαγωγές, δασμούς, απόσυρση της προμήθειας κρίσιμων αγαθών και αφετέρου μέσω παροχής κινήτρων, όπως εμπορικές προτιμήσεις, αναπτυξιακή βοήθεια, εξαγωγή ενεργειακών πόρων, προϊόντων υψηλής τεχνολογίας ή στρατιωτικού εξοπλισμού.¹¹⁹ Οι οικονομικές κυρώσεις μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν ως εργαλείο «προειδοποίησης και αποτροπής», για να επικοινωνήσουν διαφωνίες με τις πολιτικές της χώρας στόχου ή να δηλώσουν μια γενική ικανότητας που αποσκοπεί να δώσει αξιοπιστία σε μελλοντικές απειλές καταναγκαστικών μέτρων.¹²⁰

Στο παράδειγμα που παρατίθεται, φαίνεται η αποτελεσματικότητα του αναφερόμενου εργαλείου, που ωστόσο πρέπει να επισημανθεί ότι χρησιμοποιήθηκε από μια χώρα με τεράστιες οικονομικές, πολιτικές και στρατιωτικές δυνατότητες. Τον Σεπτέμβριο του 2010, μια κινέζικη τράτα αρνήθηκε το αίτημα της ιαπωνικής ακτοφυλακής (JCG) να εγκαταλείψει τα χωρικά ύδατα του νησιών Σενκάκου. Τα νησιά Senkaku είναι μια ομάδα από πέντε ακατοίκητα νησιά και τρεις μικρονησίδες, που βρίσκονται στη θάλασσα της Ανατολικής Κίνας. Είναι υπό τον διοικητικό έλεγχο της Ιαπωνίας, αλλά διεκδικούνται επίσης από την Κίνα και την Ταϊβάν. Τα νησιά Senkaku έχουν μεγάλη οικονομική αξία λόγω των πλούσιων αλιευτικών περιοχών και των σημαντικών αποθεμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου στην περιβάλλουσα αποκλειστική οικονομική ζώνη (ΑΟΖ) τους. Τα νησιά έχουν επίσης μεγάλη γεωστρατηγική αξία, διευκολύνοντας τον έλεγχο στη θάλασσα της Ανατολικής Κίνας. Η τράτα, η οποία έβαλλε με πυρά προς τα δύο σκάφη της ιαπωνικής ακτοφυλακής (JCG), μετά από 40-λεπτη καταδίωξη ακινητοποιήθηκε. Η ακτοφυλακή συνέλαβε το δεκαπενταμελές πλήρωμα και τον καπετάνιο, οποίος δικάστηκε σύμφωνα με το ιαπωνικό εσωτερικό δίκαιο. Σε απάντηση αυτού, η Κίνα

¹¹⁹ Richard Cooper, "Is Economic Power a Useful and Operational Concept?", Paper No 04-02, Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University, 2004,

¹²⁰ Chen-Yuan Tung, "Cross-Strait Economic Relations: China's Leverage and Taiwan's Vulnerability" in *Issues & Studies* 39, No.3, (2003), 136-137

μείωσε δραστικά τις εξαγωγές των σπάνιων γαιών (Rare Earth Elements-REE)¹²¹ στην Ιαπωνία, της οποίας η οικονομία υψηλής τεχνολογίας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις εν λόγω εισαγωγές. Τα εχθρικά αυτά οικονομικά μέτρα συνοδεύτηκαν με σειρά από άλλα κλιμακούμενα, όπως ρητορικές απειλές, ενθάρρυνση λαϊκών διαδηλώσεων σε ολόκληρη την Κίνα και τη σύλληψη τεσσάρων υπηκόων της Ιαπωνίας στην Κίνα με την κατηγορία της κατασκοπείας (φωτογράφισης στρατιωτικών στόχων). Όλα αυτά τα μέτρα, που εφαρμόστηκαν μέσα σε πνεύμα ασάφειας, στόχευαν βραχυπρόθεσμα στην απελευθέρωση του κρατούμενου καπετάνιου. Μακροπρόθεσμα, η Κίνα ήθελε να επιδείξει την ικανότητά της να χρησιμοποιεί ισχυρά οικονομικά εργαλεία ως συνεκτικά μέσα αποτροπής ή τιμωρίας.¹²²

Η ιαπωνική κυβέρνηση δέχτηκε έντονη εγχώρια κριτική για τον τρόπο αντιμετώπισης της κρίσης, κυρίως για την απελευθέρωση του κινέζου καπετάνιου, αρκετές εβδομάδες μετά τη σύλληψη και χωρίς να του απαγγείλει καμία κατηγορία. Οι πολίτες βγήκαν στους δρόμους για να διαμαρτυρηθούν τόσο για τη συμπεριφορά της Κίνας όσο και για την «αδυναμία» της ιαπωνικής κυβέρνησης. Αρχικά το βίντεο που αποδεικνύει τη σκόπιμη φύση του εμβολισμού του αλιευτικού πλοίου δεν κυκλοφόρησε στο ευρύτερο κοινό, πιθανώς λόγω του φόβου περαιτέρω διπλωματικών συγκρούσεων με το Πεκίνο. Στη συνέχεια, κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες, το επίμαχο βίντεο τελικά διέρρευσε στο διαδίκτυο με αποτέλεσμα την αυξημένη κριτική, σε διεθνές και τοπικό επίπεδο, εις βάρος της ιαπωνικής κυβέρνησης για απόκρυψη λεπτομερειών του γεγονότος.

Αντιπρόσωποι – Πληρεξούσιοι

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, υπάρχουν λίγα καινούργια στοιχεία σχετικά με τη χρήση αντιπροσώπων στο σύγχρονο περιβάλλον ασφαλείας. Οι Ηνωμένες Πολιτείες όπως και πολλές άλλες χώρες, είναι αρκετά εξοικειωμένες στους πολέμους δια αντιπροσώπων.¹²³ Κατά την αμερικάνικη επανάσταση, οι δεκατρείς

¹²¹ Σπάνιες γαίες, Βικιπαίδεια, Ελεύθερη Εγκυκλοπαίδεια, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%80%CE%AC%CE%BD%CE%B9%CE%B5%CF%82_%CE%B3%CE%B1%CE%AF%CE%B5%CF%82

¹²² Hybrid Threats, A Strategic Communications Perspective, NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2019, 62-63, <https://stratcomcoe.org/hybrid-threats-strategic-communications-perspective>

¹²³ Andreas Krieg and Jean-Mark Rickli, *Surrogate Warfare, the Transformation of War in the 21st Century*, (Washington DC: Georgetown University Press, 2019), 16-18, <http://press.georgetown.edu/book/georgetown/surrogate-warfare>

αποικίες της αμερικάνικης ηπείρου αντιμετώπισαν τους Έσσιους,¹²⁴ οι οποίοι πολέμησαν με τη μεριά του βρετανικού στρατού και που σήμερα θα τους ονομάζαμε «ξένους μαχητές». Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, αμερικανοί και σοβιετικοί προσπάθησαν να εξασφαλίσουν ότι τα στρατεύματά τους δεν θα συγκρούονταν ποτέ άμεσα και έτσι οι περισσότερες συγκρούσεις μεταξύ των διεξάγονταν με πληρεξούσιες δυνάμεις. Κάτι ανάλογο ακολούθησε και στη μεταψυχροπολεμική περίοδο κυρίως στην Αφρική και στην Κεντρική Αμερική.

Σε γενικές γραμμές, οι αντιπρόσωποι είναι οντότητες που έχουν ευνοϊκές απόψεις για ένα ξένο κράτος ή τα συμφέροντα τους ευθυγραμμίζονται με αυτό. Αρκετές φορές οι πληρεξούσιοι έχουν δικά τους συμφέροντα, διαφορετικά από εκείνα των προσπατών τους, οπότε και προκύπτει πρόβλημα, αναφορικά με τους στόχους, μεταξύ κύριου δρώντα και πληρεξούσιου.¹²⁵ Το εύρος των αντιπροσώπων κυμαίνεται από οργανωμένα κράτη, παραστρατιωτικές οργανώσεις, πολιτικά κόμματα, επαναστατικά – αυτονομιστικά κινήματα και μισθοφορικές ομάδες.¹²⁶ Οι πληρεξούσιοι αποτελούν επίσης το κατεξοχήν εργαλείο συγκέντρωσης πληροφοριών και άσκησης πολιτικής επιρροής σε μια ξένη χώρα.

Εκμετάλλευση Εθνικών ή Πολιτιστικών Ταυτοτήτων

Ο σκοπός αυτού του εργαλείου είναι η επιδείνωση των υφιστάμενων πραγματικών ή πλασματικών κοινωνικών ανισοτήτων, προκειμένου να επηρεαστούν οι συλλογικές ομάδες ταυτοτήτων (νοητές κατασκευές οι οποίες βρίσκονται σε μια συνεχή και μακρόχρονη διαδικασία διαμόρφωσης υπό την επήρεια ιστορικών, κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών συνθηκών και γεγονότων) και να ενεργήσουν σύμφωνα με το συμφέρον του εχθρικού κρατικού παράγοντα και ενάντια στα συμφέροντα του έθνους στόχου¹²⁷. Οι ξένοι εχθρικοί παράγοντες μπορούν να στοχεύουν σε προϋπάρχουσες διαφορές στον πληθυσμό του άλλου κράτους, οι οποίες μπορεί να βρίσκονται στη θρησκεία, τον πολιτισμό, την εθνικότητα ή τη γλώσσα. Οι μέθοδοι κυμαίνονται από διασπορά διχαστικών

¹²⁴ Hessian (soldier), Wikipedia, Free Encyclopedia, [https://en.wikipedia.org/wiki/Hessian_\(soldier\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Hessian_(soldier))

¹²⁵ Frank Cilluffo and Joseph Clark, Thinking About Strategic Hybrid Threats – In Theory and in Practice, in Prism, Vol.4, No.1, (2012), 49-51, <https://www.hsdl.org/?abstract&did=727928>

¹²⁶ Geraint Hughes, My Enemy's Enemy – Proxy Warfare in International Politics, (Sussex Academic Press, 2012), 11-14

¹²⁷ Caroline Bartel, "Social Comparisons in Boundary-Spanning Work: Effects of Community Outreach on Members' Organizational Identity and Identification" in Administrative Science Quarterly, Vol. 46, No. 3, (Sage Publications Inc, 2001), 379-413

αφηγημάτων (είτε άμεσα, π.χ. δημόσιες δηλώσεις, είτε έμμεσα, π.χ. μέσα μαζικής ενημέρωσης ή κοινωνικής δικτύωσης, ιδρύματα ή οργανισμούς), έως παροχή υλικής, ιδεολογικής ή οργανωτικής υποστήριξης σε εξτρεμιστικές ομάδες και αυτονομιστικά κινήματα που δρουν στη χώρα στόχο.¹²⁸

Χαρακτηριστικό παράδειγμα εκμετάλλευσης των εθνοτικών ή πολιτιστικών ταυτοτήτων, αποτελεί η περίπτωση του δημοψηφίσματος στη Λετονία αναφορικά με τη χρήση της ρωσικής γλώσσας.¹²⁹ Η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας σε σχέση με τη ρωσική διασπορά είναι ένα μείγμα ενίσχυσης του εθνοτικού προσδιορισμού και του αυτοπροσδιορισμού. Βασική πτυχή αυτής της πολιτικής είναι η διατήρηση της ρωσικής γλώσσας μέσω της χρηματοδότησης τοπικών ΜΚΟ. Ωστόσο, αυτές αποσκοπούν «όχι μόνο στην οικοδόμηση πολιτιστικών δεσμών και δημόσιας διπλωματίας με την καλή έννοια, αλλά μάλλον χρησιμεύσουν ως αγωγός για τη ρωσική εξωτερική πολιτική μέσω της τοπικής ρωσικής κοινότητας, καθώς και ως μέσων πολιτικής επιρροής».¹³⁰ Είναι ενδεικτική η δήλωση του ρώσου υπουργού εξωτερικών, Σεργκέι Λαβρόφ, σύμφωνα με την οποία «η διασπορά είναι ο ισχυρός πόρος μας και θα πρέπει να χρησιμοποιείται με πλήρη ικανότητα». Η συγκεκριμένη πολιτική γειτονίας τέθηκε σε εφαρμογή από τον πρόεδρο Πούτιν στο άμεσο γειτονικό περιβάλλον της Ρωσίας, που κάποτε ήταν μέρος της Σοβιετικής Ένωσης και χρησιμοποιήθηκε για την προσάρτηση της Κριμαίας το 2014, με πρόσχημα την προστασία των ρωσικών εθνοτικών ομάδων στην Ουκρανία.

Νομικός «Πόλεμος»

Πρόκειται για την κατάχρηση του διεθνούς νομικού συστήματος και αρχών και την εχθρική χρήση αυτών εις βάρος του κράτους θύματος. Ο σκοπός του νομικού «πολέμου» είναι η φθορά, καταστροφή και απονομιμοποίηση των πολιτικών επιλογών του αντίπαλου κράτους. Δευτερεύοντες στόχοι είναι η δέσμευση πολύτιμου χρόνου του κράτους στόχου ή η νίκη του σε επίπεδο δημοσίων σχέσεων.¹³¹

¹²⁸ Judit Bayers et al., *Disinformation and propaganda – impact on the functioning of the rule of law in the EU and its Member State*, (Directorate General for Internal Policies of the Union, EU Parliament, 2019), 36-39

¹²⁹ 2012 Latvian constitutional referendum, Wikipedia, Free Encyclopedia, https://en.wikipedia.org/wiki/2012_Latvian_constitutional_referendum

¹³⁰ Sanita Jemberga et al., “*Kremlin’s Millions*”, *Rebaltica*, 2015, <https://en.rebaltica.lv/author/sanita-jemberga-rebaltica-mikk-salu-eesti-ekspress-sarunas-cerniauskas-dovidas-pancerovas-15min-lt/>

¹³¹ Michael Scharf and Elizabeth Andersen, “*Is Lawfare Worth Defining*”, Report of the Cleveland Experts Meeting, September 11, 2010”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol.43, 2010, 16-17,

Τα νομικά επιχειρήματα είναι αλληλένδετα με τις έννοιες της νομιμότητας και της ηθικής. Οι αντίπαλοι χρησιμοποιήσουν στρατηγικά αυτά τα χαρακτηριστικά για να νομιμοποιήσουν τις ενέργειές τους ή να απονομιμοποιήσουν τις αντίστοιχες του αντιπάλου τους. Διαμορφώνεται με αυτόν τον τρόπο το νομικό και ηθικό πλαίσιο για μια δράση με όρους δικαιοσύνης, ώστε να δικαιολογηθούν οι ενέργειες του δρώντα, οι οποίες κάποιες φορές οδηγούν σε κινητική επέμβαση.¹³² Ταυτόχρονα, η νομική συμμόρφωση δεν οδηγεί απαραίτητα στην αντίληψη μιας πράξης ως νόμιμης ή δίκαιης. Η κάλυψη των μέσων ενημέρωσης, ιδίως οι εικόνες και τα βίντεο, που απεικονίζουν συγκλονιστικές σκηνές, όπως ανθρώπινα δεινά, λιμοκτονία ή αστυνομική βία, προκαλούν έντονη συναισθηματική φόρτιση και μπορούν είτε να υποστηρίξουν είτε να υπονομεύσουν τα νομικά επιχειρήματα.

Συμπεράσματα

Η υβριδική απειλή αποτελεί τη φράση κλειδί του σύγχρονου πολιτικού λόγου όταν αυτός αναφέρεται στη διεθνή και εθνική ασφάλεια. Τα συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και οι εθνικές εκθέσεις, αναφορικά με την ασφάλεια, αναφέρουν συχνά εχθρικές δραστηριότητες και παρεμβάσεις στις εσωτερικές πολιτικές και κοινωνικές δραστηριότητες των κρατών από εξωτερικούς παράγοντες.¹³³

Κρατικοί και μη κρατικοί δρώντες έχουν εκμεταλλευτεί εδώ και καιρό τις διάφορες τεχνολογίες για εχθρικούς σκοπούς. Ωστόσο ο μεθοδικός συγχρονισμός των υβριδικών τακτικών από τη Ρωσία εις βάρος της Ουκρανίας το 2014, έστρεψε το ενδιαφέρον του δυτικού πολιτικού κόσμου και της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας στο φαινόμενο αυτό.¹³⁴

Αν και οι υβριδικές απειλές δεν είναι νέες¹³⁵, οι «υβριδικοί δρώντες» κατορθώνουν με επιτυχία να τις προσαρμόζουν στο περιβάλλον ασφαλείας του 21^{ου}

<https://scholarlycommons.law.case.edu/jil/vol43/iss1/2>

¹³²Kevin Rousea, "International Law and Military Strategy: Changes in the Strategic Operating Environment", in *Journal Of National Security Law & Policy*, Vol.9 No.1, (2016), 6, 14-16, https://jnsplp.com/wp-content/uploads/2017/04/International_Law_and_Military_Strategy_FINAL.pdf

¹³³ Hybrid and Transnational Threats, Friends of Europe, Discussion Paper, 2018, 24-24, https://www.friendsofeurope.org/wp/wp-content/uploads/2019/04/FoE_SEC_PUB_Hybrid_DP_WEB.pdf

¹³⁴ Guillaume Lasconjarias and Jeffrey Larsen, *NATO's Response to Hybrid Threats*, (NATO Defense College, 2015), 6-7

¹³⁵ Peter Mansoor, "Hybrid Warfare in History" in *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, ed., Williamson Murray and Peter Mansoor (Cambridge University Press, 2012), 1-15

αιώνα, εκμεταλλευόμενοι την παγκοσμιοποίηση, τις νέες τεχνολογίες αιχμής και τις ευπάθειες των χωρών, προκειμένου να αποσταθεροποιούν τις χώρες στόχους και να εμποδίζουν τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Οι υβριδικές απειλές περιλαμβάνουν στοιχεία ασύμμετρων απειλών, αιφνιδιασμού και αμφισβήτησης της σύγκρουσης. Θωλώνουν σκόπιμα τη διάκριση μεταξύ ειρήνης και πολέμου και ο όρος «γκρίζα ζώνη» περιγράφει τη δημιουργούμενη ασάφεια, η οποία αποτελεί το λειτουργικό πλαίσιο αυτών.

Παρά την έλλειψη πλήρους κατανόησης αυτού του φαινομένου, εθνικές κυβερνήσεις και διεθνείς οργανισμοί έχουν αρχίσει να εξετάζουν σοβαρά τις ενέργειες για την αντιμετώπιση των κακόβουλων δραστηριοτήτων από κρατικούς ή μη κρατικούς δρώντες, συντονίζοντας τις ενέργειές τους μέσω αποφάσεων θεσμικών οργάνων.¹³⁶ Όπως έχει ήδη ειπωθεί, σύμφωνα με την ΕΕ και το NATO, η αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών αποτελεί εθνική ευθύνη. Ωστόσο, η διεθνής συνεργασία, ιδίως μέσω των προαναφερθέντων οργανισμών και η ανάληψη περιφερειακών και πολυμερών πρωτοβουλιών μπορεί να επιτρέψει στα κράτη να ενώσουν τους χωριστούς και διάσπαρτους εθνικούς πόρους με σκοπό την ευρύτερη αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών.¹³⁷

Σε επίπεδο εθνικών δράσεων, πολλά κράτη μέλη της ΕΕ και του NATO, έχουν σπεύσει να εφαρμόσουν τις λεγόμενες ολοκληρωμένες προσεγγίσεις ως αντίδραση στο φαινόμενο των υβριδικών απειλών. Πολλά από τα βήματα που γίνονται προς αυτή την κατεύθυνση βασίζονται στις εμπειρίες των χωρών που έχουν ήδη σημαντικές ικανότητες στον τομέα της ολοκληρωμένης προσέγγισης (π.χ. Ηνωμένο Βασίλειο και Φινλανδία).¹³⁸

Η απάντηση στο ερώτημα τι είναι τελικά ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση και ποιος είναι ο ρόλος της στην αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, θα αποτελέσει το σκοπό της περαιτέρω μελέτης μας.

¹³⁶ Council of the European Union, Complementary efforts to enhance resilience and counter hybrid threats, Council Conclusions, 2019,

¹³⁷ Alex Hagelstam, "Cooperating to counter hybrid threats", NATO Review, 2018, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2018/11/23/cooperating-to-counter-hybrid-threats/index.html>

¹³⁸ Allan Duncan, Managed Confrontation UK Policy Towards Russia After the Salisbury Attack, Research Paper, Chatham House, 2018

Κεφάλαιο 3°

Ο Ρόλος της Ολοκληρωμένης Κυβερνητικής Προσέγγισης (Whole of Government Approach) στην Αντιμετώπιση Υβριδικών Απειλών

Η πρώτη αναφορά στην εφαρμογή της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης εντοπίστηκε στον τομέα της δημόσιας διοίκησης του Ηνωμένου Βασιλείου το 1997 και εμπνευστής της υπήρξε ο τότε πρωθυπουργός Tony Blair. Τότε ονομάστηκε ενοποιημένη κυβερνητική (Joined-Up-Government) και αφορούσε μια μεθοδολογία σύμφωνα με την οποία η κυβέρνηση προσπαθούσε να ξεπεράσει τις υφιστάμενες δυσχέρειες των άκαμπτων γραφειοκρατικών δομών διοίκησης εντός των δημόσιων θεσμών, που εμπόδιζαν τη χρήση των υπάρχοντων πόρων και κινήτρων, στην αντιμετώπιση με ολιστικό τρόπο των ανακυπτόντων προβλημάτων.¹³⁹ Ο κατακερματισμός των κυβερνητικών εξουσιών και η αυτόνομη λειτουργία τους είχε οδηγήσει σε πολύπλοκες διαδικασίες προκειμένου να επιτευχθούν τα επιθυμητά πολιτικά αποτελέσματα.

Στο κεφάλαιο 3 παρουσιάζεται μια εξελιγμένη, μιλώντας με όρους διοικητικής, μορφή συνεργασίας των διαφορετικών συνιστωσών του κρατικού μηχανισμού, η ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση. Αναλύονται οι σημαντικότερες πτυχές αυτής και η συμβολή της στην αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών σε εθνικό επίπεδο. Τέλος μέσω μελέτης περίπτωσης της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης από τον βρετανικό κρατικό μηχανισμό, με σκοπό την αντιμετώπιση των απειλών της εθνικής ασφάλειας, οδηγούμαστε στη διατύπωση των συμπερασμάτων και προτάσεων που προκύπτουν από το σύνολο της συγκεκριμένη μελέτη.

Γενικά

Σύμφωνα με τις σύγχρονες θεωρίες της διοικητικής επιστήμης, υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί λόγοι για την εμφάνιση της ολοκληρωμένης διακυβέρνησης (Whole of Government), οι οποίοι εκπορεύονται τόσο από ενδοκρατικές όσο και από εξωτερικές δυνάμεις. Ένα αρχικό κίνητρο για την δημιουργία της ολοκληρωμένης διακυβέρνησης αποτελεί η αντίδραση στη «σιλοποίηση» και την «πόλωση» του δημόσιου τομέα. Στην πληροφορική με τον όρο, σιλοποίηση, αναφερόμαστε στην

¹³⁹ Muiris MacCarthaigh, *Joined-Up Government* (Government of Hong Kong Efficiency Unit, 2009), 3, https://www.effo.gov.hk/en/reference/publications/joined_up_government.pdf

πράξη ή τη διαδικασία τοποθέτησης πανομοιότυπων δεδομένων σε μια ηλεκτρονική βάση δεδομένων με αποτέλεσμα την αναποτελεσματικότητα της αλλαγής αυτής ως προς τη ροή εργασίας της εταιρείας και τη σπατάλη πόρων για αγορά διαφορετικών προγραμμάτων αποθήκευσης δεδομένων για την κάλυψη των κενών που δημιουργεί η εν λόγω δυσλειτουργία. Τόσο η σιλοποίηση όσο και η πόλωση, αποτελούν τροχοπέδη προς τις μεταρρυθμίσεις της νέας δημόσιας διοικητικής, δηλαδή τη νέα προσέγγιση διοίκησης δημόσιων φορέων και οργανισμών, η οποία χρησιμοποιεί μεθόδους μάνατζμεντ από τον ιδιωτικό τομέα για να βελτιώσει την αποτελεσματικότητα της λειτουργίας του δημόσιου τομέα. (New Public Management).¹⁴⁰ Η αρχή της δημιουργίας οργανισμών με πολλούς εξειδικευμένους και μη αλληλεπικαλυπτόμενους ρόλους και λειτουργίες έχει προκαλέσει υπερβολικό κατακερματισμό ως προς την κατανομή του έργου, εγωκεντρικές ενδοοργανωσιακές συμπεριφορές και έλλειψη συνεργασίας και συντονισμού. Οι εν λόγω διοικητικές παθογένειες μειώνουν σημαντικά την αποτελεσματικότητα και την αποδοτικότητα τόσο των οργανισμών όσο και των κρατικών μηχανισμών γενικότερα.¹⁴¹

Η διαρθρωτική αποκέντρωση των εξουσιών, η οποία πραγματοποιήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες και συνεπαγόταν τη μεταφορά εξουσίας από το κεντρικό πολιτικό-διοικητικό επίπεδο σε ρυθμιστικούς οργανισμούς, οργανισμούς παροχής υπηρεσιών ή κρατικές εταιρείες, προκάλεσε σοβαρά μειονεκτήματα στον κρατικό μηχανισμό.¹⁴² Το σημαντικότερο είχε να κάνει με τη στέρηση από την πολιτικό-διοικητική ηγεσία σημαντικών πληροφοριών, με αποτέλεσμα τον άμεσο αντίκτυπο στην ορθή χρήση των μοχλών ελέγχου και επιρροής από μέρους της, γεγονός που συχνά ήγειρε ζητήματα υπευθυνότητας και ικανότητας χειρισμού σημαντικών εθνικών θεμάτων.

Όπως αναλύθηκε στο κεφάλαιο «Α», το διεθνές περιβάλλον ασφαλείας γίνεται όλο και πιο ευάλωτο σε απειλές και η ανασφάλεια γίνεται το κυρίαρχο συναίσθημα των πολιτών κυρίως εν μέσω περιόδων κρίσεως. Οι ανησυχίες που προέκυψαν από τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11 Σεπτεμβρίου 2001, είχαν σημαντικές επιπτώσεις στις μεταρρυθμίσεις του δημόσιου τομέα των ΗΠΑ, του Ηνωμένου Βασιλείου και

¹⁴⁰ John Halligan et al., *Crossing Boundaries in Public Management and Policy: The International Experience* (ROUTLEDGE, 2014), 122

¹⁴¹ Jonathan Boston and Chris Eichbaum, 'State sector reform and renewal in New Zealand – Lessons for Governance' Koz-Gazdasag (Public Economics), 2007

¹⁴² Tom Christensen and Per Lægreid, *Welfare Reform and 'Wicked Issues' From Coupling To De-Coupling?*, (COCOPS Working Paper No. 5, 2012), 5

αρκετών άλλων χωρών του δυτικού κόσμου.¹⁴³ Η ανησυχία των χωρών για τις κρίσεις, τις καταστροφές και τις απειλές, όπως η πρόσφατη πανδημία του ιού COVID-19, επιβεβαιώνουν την εμμονή των κυβερνήσεων σε στρατηγικές ολοκληρωμένης διακυβέρνησης. Οι υβριδικές απειλές, επίσης υπογραμμίζουν στις κυβερνήσεις τη σημασία αποφυγής αντιφατικών χειρισμών και εξασφάλισης αποτελεσματικών λύσεων μέσω δια-οργανισμικής συνεργασίας και ανταλλαγής πληροφοριών.

Η ολοκληρωμένη διακυβέρνηση θεωρείται από αρκετούς πολιτικούς ως ένα αποτελεσματικό μέτρο αντιμετώπισης των σύγχρονων δημοσιονομικών πιέσεων που δέχονται οι οικονομίες των κρατών λόγω της παρατεταμένης αστάθειας της παγκόσμιας οικονομίας. Η κατακόρυφη σύσφιξη των διοικητικών δομών του κυβερνητικού συστήματος σε συνδυασμό με την αυξημένη οριζόντια συνεργασία, αφενός καταργεί τις πλεονάζουσες υποδομές και αφετέρου βελτιώνει την αποτελεσματικότητα του συστήματος στην παροχή υπηρεσιών και στη διαχείριση κινδύνων, σε σχέση με πιο κατακερματισμένες μορφές κρατικής διοίκησης του παρελθόντος.

Η συγκεκριμένη πρακτική, εκτός των άλλων, βρίσκεται σε πλήρη αρμονία με τις οδηγίες που εκδίδει το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο ως προς την κατανομή των κρατικών πόρων μέσω της διαδικασίας υποβολής των κρατικών προϋπολογισμών.¹⁴⁴ Τέλος είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση έχει διαχρονικά πολιτική διάσταση. Όταν η ενοποιημένη κυβερνητική (Joined-Up-Government) εισήχθη από το Εργατικό Κόμμα, το κύριο κόμμα της κεντροαριστεράς στη Μεγάλη Βρετανία, υπό τη αρχηγία του Tony Blair, εκτός της λειτουργικής της διάστασης, χρησιμοποιήθηκε και για να δώσει ένα ισχυρό πολιτικό μήνυμα στους προκατόχους της κρατικής εξουσίας και στις πολιτικές κατακερματισμού της δημόσιας διοίκησης που είχαν ακολουθήσει.

Έννοια

Πριν προχωρήσουμε στη λεπτομερέστερη θεωρητική ανάλυση της έννοιας της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης, πρέπει να ειπωθεί ότι υπάρχει

¹⁴³ Tom Christensen and Per Lægreid, " Post NPM Reforms: Whole of Government Approaches as a New Trend", in *New Steering Concepts in Public Management* ed., Sandra Groeneveld and Steven Van De Walle, (Emerald, 2012), 16-21

¹⁴⁴ International Monetary Fund, "Budget Preparation, What are the typical weaknesses of budget preparation systems?", <https://www.imf.org/external/pubs/ft/expend/guide3.htm>

δυσκολία στην αποσαφήνιση της. Η διεθνής βιβλιογραφία επισημαίνει τον αξιοσημείωτο καταϊγισμό και την ποικιλία των εννοιών που αποδίδονται στον ορισμό της. Οι έννοιες που προσπαθούν να αποδώσουν τον ορισμό και τις πρακτικές της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης συχνά παρουσιάζουν ιδεολογικές ασυνεπείς και αλληλεπικαλυπτόμενες λειτουργίες.¹⁴⁵

Η ορολογία διαφέρει από χώρα σε χώρα και οι ορισμένοι από τους ποιο διαδεδομένους όρους σε διαφορετικά εδαφικά διαμερίσματα της υψηλίου είναι: η «ενοποιημένη κυβερνητική» (Joined-Up-Government) στη Μεγάλη Βρετανία, η «οριζόντια διαχείριση/διακυβέρνηση» (horizontal management/government) στον Καναδά, η «ολοκληρωμένη διακυβέρνηση» (integrated government) στη Νέα Ζηλανδία και η «ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση» (whole of government) στην Αυστραλία. Συχνά οι όροι αυτοί λαμβάνουν διαστάσεις μοντέρνων σλόγκαν που εξυπηρετούν την πολιτική ρητορική, αντί για ακριβείς επιστημονικές έννοιες και συχνά ο ένας υποκαθιστά εννοιολογικά των άλλων.

Η έννοια της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης αρχικά αναπτύχθηκε ως απάντηση στα προβλήματα που δημιουργούνται από τον αυξημένο κατακερματισμό του δημόσιου τομέα και των υπηρεσιών του. Ο σκοπός της πρότασης αυτής στον τομέα της διοικητικής είναι η βελτίωση του συντονισμού, των ικανοτήτων και της ολιστικής αντιμετώπισης - διαχείρισης των εθνικών και διεθνών θεμάτων της κρατικής πολιτικής ατζέντας.

Σε αντίθεση με τις μεταρρυθμίσεις της νέας δημόσιας διοικητικής (New Public Management), όπου κυριαρχούσε η λογική των οικονομικών, μια δεύτερη γενιά μεταρρυθμίσεων ξεκίνησε, με την αρχική ονομασία ενοποιημένη κυβερνητική (Joined-Up-Government), οι οποία αργότερα έγινε γνωστή ως ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση (Whole of Government Approach). Αυτή η προσέγγιση επιδίωξε να εφαρμόσει μια πιο ολιστική στρατηγική, χρησιμοποιώντας γνώσεις από τις άλλες κοινωνικές επιστήμες και όχι αποκλειστικά από τις οικονομικές.¹⁴⁶ Οι νέες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες στον τομέα δημόσιας διοίκησης, μπορούν κατά

¹⁴⁵ John Halligan et al., "Experiments with joined-up, horizontal and whole-of-government in Anglophone countries", In International Handbook on Civil Service Systems, ed., Andrew Massey, (UK: Edward Elgar Publishing, 2011), 74, <https://www.e-elgar.com/shop/usd/international-handbook-on-civil-service-systems-9781847200532.html>

¹⁴⁶ Geoff Mulgan, *Joined-Up Government: Past, Present and Future*, in *Joined-Up Government*, ed., Vernon Bogdanor, Section 8: *Joined-Up Government*, (Oxford University Press, 2005), 175

κάποιο τρόπο να θεωρηθούν ως συνδυασμός εξάρτησης από ορισμένες στρατηγικές του παρελθόντος και αντιμετώπισης των μη λειτουργικών πλέον πρακτικών της νέας δημόσιας διοικητικής (New Public Management).¹⁴⁷ Επιπλέον, οι στρατηγικές συντονισμού και ολοκλήρωσης αποτελούν την απάντηση στον αυξημένο κατακερματισμό προηγούμενων προγραμμάτων μεταρρυθμίσεων.¹⁴⁸ Άλλωστε, παρόμοιες προσπάθειες συντονισμού στη χάραξη κυβερνητικής πολιτικής και στην παροχή υπηρεσιών πέρα από τα όρια της εκάστοτε υφιστάμενης κυβερνητικής οργάνωσης δεν είναι νέο φαινόμενο.¹⁴⁹

Οι ορισμοί της «ολοκληρωμένης διακυβέρνησης» ποικίλλουν αλόγως της λειτουργικής χρήσης του συγκεκριμένου εργαλείου της διοικητικής επιστήμης στη χάραξη κυβερνητικής πολιτικής. Ορισμένοι ορισμοί εστιάζουν στους επιχειρησιακούς στόχους, όπως συντονισμό και ολοκλήρωση, άλλοι επικεντρώνονται στα αναμενόμενα αποτελέσματα, άλλοι ασχολούνται με το εύρος ή την «εμβέλεια» των μεταρρυθμιστικών διαδικασιών και τέλος κάποιοι προσπαθούν να συμπεριλάβουν όλες τις παραπάνω διαστάσεις. Ενδεικτικά παρατίθεται οι ακόλουθοι ορισμοί:

«Πρόκειται για ενοποιημένες κυβερνητικές πρωτοβουλίες που επιδιώκουν να ενισχύσουν το συντονισμό και την ενσωμάτωση των κυβερνητικών δράσεων, οι οποίες έχουν γίνει υπερβολικά αποκεντρωτικές. Επιδιώκουν επίσης να ευθυγραμμίσουν τα κίνητρα, τις δομές και τις κουλτούρες της εξουσίας προκειμένου να ανταποκρίνονται στα κρίσιμα καθήκοντα των οποίων ο χειρισμός απαιτεί πόρους και ικανότητες από μια οριζόντια δομή διοίκησης, που διατρέχει τις υπάρχουσες κάθετες οργανωτικές δομές.»¹⁵⁰

¹⁴⁷ Mark Robinson, *From Old Public Administration to the New Public Service: Implications for Public Sector Reform in Developing Countries*, (UNDP, Global Centre for Public Service Excellence, 2015), 9-11,

¹⁴⁸ Dennis Kavanagh and David Richards, "Departmentalism and Joined-Up Government: Back to the Future?" In *Parliamentary Affairs*, Vol. 54, Issue 1, (2001), 1-18, <https://academic.oup.com/pa/article-abstract/54/1/1/1462523?redirectedFrom=fulltext>

¹⁴⁹ Tom Link, "Delivering Joined-Up government in the UK: Dimensions, Issues and Problems" in *Public Administration*, Vol. 80, Issue 4, (2002), 615-642, <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/14679299/2002/80/4>

¹⁵⁰ MacCarthaigh, 2

Περιλαμβάνει οργανισμούς δημόσιων υπηρεσιών που εργάζονται πέρα από τα όρια του επαγγελματικού χαρτοφυλακίου τους για να επιτύχουν έναν κοινό στόχο και μια ολοκληρωμένη απάντηση σε συγκεκριμένα σημαντικά θέματα.¹⁵¹

Υλοποιείται μέσω του συντονισμού και της διαχείρισης ενός συνόλου δραστηριοτήτων μεταξύ δύο ή περισσότερων οργανισμικών μονάδων που δεν έχουν ιεραρχικό έλεγχο μεταξύ τους και που ο στόχος τους είναι να επιτύχουν αποτελέσματα που δεν μπορούν να επιτευχθούν από τις εν λόγω μονάδες μεμονωμένα.¹⁵²

Αντιμετώπιση Υβριδικών Απειλών σε Εθνικό Επίπεδο

Οι μηχανισμοί ανταπόκρισης της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης στις υβριδικές απειλές, βασίζονται στις περισσότερες περιπτώσεις σε στρατηγικές που εφαρμόζονται σε εθνικό επίπεδο. Τα έθνη προκειμένου να βελτιώσουν την εθνική ασφάλεια απέναντι στις υβριδικές απειλές πρέπει να κατανοήσουν τους υβριδικούς παράγοντες που αντιμετωπίζουν και τις εθνικές ευπάθειες που έχουν. Δηλαδή πρέπει ουσιαστικά σε πρώτη φάση να εντοπίσουν το πρόβλημα.

Αφού υλοποιηθεί η πρώτη φάση επίλυσης του προβλήματος, η οποία σύμφωνα με τις κραταιές θεωρίες της διοικητικής επιστήμης είναι ο εντοπισμός του,¹⁵³ το εργαλείο της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης εκκινεί τις εθνικές δράσεις με σκοπό:

- τη βελτίωση της ανθεκτικότητας του κοινωνικού συνόλου, δηλαδή τη βούληση της κοινωνίας να αντισταθεί και να αντισταχθεί στην κινητική και μη κινητική επιρροή των υβριδικών απειλών, μειώνοντας τις συνέπειες των όσο το δυνατόν περισσότερων.

- την αντιμετώπιση των κενών στις εθνικές δυνατότητες
- τον περιορισμό των τρωτών σημείων
- την ενίσχυση της διεθνούς συνεργασίας
- τη θεσμοθέτηση μηχανισμών εθνικού και διεθνούς συντονισμού

¹⁵¹ Management Advisory Committee, Connecting Government: Whole of government responses to Australia's priority challenges, (2004), 19-20, <https://www.apsc.gov.au/sites/default/files/connectinggovernment.pdf>

¹⁵² Halligan, 75-76

¹⁵³ What Is Problem Solving?, Asq org, <https://asq.org/quality-resources/problem-solving>

Σε γενικές γραμμές οι αναφερόμενοι στόχοι θέτουν το πλαίσιο του τρόπου λειτουργίας της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης, που αφενός προστατεύει αποτελεσματικότερα την εθνική ασφάλεια και αφετέρου εξασφαλίζει ευνοϊκές συνθήκες λειτουργίας της διεθνούς ασφάλειας.¹⁵⁴

Ανθεκτικότητα

Προκειμένου να προτεραιοποιηθούν οι προσπάθειες οικοδόμησης της ανθεκτικότητας του κρατικού μηχανισμού, που με τη σειρά τους θα στηρίξουν τη κοινωνία, είναι απαραίτητο να έχουμε όσο το δυνατόν πιο ξεκάθαρη την εικόνα της απειλής που αντιμετωπίζει το έθνος. Η ανάλυση του ενδεχόμενου κινδύνου πρέπει να ενσωματώσει οπωσδήποτε την εκτίμηση για τους στρατηγικούς στόχους του αντιπάλου, τα μέσα που μπορεί να κινητοποιήσει για την επίτευξη αυτών των στόχων και τα εργαλεία που διαθέτει. Οι περισσότερες χώρες συνήθως διαθέτουν οργανισμούς κρατικού και ιδιωτικού τομέα που πραγματοποιούν τέτοιου είδους αναλύσεις, ωστόσο η ανταλλαγή πληροφοριών σε διεθνές επίπεδο ενισχύει την αποτελεσματικότητα και την εγκυρότητα των ανωτέρω αναλύσεων.¹⁵⁵

Η ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση ενσωματώνει την έννοια της ολοκληρωμένης άμυνας απέναντι στις υβριδικές απειλές. Σημαντική πτυχή στην εν λόγω άμυνα αποτελεί η συμμετοχή της κοινωνίας, η ανθεκτικότητα της οποίας συμβάλλει σημαντικά στην προστασία της χώρας. Ο μόνος ασφαλής τρόπος για να αναπτυχθεί η ανθεκτικότητα του κοινωνικού συνόλου είναι η διατήρηση τουλάχιστον ενός μέρους του σε συνεχή εγρήγορση και ενεργή συμμετοχή στην αντιμετώπιση των απειλών. Επίσης, εκτός από την άμεση εμπλοκή της κοινωνίας, τα τμήματα του κυβερνητικού μηχανισμού που έχουν επιφορτιστεί με το έργο της αντιμετώπισης των υβριδικών απειλών πρέπει να διαθέτουν μακροπρόθεσμο, ευέλικτο σχέδιο, αφοσίωση στην εφαρμογή του και σταθερή πολιτική εντολή. Ο διαρκής σχεδιασμός, η επικυρωμένη επίγνωση της κατάστασης και η ρεαλιστική εκπαίδευση είναι απαραίτητες προϋποθέσεις εφαρμογής της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης. Από την άλλη μεριά, τα συμμετέχοντα σε αυτήν τμήματα της κοινωνίας πρέπει να μοιράζονται κοινή αντίληψη για την κατάσταση, κοινή

¹⁵⁴ Ann Colgan et al., *A Primer on Implementing Whole of Government Approaches*, (Dublin: Centre for Effective Services. 2014), 33-36

¹⁵⁵ Multinational Capability Development Campaign, 21-28

αξιολόγηση των απειλών και κοινές διαδικασίες σχεδιασμού και κατάρτισης σχεδίων με τα όργανα του κρατικού μηχανισμού.¹⁵⁶

Εκτός από τη βελτίωση της κοινωνικής ανθεκτικότητας, η ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση στοχεύει στη διατήρηση της λειτουργικής ανθεκτικότητας του θεσμικού συστήματος ενός κράτους. Η λειτουργική ανθεκτικότητα αναφέρεται στο σύστημα που περιλαμβάνει την πολιτική, τη στρατιωτική, την οικονομική και τη διοικητική εξουσία στη διακυβέρνηση μιας χώρας, η οποία σε περιόδους κρίσης αποτελεί τον κύριο μοχλό λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού.

Η έννοια της ανθεκτικότητας ως μέσο αντιμετώπισης των υβριδικών απειλών, αναφέρεται σε όλες τις τρέχουσες μελέτες τόσο των κρατικών φορέων όσο και της ΕΕ και του NATO. Οι υβριδικές απειλές είναι μια μορφή επίθεσης ενάντια στις στρατηγικές αποφάσεις κρατικών και μη δρώντων, δηλαδή ο στόχος τους είναι να βλάψουν την εθνική διακυβέρνηση και την πολιτική βούληση σε εθνικό επίπεδο και σε επίπεδο διεθνών οργανισμών ασφαλείας.¹⁵⁷ Μέχρι τώρα, οι σημαντικότεροι διεθνείς οργανισμοί έχουν αφιέρωσει σημαντικό μέρος των προσπαθειών τους σε ανάπτυξη τεχνικών ανθεκτικότητας. Επομένως, αυτή πρέπει να γίνει η πρωταρχική αρχή στις εθνικές στρατηγικές αντιμετώπισης των υβριδικών απειλών.

Αρκετοί αναλυτές και σύμβουλοι κρατών σε θέματα εθνικής και διεθνούς ασφάλειας, προτείνουν τη συσχέτιση των εννοιών της ανθεκτικότητας και της αποτροπής. Ειδικότερα, η αποτροπή βασίζεται σε μια ευρεία στρατιωτική διάσταση (τόσο συμβατική όσο και πυρηνική) και περιλαμβάνει μέσα και δυνατότητες αντίδρασης κατά των εξωτερικών απειλών. Η ανθεκτικότητα σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την πολιτική ετοιμότητα και τον συντονισμό του κυβερνητικού μηχανισμού μέσω της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης. Συσχετίζοντας την αποτροπή με την ανθεκτικότητα, σύμφωνα με τους αναλυτές, μειώνονται οι ευπάθειες της κοινωνίας και οι πιθανότητες επίθεσης.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Aapo Cederberg and Pasi Eronen, *How can Societies be Defended against Hybrid Threats?*, (Geneva Centre for Security Policy, 2015), 6

¹⁵⁷ Uwe Hartmann, "The Evolution of the Hybrid Threat, and Resilience as a Countermeasure", in *NATO Research Paper, No. 139*, (NATO Deffence College, 2017), 2, <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=1083>

¹⁵⁸ Guillaume Lasconjarias, "Deterrence through Resilience NATO, the Nations and the Challenges of Being Prepared", in *NATO Eisenhower Paper, No.7*, (NATO Deffence College, 2017), 1, <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=1060>

Στρατιωτική Ετοιμότητα

Ο ρόλος της στρατιωτικής ετοιμότητας στην αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών είναι ιδιαίτερα σημαντικός, ωστόσο η αποτελεσματικότητα των δράσεων που περιορίζονται μόνο στο στρατιωτικό πλαίσιο έχει περιορισμένη εμβέλεια. Η απάντηση σε υβριδικές απειλές πρέπει επίσης να είναι υβριδική. Σε αυτό το πνεύμα, ο συντονισμός στρατιωτικών και πολιτικών φορέων και η συμμετοχή της κοινωνίας είναι πολύ σημαντική.¹⁵⁹ Οι τομείς στους οποίους πρέπει να καλλιεργηθεί η συνέργεια και η διαλειτουργικότητα, με στόχο πάντα την αύξηση της κρατικής αντοχής, είναι:

- ο ενεργειακός εφοδιασμός
- η αποτελεσματική διαχείριση των μεικτών μεταναστευτικών ροών και των ανεξέλεγκτων μετακινήσεων του κρατικού πληθυσμού
- η τροφοδοσία σε τρόφιμα και νερό
- η προστασία των κρίσιμων υποδομών και των συστημάτων επικοινωνίας
- η διαχείριση των υγειονομικών κρίσεων
- ο κυβερνοχώρος

Σημαντικό μέρος της προστασία και της ενίσχυση της ανθεκτικότητας των αναφερόμενων τομέων προσφέρει ο στρατιωτικός τομέας, όμως η ολοκληρωμένη κυβερνητική διάσταση μεγιστοποιεί το προσδοκώμενο αποτέλεσμα.¹⁶⁰

Συντονισμός

Η εμπειρία άλλων χωρών, όπως της Φινλανδία και του Ηνωμένου Βασιλείου, οι οποίες στη συνέχεια θα αποτελέσουν και αντικείμενο περιπτώσιολογικής μελέτης, αποδεικνύει ότι ο συντονισμός σε κυβερνητικό επίπεδο είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης. Το κράτος πρέπει να είναι έτοιμο για την αντιμετώπιση κάθε είδους υβριδικής απειλής μέσω της αποτελεσματικής λειτουργίας του συντονιστικού μηχανισμού των εμπλεκόμενων φορέων στη διαχείριση κρίσεων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα εύρους και εξειδίκευσης σε τέτοιους μηχανισμούς προσφέρει το Βέλγιο, το οποίο αναπτύσσει και εξελίσσει συνεχώς τους

¹⁵⁹ Ralph Thiele, "Building Resilience Readiness against Hybrid Threats - A Cooperative European Union / NATO Perspective" in ISPSW Strategy Series: Focus on Defence and International Security, No.448, (2016), 4-5, https://www.ispsw.com/wp-content/uploads/2016/09/449_Thiele_Malaysia_Sep2016.pdf

¹⁶⁰"Resilience and Article 3", NATO, (2020), https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm

συντονιστικούς μηχανισμούς, αφενός λόγω των τρομοκρατικών κτυπημάτων που δέχθηκε το 2016 και αφετέρου διότι είναι επιφορτισμένο ως φιλοξενών χώρα των ευρωπαϊκών θεσμών να δέχεται την παγκόσμια πολιτική ελίτ σε καθημερινή βάση.¹⁶¹ Η ανάγκη για συνεχή βελτίωση αυτού του μηχανισμού είναι συνυφασμένη με τη ανάπτυξη νέων μορφών υβριδίων απειλών, η οποίες με τη σειρά τους εκμεταλλεύονται κάθε «ρωγμή» στην εθνική ασφάλεια, κάθε νέο τεχνολογικό επίτευγμα και κάθε καινούρια κοινωνική τάση.

Η δημιουργία ενός κεντρικού οργάνου με αρμοδιότητες συντονισμού αλλά και λήψης αποφάσεων, προσφέρει ένα ευέλικτο και αποτελεσματικό μοντέλο εφαρμογής της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης.¹⁶² Στην ιδανική περίπτωση υλοποίησης τέτοιων λύσεων, αυτές θα πρέπει να συνδυαστούν με αυξημένες δυνατότητες συλλογής - ανάλυσης πληροφοριών και συνεργασίας με τους αντίστοιχους μηχανισμούς συμμαχικών χωρών και διεθνών οργανισμών. Ωστόσο η κατανομή των εθνικών πόρων αποτελεί πάντα μια σημαντική παράμετρο, η οποία λαμβάνεται υπόψη στην δημιουργία αλλά και στην προικοδότηση των εν λόγω μηχανισμών. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις νεοσυσταθέντων κυβερνητικών συντονιστικών οργάνων που αγωνίζονται με ελλειμματικά κεφάλαια και σημαντικές ελλείψεις σε προσωπικό.

Εκτίμηση Κινδύνου

Η εκτίμηση κινδύνου αποτελεί σημαντικό κομμάτι της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης στην αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών. Η δημιουργία μηχανισμού επίγνωσης της κατάστασης διευκολύνει την ακρίβεια των εκτιμήσεων επί των ενδεχόμενων κινδύνων, την κατανόηση των τακτικών του αντιπάλου και την παροχή εύλογου χρονικού περιθωρίου ώστε να εξασφαλιστεί επαρκής ανταπόκριση στην εξελισσόμενη κατάσταση.¹⁶³

¹⁶¹ Estelle Hoorickx, "Countering Hybrid Threats: Belgium and the Euro-Atlantic Strategy" in Security & Strategy, No 131 (Royal Higher Institute for Defence, 2017), 40

¹⁶² Karina Cázarez-Grageda, "The whole of government approach: Initial lessons concerning national coordinating structures for the 2030 Agenda and how review can improve their operation", Discussion Paper in Partners for Review, (2019), 14-16, <https://www.partners-for-review.de/wp-content/uploads/2019/09/Whole-of-Government-P4R-Discussion-paper-2019.pdf>

¹⁶³ Cederberg and Eronen, 1-3

Διαφορετικές σχολές σκέψης έχουν αναπτύξει ποικίλα μοντέλα εκτίμησης κινδύνου και λήψης απόφασης για τη αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών.¹⁶⁴ Ορισμένες επικεντρώνεται σε εκτιμήσεις τρεχουσών απειλών, οι οποίες έχουν ήδη εκδηλωθεί ή εκδηλώνονται σε διάφορες χώρες και μπορούν να αποτελέσουν πιθανά μελλοντικά σενάρια. Η φιλοσοφία τέτοιων σχολών βασίζεται στις προπαρασκευαστικές ενέργειες για ήδη γνωστές υβριδικές απειλές. Αναμφίβολα ένα τέτοιο μοντέλο εκτίμησης κινδύνου αφήνει εκτεθειμένη την εκάστοτε χώρα σε νεοεμφανιζόμενες απειλές, όμως εξοικονομεί κρατικούς πόρους από ερευνητικά προγράμματα που θα αναπτύσσονταν για την ανίχνευση μελλοντικών κινδύνων και προστασία από αυτούς.

Οι παραδοσιακές σχολές σκέψης εστιάζουν στην εκτίμηση των κινδύνων από τις υβριδικές απειλές που συνοδεύουν στρατιωτικές επιχειρήσεις μικρής ή μεγάλης κλίμακας καθώς και στρατιωτική κινητοποίηση σε περιόδους κρίσης μεταξύ κρατών.

Τέλος αρκετά είναι τα μοντέλα των οποίων η τακτική στην εκτίμηση κινδύνων δεν ακολουθεί συγκεκριμένη στάση ή εστιακό σημείο. Αποδέχονται ότι ο κίνδυνος των υβριδικών απειλών μπορεί να προέρθει μέσω οπουδήποτε υβριδικού εργαλείου και ανά πάσα στιγμή για αυτό και οι εκτιμήσεις τους καλύπτουν ολόκληρο το πολιτικό, στρατιωτικό, ενεργειακό, τεχνολογικό και κοινωνικό πεδίο δράσης. Το κόστος σε ανθρώπινο δυναμικό, εκπαίδευση και εξοπλισμό προκειμένου να υποστηριχτούν τέτοιου είδους μοντέλα εκτίμησης κινδύνου είναι υψηλό, ωστόσο τα αποτελέσματά τους προσφέρουν υψηλότερα επίπεδα ασφάλειας και σημαντική τεχνογνωσία στα κράτη που τα υποστηρίζουν.¹⁶⁵

Συμπεράσματα

Πριν προχωρήσουμε σε μελέτες περίπτωσης, στις οποίες εφαρμόστηκε η ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, θα συνοψίσουμε τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μέχρι τώρα ανάλυση και αφορούν τις πρωτοβουλίες και δράσεις σε εθνικό επίπεδο:

¹⁶⁴ Lyubomir Monov and Maksim Karev, "How To Counter Hybrid Threats?", *Information & Security: An International Journal*, Vol.39:2, (2018), 119-123, <http://isij.eu/article/how-counter-hybrid-threats>

¹⁶⁵ Henry Wills et al., *Homeland Security National Risk Characterization: Risk Assessment Methodology*, (RAND Corporation, 2018), 4-14, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2100/RR2140/RAND_RR2140.pdf

- Η ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση προϋποθέτει τη στήριξη από σταθερή πολιτική εντολή και ο σκοπός της είναι η παροχή ολοκληρωμένης ασφάλειας απέναντι σε ολόκληρο το φάσμα των υβριδικών απειλών.

- Εξασφάλιση εύρυθμου συντονισμού, σε κυβερνητικό επίπεδο, των διαφορετικών ιδρυμάτων που συμμετέχουν στον μηχανισμό.

- Θεσμοθέτηση μηχανισμού διαχείρισης κρίσεων με σκοπό την προετοιμασία και να την επεξεργασία δράσεων, ενσωματώνοντας σε αυτές τις διαδικασίες διαφόρων ιδρυμάτων δημόσιου και ιδιωτικού τομέα.

- Δημιουργία ξεκάθαρης ρυθμιστικής νομικής βάσης.

- Οι κύριες ενδιαφερόμενες πλευρές της κοινωνίας θα πρέπει να έχουν κοινή κατανόηση της κατάστασης, κοινή αξιολόγηση απειλών και κινδύνων καθώς και διαδικασίες σχεδιασμού και κατάρτισης σχεδίων δράσης.

- Η στρατιωτική ετοιμότητα για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών είναι ιδιαίτερα σημαντική, αλλά από μόνη της δεν αρκεί. Κανείς δεν αμφιβάλλει ότι σε περίπτωση συμβατικών απειλών, ο στρατός ξέρει ακριβώς τι να κάνει. Το ίδιο ξεκάθαρο πρέπει να γίνει η συμμετοχή του στρατού στην αλυσίδα διοικήσεως της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης σε περίπτωση πιο περίπλοκων σεναρίων.

- Μεγάλη σημασία έχει η επίγνωση της κατάστασης και η λειτουργία μηχανισμών εκτίμησης κινδύνων. Προϋπόθεση για την ανάπτυξη τέτοιων μηχανισμών σε κυβερνητικό επίπεδο είναι η ανάπτυξη εθνικής κουλτούρας αναφορικά με την αντίληψη των υβριδικών απειλών και τη σημαντική επίδραση αυτών σε βασικές κρατικές λειτουργίες (εκλογική διαδικασία, αντιμετώπιση υγειονομικών κρίσεων κλπ).

- Ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ στρατιωτικών και πολιτικών τομέων.

- Ενίσχυση της αποτροπής σε απειλές κυβερνοχώρου με θεσμοθέτηση ισχυρού νομικού πλαισίου στο δρόμο που χαράζει η Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ΕΕ στις 30 Ιουλίου 2020 για πρώτη φορά επέβαλε κυρώσεις κατά έξι φυσικών προσώπων και τριών οντοτήτων.¹⁶⁶

- Συμμετοχή και υποστήριξη της κοινωνίας με την ανάπτυξη συνείδησης και εκπαίδευσης.

¹⁶⁶European Union External Action, “EU imposes first ever cyber sanctions to protect itself from cyber-attacks”, 2020, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/83572/eu-imposes-first-ever-cyber-sanctions-protect-itself-cyber-attacks_en

- Πλήρη ένταξη των θρησκευτικών μειονοτήτων και ανάπτυξη της περιφερειακής πολιτικής προς αυτό το στόχο.
- Ταχείες αντιδράσεις.
- Ενίσχυση της ανθεκτικότητας. Είναι σημαντικό όχι μόνο να εντοπιστούν τα μέσα της εχθρικής επιρροής, αλλά και να γνωρίζουμε τις αδυναμίες της κοινωνίας και να ενισχύουμε διαρκώς την ανθεκτικότητα της.¹⁶⁷
- Συνεχής προετοιμασία, εκπαίδευση και ασκήσεις.

Η συγκέντρωση των αρμοδιοτήτων σε εθνικό επίπεδο επιτρέπει μια σαφή και αξιόπιστη αντίδραση απέναντι στις υβριδικές απειλές. Ωστόσο είναι εξίσου σημαντική η ενεργή συμμετοχή στους αντίστοιχους μηχανισμούς που έχουν αναπτυχθεί στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του NATO¹⁶⁸ αλλά και η συμμετοχή σε ανάλογες διμερείς και πολυμέρειες πρωτοβουλίες.

Μελέτη Περίπτωσης

Η Μεγάλη Βρετανία αντιμετωπίζει κάθε είδους κρίσεις, συμπεριλαμβανομένων και των υβριδικών απειλών, μέσω της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης. Στον πυρήνα της προσέγγισης αυτής, βρίσκονται τα γραφεία ενημέρωσης του υπουργικού συμβουλίου (Cabinet Office Briefing Room (COBR), γνωστότερα και ως COBRA. Ειδικότερα, η αίθουσα ενημέρωσης Α του υπουργικού συμβουλίου αποτελεί το κέντρο χειρισμού της κάθε κρίσης. Η COBRA, ως εθνικό συμβούλιο έκτακτης ανάγκης, συνεδριάζει για θέματα υψηλής προτεραιότητας που ξεπερνούν τα τμηματικά σύνορα των διαφορετικών υπουργείων και διευθύνσεων εντός του κυβερνητικού μηχανισμού.

Η σύνθεση της COBRA εξαρτάται κάθε φορά από τη φύση της κρίσης.¹⁶⁹ Το ίδιο το όνομα της αποσπά την προσοχή τόσο εντός όσο και εκτός των κρατικών συνόρων. Είτε το συμβούλιο συνεδριάζει είτε όχι και είτε σε αυτό συμμετέχουν τα ανώτερα κυβερνητικά στελέχη του κυβερνητικού μηχανισμού είτε όχι. Στην έναρξη κάθε συνεδρίασης πρωτεύοντα ρόλο έχει η αξιολόγηση των πληροφοριών, ενώ σύνηθες πρακτική για το χειρισμό της εκάστοτε κρίσης είναι η διαδικασία «δοκιμής

¹⁶⁷ Roger Clarke and Owen Lackson, Building Resilience: Hybrid's Weakness? (Hybrid Center of Excellence, Working Paper 3, 2019), 3-5, https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/07/HybridCoE_WorkingPaper_BuildingResilience.pdf

¹⁶⁸ Hoorickx, 36-40

¹⁶⁹ Joey Gardiner, "What Is COBRA?" The Guardian, October 21, 2002, <https://www.theguardian.com/politics/2002/oct/21/Whitehall.uk>.

και λάθους». Παράδειγμα χειρισμού κρίσης μέσω της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης είναι οι διαδικασίες που ακολούθησε η COBRA κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης του 2008. Δυστυχώς η κακή εκτίμηση σχετικά με τη χρονική διάρκεια της κρίσης, οι περιορισμοί που ασκήθηκαν στη σύνθεση του συμβουλίου λόγω αλλαγής του κυβερνητικού σχήματος (το 2010, το εργατικό κόμμα παρέδωσε τη σκυτάλη στους συντηρητικούς) και η παράλειψη ενσωμάτωσης στο μηχανισμό των συμμετεχόντων των βιομηχάνων, δεν επέτρεψαν στη COBRA να λειτουργήσει σωστά και στη χώρα να χειριστεί με επιτυχία την εν λόγω κρίση.

Κάθε χρόνο, η βρετανική επιτροπή πληροφοριών και ασφάλειας (Intelligence and Security Committee of Parliament-ISC) δημοσιεύει την ετήσια της έκθεση της.¹⁷⁰ Η έκθεση εξετάζει τις εθνικές απειλές ασφάλειας που αντιμετωπίζει η χώρα, με ένα εύρος που περιλαμβάνει από τις ενδεχόμενες τρομοκρατικές ενέργειες που σχετίζονται με την τη Βόρεια Ιρλανδία μέχρι την ρωσική απειλή και την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο. Είναι αξιοσημείωτο ότι δεν αναφέρεται ρητά στον υβριδικό πόλεμο, τις μη συμβατικές δυνατότητες, τις ασύμμετρες προσεγγίσεις ή τον πόλεμο νέας γενιάς, ωστόσο τονίζει συγκεκριμένα τρωτά σημεία του κρατικού μηχανισμού και εργαλεία που σχετίζονται με τις υβριδικές απειλές, ειδικά στον κυβερνοχώρο. Η απειλή στον κυβερνοχώρο, σύμφωνα με την πιο πρόσφατη έκθεση, «είναι σημαντική και ποικίλη, με στόχο όλους τους τομείς της κοινωνίας... από κυβερνητικά δίκτυα έως εταιρείες και άτομα».¹⁷¹ Επίσης στην ίδια έκθεση ασκείται σημαντική κριτική στον τρόπο λειτουργίας σπουδαίων κρατικών οργανισμών όπως η MI5 και η CTP (counter-Terrorist Policing), συστήνοντας αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας τους.¹⁷² Η κριτική αυτή είναι πολύ σημαντική ως δείγμα εθνικής κουλτούρας, η οποία στοχεύει συνεχώς στη βελτίωση των πρακτικών της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης.

Η εμπειρία που αποκόμισε η βρετανική ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση από τη ρωσική παρεμβολή στις αμερικάνικες προεδρικές εκλογές του 2016, αλλά και η στρατηγική που ακολουθεί η Ρωσία με την απροκάλυπτη πολλές φορές χρησιμοποίηση ανάλογων υβριδικών απειλών, ώθησαν τη Μεγάλη Βρετανία να

¹⁷⁰ Intelligence and Security Committee of Parliament, Annual Reports, 2018–2019, <http://isc.independent.gov.uk/committee-reports/annual-reports>

¹⁷¹ Ibid, 9-10

¹⁷² David Anderson, 2017 Terrorist Attacks MI5 and CTP Reviews: Implementation Stock-Take (Unclassified Summary Of Conclusions), June 11, 2019, <https://www.gov.uk/government/publications/mi5-and-counter-terrorism-policing-implementation-report-2017-terrorist-attacks>

δώσει μεγαλύτερη προσοχή στα συστήματα ασφαλείας που ελέγχουν τις κρίσιμες κρατικές υποδομές.¹⁷³ Στο πλαίσιο αυτών των ενεργειών, περιλαμβάνεται η προστασία του βρετανικού πολιτικού συστήματος από κυβερνοεπιθέσεις, οι οποίες μπορεί «να υπονομεύσουν την ακεραιότητα των πολιτικών διαδικασιών του Ηνωμένου Βασιλείου», «ανατρέποντας το αποτέλεσμα της εκλογικής διαδικασίας υπέρ της προτιμώμενης, από τον υβριδικό δρώντα, πλευράς». Αναφορικά με την υπονόμηση της πολιτικής διαδικασίας, σύνηθες τακτικές είναι επίσης η «δηλητηρίαση» του δημόσιου λόγου και η στόχευση εκείνων που «ενδέχεται να είναι ανοιχτοί σε ανατρεπτικές ενέργειες ή πολιτικό εξτρεμισμό».¹⁷⁴

Με σκοπό την αντιμετώπιση των προκλήσεων στο κυβερνοχώρο, το Εθνικό Κέντρο Ασφάλειας κυβερνοχώρου (NCSC)¹⁷⁵ παρακολουθεί γνωστούς υποψήφιους δράστες, παρέχει βέλτιστες πρακτικές σε ευάλωτα τμήματα του κρατικού μηχανισμού και σε μεμονωμένα άτομα, ενισχύει τις συνεργασίες για την αντιμετώπιση των κυβερνοεπιθέσεων και της προπαγάνδας και αυξάνει την ασφάλεια των δεδομένων. Η Μεγάλη Βρετανία έχει επίσης επενδύσει σε επιθετικές δυνατότητες στον κυβερνοχώρο μέσω του Εθνικού Προγράμματος Επιθέσεων Κυβερνοχώρου (NOCP), αναπτύσσοντας «μια ειδική ικανότητα αντιμετώπισης των κυβερνοεπιθέσεων», η οποία ενεργεί ως μέσο αποτροπής.¹⁷⁶ Το εν λόγω πρόγραμμα είναι αποτέλεσμα συνεργασίας της Έδρα Κυβερνητικών Επικοινωνιών (Government Communications Headquarters-GCHQ) και του υπουργείου άμυνας.

Οι προσπάθειες της Μεγάλης Βρετανίας για ενίσχυση της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης στην αντιμετώπιση των απειλών του κυβερνοχώρου είναι συνεχείς. Τον Οκτώβριο του 2016, εγκαινιάστηκε το Εθνικό Κέντρο Ασφάλειας στον κυβερνοχώρο (National Cyber Security Centre-NCSC) ενώνοντας ξεχωριστά τμήματα της κυβέρνησης που είχαν αναπτύξει διαφορετικά προγράμματα αναφορικά με την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο. Η δημιουργία ενός κεντρικού οργανισμού για την αντιμετώπιση των απειλών και την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο διευκολύνει το Εθνικό Κέντρο Ασφάλειας Κυβερνοχώρου (NCSC) να επιτύχει τον στόχο του. Δηλαδή την προστασία των κρίσιμων κρατικών

¹⁷³ Intelligence and Security Committee of Parliament, Annual Reports, 2016–2017, 31, <http://isc.independent.gov.uk/committee-reports/annual-reports>

¹⁷⁴ Ibid, 33

¹⁷⁵ National Cyber Security Centre, <https://www.ncsc.gov.uk/>

¹⁷⁶ Intelligence and Security Committee of Parliament, Annual Reports, 2016–2017, 43, <http://isc.independent.gov.uk/committee-reports/annual-reports>

υπηρεσιών από κυβερνοεπιθέσεις, τη διαχείριση μεγάλων περιστατικών και τη βελτίωση της υποκείμενης ασφάλειας του Διαδικτύου του Ηνωμένου Βασιλείου. Το NCSC συνεργάζεται με άτομα, βιομηχανίες και οργανώσεις και συντάσσει κοινές αξιολογήσεις μέσω της Εταιρικής Σχέσης Ανταλλαγής Πληροφοριών για την Ασφάλεια στον Κυβερνοχώρο (CiSP).

Τον Ιούνιο του 2016, η Επιτροπή Άμυνας της Βουλής των Κοινοτήτων δημοσίευσε μια έκθεση με επίκεντρο την απειλή της Ρωσίας και τις επιπτώσεις στην πολιτική ασφάλειας. Η έκθεση επικεντρωνόταν στο πλήρες φάσμα των προκλήσεων που έθετε ο ρωσικός στρατός συμπεριλαμβανομένων και των μη συμβατικών δυνατοτήτων του. Το Υπουργείο Άμυνας του Ηνωμένου Βασιλείου αντιμετωπίζει πλέον τις απειλές υβριδικού χαρακτήρα και συγκεκριμένα αυτές που δημιουργεί η παραπληροφόρηση και η προπαγάνδα με ένα εξειδικευμένο στρατιωτικό τμήμα, την 77^η Ταξιαρχία.¹⁷⁷¹⁷⁸ Ο εν λόγω Σχηματισμός, ιδρύθηκε τον Σεπτέμβριο του 2014 και αναμορφώθηκε τον Ιούλιο του 2015. Στόχο του είναι να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις του σύγχρονου θεάτρου επιχειρήσεων, οι οποίες χρησιμοποιούν μη θανατηφόρα μέσα και νόμιμους μη στρατιωτικούς μοχλούς ως μέσο χειραγώγησης της συμπεριφοράς του προσωπικού των αντιτιθέμενων δυνάμεων.¹⁷⁹ Επίσης η Μεγάλη Βρετανία ζητά από το NATO να αυξήσει τους πόρους και να αναπτύξει πλήρως μια στρατηγική για την αποτελεσματική αντιμετώπιση της ρωσικής προπαγάνδας και της παραπληροφόρησης.¹⁸⁰

Από τη παραπάνω μελέτη περίπτωσης βλέπουμε μια συμπαγή και σωστά δομημένη αντιμετώπιση της βρετανικής ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης απέναντι στις υβριδικές απειλές. Σε αυτή συμμετέχουν όλα τα τμήματα του κυβερνητικού μηχανισμού, που αποτελούν μέρος στη λύση του προβλήματος εθνικής ασφάλειας, μέσω μόνιμων ή μη μηχανισμών. Επίσης σημαντικό ρόλο στην ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση του Η.Β. παίζει ο ιδιωτικός τομέας αλλά και η διεθνοποίηση των απειλών μέσω των διεθνών οργανισμών που συμμετέχει η χώρα και το αίτημα συνδρομής προς τους τελευταίους.

¹⁷⁷ 77th Brigade Influence And Outreach, <https://www.army.mod.uk/who-we-are/formations-divisions-brigades/6th-united-kingdom-division/77-brigade/>

¹⁷⁸ House of Commons Defence Committee, "Russia: Implications for UK defence and security", First Report of Session 2016–2017, June 28, 2016, 36

¹⁷⁹ Ibid, .16-18

¹⁸⁰ Ibid, p.39

Κεφάλαιο 4^ο

Ο Ρόλος της Πολιτικο-Στρατιωτικής Συνεργασίας (CIMIC) στην Αντιμετώπιση Υβριδικών Απειλών

«Η πρώτη από τις τρεις πτυχές του πολέμου αφορά κυρίως τον λαό, η δεύτερη το διοικητή και το στρατός του, η τρίτη την κυβέρνηση. Τα πάθη που θα πυροδοτήσουν τον πόλεμο πρέπει να είναι ήδη εγγενή στον λαό, το πεδίο εφαρμογής του παιχνιδιού θάρρους και ταλέντου, με σημαντικό ρόλο σε αυτό της ευκαιρίας και της πιθανότητας, εξαρτάται από τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του διοικητή και του στρατού, αλλά οι πολιτικοί στόχοι είναι αποκλειστικά δουλειές της κυβέρνησης». ¹⁸¹ Carl von Clausewitz

Το παραπάνω απόσπασμα τοποθετεί στη σωστή διάσταση τις λειτουργίες που επιτελούν τα διαφορετικά κομμάτια της κοινωνίας κατά τη διάρκεια μιας πολεμικής σύρραξης. Το παρόν κεφάλαιο, κατ' ανάλογο τρόπο, παρουσιάζει το διαφορετικό πλαίσιο λειτουργίας της πολιτικής και στρατιωτικής κινητοποίησης και το κοινό πεδίο δράσης με σκοπό τη συνεργασία για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών. Επίσης αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο η εν λόγω συνεργασία, γνωστής ως πολιτικο-στρατιωτική, εφαρμόζεται σε κρατικό και διεθνές επίπεδο.

Γενικά

Ο εύρυθμος συντονισμός των κυβερνητικών οργανισμών και ιδρυμάτων, οι ισχυροί δεσμοί μεταξύ κυβέρνησης, κοινωνίας και ιδιωτικού τομέα, μια καλά ρυθμισμένη νομική βάση, η πολιτική και στρατιωτική συνεργασία, η συνεχής προετοιμασία, η εκπαίδευση και οι ασκήσεις αποτελούν δράσεις μιας ευρύτερης στρατηγικής, γνωστής ως ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση (all government approach). Οι στόχοι της εν λόγω στρατηγικής ποικίλουν, από μια απλή διαχείριση κρίσης μέχρι τη μακροπρόθεσμη χάραξη εθνικής πολιτικής.

Στην προμετωπίδα της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης τίθεται η Πολιτικό-Στρατιωτική Συνεργασία, η οποία περιγράφει τη σχέση μεταξύ της κοινωνίας των πολιτών στο σύνολό της (συμπεριλαμβανομένων των πολιτικών αρχών) και της στρατιωτικής οργάνωσης, που οικοδομήθηκε για την προστασία του

¹⁸¹ Clausewitz, 101

κράτους.¹⁸² Η Πολιτικό-Στρατιωτική Συνεργασία ενσωματώνει ένα πολυεπίπεδο κανονιστικό πεδίο δράσης, το οποίο κινείται εντός της πολιτικό-στρατιωτικής διοικητικής κλίμακας και περιγράφει το κανονιστικό πλαίσιο και τη λειτουργικότητα μεταξύ της αστικής αρχής μιας δεδομένης κοινωνίας και της στρατιωτικής της εξουσίας.¹⁸³

Στόχος οποιουδήποτε κράτους πρέπει να είναι η αξιοποίηση της στρατιωτικής εξουσίας ώστε να εξυπηρετεί ζωτικά συμφέροντα εθνικής ασφάλειας, μεριμνώντας παράλληλα για την προστασία από φαινόμενα κατάχρηση εξουσίας που μπορεί να απειλήσουν την ευημερία του λαού του. Για την εξασφάλιση της εύρυθμης και αποδοτικής λειτουργίας της Πολιτικό-Στρατιωτικής Συνεργασίας, οι κυβερνήσεις πρέπει να διαθέτουν κατάλληλα εργαλεία και ισχυρά κίνητρα ηγεσίας. Το στρατιωτικό οικοδόμημα, από την άλλη μεριά, πρέπει να είναι επαρκώς εναρμονισμένο με την πολιτική βούληση και οι κοινωνίες να κατανοούν καλύτερα το ρόλο που πρέπει και δεν πρέπει να διαδραματίζουν οι ένοπλες δυνάμεις.¹⁸⁴

Έννοια

Η μεταψυχροπολεμική περίοδος χαρακτηρίζεται από μια αυξανόμενη τάση συνεργασίας σε κοινό πεδίο δράσης μεταξύ στρατιωτικών δυνάμεων και κυβερνητικών και μη οργανισμών.¹⁸⁵ Οι ειρηνευτικές πρωτοβουλίες που αναλαμβάνονται από τον ΟΗΕ, το NATO και την ΕΕ λειτουργούν όλο και περισσότερο προς αυτή την κατεύθυνση.

Οι εμπειρίες από την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, προερχόμενες από κρατικούς και μη δρώντες έχουν δείξει ότι το φάσμα των σχέσεων μεταξύ στρατιωτικών δυνάμεων, πολιτικών αρχών, τοπικών πληθυσμών, οργανώσεων και οργανισμών είναι περίπλοκο. Η στρατιωτική δράση από μόνη της δεν επαρκεί για

¹⁸² Deployable Training Division of the Joint Staff J7, Interorganizational Cooperation, Insights and Best Practices Focus Paper, (2018), 2, https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/fp/interorgan_coop_fp.pdf?ver=2018-05-01-101754-133

¹⁸³ Samuel Huntington, *The Soldier And The State*, (Harvard University Press, 1957), 96-97, https://books.google.be/books?id=1PqFe0rsfdcC&printsec=frontcover&hl=el&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

¹⁸⁴ David Pion-Berlin and Danijela Dudley, "Civil-Military Relations: What Is the State of the Field" in *Handbook of Military Science*, (Springer, 2020), 2, <https://link.springer.com/referencework/10.1007/978-3-030-02866-4>

¹⁸⁵ Peter Rehse, *CIMIC: Concepts, Definitions and Practice*, Thesis, (University of Hamburg, 2004), 11-13, <https://www.worldcat.org/title/cimic-concepts-definitions-and-practice/oclc/939169006/editions?referer=di&editionsView=true>

την πρόληψη ή επίλυση κρίσεων και συγκρούσεων.¹⁸⁶ Η επιτυχής αντιμετώπιση απαιτεί ενισχυμένη αλληλεπίδραση μεταξύ στρατιωτικών και μη στρατιωτικών φορέων σε όλα τα επίπεδα,¹⁸⁷ πριν και κατά τη διάρκεια των κοινών επιχειρησιακής δράσεων.

Ενώ η συζήτηση για την Πολιτικό-Στρατιωτική Συνεργασία σε περίπλοκες και κρίσιμες πολιτικές καταστάσεις συνεχίζεται ακατάπαυστα, αρκετά κράτη και οργανισμοί βρίσκονται στη διαδικασία χάραξης στρατηγικών επί του θέματος. Η πλειοψηφία αυτών αναγνωρίζει την ανάγκη εξεύρεσης τρόπων συνεργασίας και συντονισμού, ωστόσο η διάσταση των απόψεων, για τον τρόπο ανταπόκρισης στις διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες εκδήλωσης των υβριδικών απειλών, είναι υπαρκτή.

Ο Πολιτικός-Στρατιωτικός Συντονισμός είναι μια αμφισβητούμενη έννοια με πολλούς διαφορετικούς ανταγωνιστικούς ορισμούς και δόγματα που περιγράφουν ουσιαστικά την ίδια δραστηριότητα, δηλαδή τον συντονισμό μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών παραγόντων σε ειρηνευτικές επιχειρήσεις. Μερικές από τις πιο κοινές έννοιες είναι: η Πολιτική-Στρατιωτική Συνεργασία (CIMIC) όπως χρησιμοποιείται από το NATO, την ΕΕ, τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες και τον Καναδά, οι Πολιτικό-Στρατιωτικές Επιχειρήσεις (CMO) όπως χρησιμοποιούνται από τις ΗΠΑ και ο Πολιτικό-Στρατιωτικός Συντονισμός (CMCoord) όπως χρησιμοποιείται από την ανθρωπιστική κοινότητα των Ηνωμένων Εθνών.

Το θεμελιώδες ερώτημα είναι πως ορίζεται η Πολιτικό-Στρατιωτική Συνεργασία και ειδικότερα πως λειτουργεί κατά την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Με μια πρώτη ματιά, η έννοια της Πολιτική-Στρατιωτική Συνεργασίας σημαίνει διαφορετικά πράγματα για τους διαφορετικούς ανθρώπους που εμπλέκονται στους μηχανισμούς λειτουργίας της, ακόμη και αν αυτοί βρίσκονται εντός του ίδιου του οργανισμού (π.χ. στρατό).¹⁸⁸ Εκτός από τους ορισμούς που χρησιμοποιούνται μεμονωμένα από τα κράτη και την κοινότητα των Μη

¹⁸⁶ T.W Brocades Zaalberg, Towards a new concept for civil-military cooperation during stabilization operations, TNO report, (TNO, 2007), 8-11, https://hcss.nl/sites/default/files/files/reports/20.03_2007_-_Towards_a_new_concept_for_civil-military_cooperation_during_stabilization_operations_.pdf

¹⁸⁷ AJP-9 NATO Civil-Military Co-Operation (Cimic) Doctrine, 2003, Chapter 8, p. 8.1-8-3, <https://www.nato.int/ims/docu/ajp-9.pdf>

¹⁸⁸ Aniola Jaroslaw, Communication In Civil-Military Cooperation, Thesis, (Naval Postgraduate School, 2007), 7-8

Κυβερνητικών Οργανισμών, η οποία με τον όρο ΠΣΣ εννοεί τη στρατιωτική συμμετοχή στην ανθρωπιστική βοήθεια και τη συγχώνευση των πολιτικών, στρατιωτικών και ανθρωπιστικών στόχων, δύο επίσημοι ορισμοί κυριαρχούν επί του παρόντος, προερχόμενοι από το ΝΑΤΟ και τον ΟΗΕ.¹⁸⁹

Το ΝΑΤΟ ως στρατιωτικός αμυντικός οργανισμός, ορίζει την Πολιτικό-Στρατιωτική Συνεργασία με καθαρά στρατιωτικούς όρους: «Ως ΠΣΣ ορίζεται ο συντονισμός και η συνεργασία, προς υποστήριξη της αποστολής, μεταξύ του διοικητή της εκάστοτε επιχείρησης και των πολιτικών παραγόντων, συμπεριλαμβανομένου του εθνικού πληθυσμού και των τοπικών αρχών, καθώς επίσης και διεθνών, εθνικών και μη κυβερνητικών οργανισμών και αντιπροσωπειών».¹⁹⁰

Η Πολιτικό-Στρατιωτική Συνεργασία δεν αποτελεί ένα νέο φαινόμενο για το ΝΑΤΟ. Παραδοσιακά, ωστόσο, αντιμετωπιζόνταν ως μια από τις λειτουργίες της επιμελητείας.¹⁹¹ Οι επιχειρήσεις του ΝΑΤΟ εκτός των «συνόρων του», σε περιοχές όπου στερούνται τις λειτουργικές υπηρεσίες των πολιτικών ιδρυμάτων ή την αποτελεσματικότητα των κρατικών υποδομών, έρχονται αντιμέτωπες με διαφορετικές και σύνθετες προκλήσεις. Οι αλλαγές στο δυνητικό επιχειρησιακό περιβάλλον του ΝΑΤΟ, οδήγησαν στην ανάπτυξη ενός νέου στρατηγικού δόγματος [SC 99/ MC 327/2 (Final), NATO Military Policy for Non-Article 5 CRO, 29 Aug 01]. Αυτό αναγνωρίζει ένα ευρύτερο φάσμα απειλών για τη διεθνή ασφάλεια, σε σχέση με αυτές που υπήρχαν μέχρι την εκπόνησή του. Επιπλέον για να συνεχίσει η Βόρειο-Ατλαντική Συμμαχία να παρέχει συλλογική άμυνα, το εν λόγω δόγμα δηλώνει ότι η Συμμαχία πρέπει να είναι έτοιμη να συμβάλλει στην αποτελεσματική πρόληψη των συγκρούσεων και να συμμετέχει ενεργά στη διαχείριση των κρίσεων, συμπεριλαμβανομένων τη συμμετοχή της σε επιχειρήσεις αντιμετώπισης κρίσεων. Στο εν λόγω δόγμα τονίζεται η ζωτική σημασία της αλληλεπίδρασης μεταξύ των δυνάμεων της Συμμαχίας και του πολιτικού περιβάλλοντος (κυβερνητικού και μη) της περιοχής επιχειρήσεων.¹⁹²

¹⁸⁹ Antonio Trogu, Civil-military cooperation: Definition and Purpose, Publication, European Integration & Regional Competitiveness Foundation, http://eirc-foundation.eu/Publications/Security%20and%20Defense/articolo_CIMIC_mod.pdf

¹⁹⁰ AJP-9, 1-1

¹⁹¹ Σπυρίδων Λίτσας, Πόλεμος Και Ορθολογισμός. Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές, (Ποιότητα, 2010), Κεφ. 4.4.4

¹⁹² AJP-9, 1-1

Τα Ηνωμένα Έθνη, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, δεν χρησιμοποιούν τους όρους Πολιτικές Υποθέσεις (Civil Affaires) ή Πολιτικό-Στρατιωτική Συνεργασία (CIMIC). Ο όρος που χρησιμοποιείται είναι Πολιτικό-Στρατιωτικός Συντονισμός (CMCoord) και ορίζεται ως ο ουσιαστικός διάλογος και αλληλεπίδραση μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών παραγόντων.... για την προστασία και την προώθηση των ανθρωπιστικών αρχών, την αποφυγή του ανταγωνισμού, την ελαχιστοποίηση των συγκρούσεων και όταν είναι κατάλληλες οι συνθήκες, την επιδίωξη των κοινών στόχων.¹⁹³

Το σχετικό δόγμα των ΗΠΑ χρησιμοποιεί τον όρο Πολιτικές Υποθέσεις (CA) και τον ορίζει ως «εκείνοι που ενισχύουν τη σχέση μεταξύ στρατιωτικών δυνάμεων και πολιτικών αρχών σε περιοχές όπου υπάρχουν στρατιωτικές δυνάμεις, με σκοπό την ενίσχυση της διεξαγωγής των Πολιτικό-Στρατιωτικών Επιχειρήσεων. Οι τελευταίες, είναι οι δραστηριότητες εκείνες που δημιουργούν, διατηρούν, επηρεάζουν ή εκμεταλλεύονται τις σχέσεις μεταξύ στρατιωτικών δυνάμεων και πολιτικών υπηρεσιών προκειμένου να διευκολυνθούν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις και να επιτευχθούν οι επιχειρησιακοί στόχοι των ΗΠΑ.¹⁹⁴

Ο ορισμός της Πολιτικό-Στρατιωτικής Συνεργασίας για την ΕΕ, κατά τη διαχείριση κρίσεων είναι: «η συνεργασία και ο συντονισμός, με σκοπό την υποστήριξη της αποστολής μεταξύ των στρατιωτικών συνιστωσών των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων διαχείρισης κρίσεων και των πολιτικών δρώντων (εξωτερικών προς την Ε.Ε.), όπου σε αυτούς συμπεριλαμβάνονται ο τοπικός πληθυσμός, οι τοπικές αρχές, οι διεθνείς και εθνικοί κυβερνητικοί και μη οργανισμοί»¹⁹⁵ Στην εισαγωγή του προαναφερθέντος θεσμικού κειμένου της ΕΕ επισημαίνεται ότι αρκετά κράτη – μέλη της μπορούν να επιχειρούν είτε υπό τη διοίκηση της, είτε υπό τη διοίκηση του NATO. Το σκεπτικό που αναπτύχθηκε στο εν λόγω δόγμα, το καθιστά συμβατό με την πολιτική του αντιστοίχου δόγματος

¹⁹³ United Nations Office for the Coordination of the Humanitarian Affairs (OCHA), Guidelines on the Use of Military and Civil Defence Assets to Support UN Humanitarian Activities in Complex Emergencies,(OCHA, 2003),14,
https://www.unocha.org/sites/unocha/files/01.%20MCDA%20Guidelines%20March%202003%20Rev1%20Jan%2006_0.pdf

¹⁹⁴ Robert Scott et al., NATO and Allied Civil-Military Co-Operation Doctrine, Operations, & Organization Of Forces, (Washington DC: Center for Strategic and International Studies, 2009), 2,
<https://www.csis.org/analysis/nato-and-allied-civil-military-co-operation-doctrine-operations-organization-forces>

¹⁹⁵ Civil-Military Co-operation (CIMIC) Concept for EU-Led Crisis Management Operations, (Brussels: Council of EU, 2002), 9

πολιτικό-στρατιωτικής συνεργασίας του ΝΑΤΟ, ώστε να εξασφαλισθεί ο υψηλότερος βαθμός διαλειτουργικότητας μεταξύ των δυο οργανισμών.¹⁹⁶

Επιδίωξη της ΕΕ, σε σχέση με την Πολιτικό-Στρατιωτική Συνεργασία, κατά τις επιχειρήσεις που διεξάγει είναι η υποστήριξη τους με καθιέρωση και διατήρηση της συνεργασία μεταξύ του διοικητή των ευρωπαϊκών δυνάμεων, των πολιτικών αρχών και του πληθυσμού της περιοχής των επιχειρήσεων. Με αυτό τον τρόπο δημιουργούνται οι καλύτερες δυνατές ηθικές, υλικές και τακτικές συνθήκες για την επίτευξη του επιχειρησιακού σκοπού.¹⁹⁷

Σύμφωνα με το Δόγμα Πολιτικής και Οργάνωσης του ελληνικού στρατού ξηράς, ως Πολιτικό-Στρατιωτική Συνεργασία ορίζεται η συνεργασία και ο συντονισμός μεταξύ στρατιωτικών και πολιτικών αρχών, συμπεριλαμβανομένου του τοπικού πληθυσμού, καθώς και κυβερνητικών και μη κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) σε εθνικό ή συμμαχικό πλαίσιο, για την υποστήριξη της αποστολής του επιχειρησιακού διοικητή, εξασφαλίζοντας τα παρακάτω:

- Την υποστήριξη των εθνικών ΑΝΣΚ.
- Τη μεγιστοποίηση της στρατιωτικής αποτελεσματικότητας.
- Τη μείωση των αρνητικών επιπτώσεων των στρατιωτικών επιχειρήσεων στον πληθυσμό.
- Την εκπλήρωση των διεθνών υποχρεώσεων της χώρας.

Η ΠΣΣ παρέχει συνεργασία για κοινή υποστήριξη, κοινή σχεδίαση και ανταλλαγή πληροφοριών σε όλα τα επίπεδα, μεταξύ στρατιωτικών δυνάμεων και πολιτικών οργανισμών και φορέων. Μέσα στο θέατρο επιχειρήσεων (ΘΕ), η συνεισφορά της έχει διπλό σκοπό. Αφενός να βοηθήσει τον στρατιωτικό διοικητή στην επιτυχή έκβαση της αποστολής και αφετέρου, να μεγιστοποιήσει την επιτυχία της στρατιωτικής συνεισφοράς στην επιδιωκόμενη τελική κατάληξη της επιχείρησης.¹⁹⁸

Από τους ανωτέρω ορισμούς της Πολιτικό-Στρατιωτικής Συνεργασίας, παρατηρείται κυρίως η λειτουργική εστίαση της σε τρίτες χώρες κατά την διεξαγωγή ειρηνευτικών επιχειρήσεων. Το γεγονός αυτό δεν αλλάζει κάτι στην κεντρική ιδέα

¹⁹⁶ Ibid, 7

¹⁹⁷ Ibid, 8

¹⁹⁸ ΓΕΣ/ Διεύθυνση Δόγματος/1, Δόγμα Πολιτικής και Οργάνωσης του Στρατού Ξηράς, (Αθήνα: ΤΥΠΟΓΡ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ, 2016), 23-24

της εν λόγω στρατηγικής όταν εφαρμόζεται προς ευόδωση στρατηγικών επιδιώξεων εντός των εθνικών συνόρων. Ωστόσο η αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών ως ενός φαινομενικά μη στρατιωτικού προβλήματος μέσω της εθνικής αμυντικής πολιτικής είναι αναμφισβήτητα δυσνόητη.¹⁹⁹

Αντιμετώπιση Υβριδικών Απειλών σε Εθνικό Επίπεδο

Η συνταγή της στρατηγικής για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών σε εθνικό επίπεδο μέσω της Πολιτικό-Στρατιωτικής Συνεργασίας, παρέχεται από τον πρώην αμερικάνο διπλωμάτη George Kennan με την αναφορά του στον «πολιτικό πόλεμο». Ο τελευταίος αποτέλεσε μια από τις στρατηγικές των ΗΠΑ για την αντιμετώπιση της ΕΣΣΔ κατά την διάρκεια του ψυχρού πολέμου. Ο «πολιτικός πόλεμος» είναι η λογική εφαρμογή του δόγματος του Clausewitz σε καιρό ειρήνης.²⁰⁰ Σύμφωνα με τον ευρύτερο ορισμό του, πρόκειται για τη χρήση όλων των μέσων, κατόπιν πολιτικής εντολής, για την επίτευξη των εθνικών στόχων, χωρίς τη χρήση του πολέμου. Περιλαμβάνει συνδυασμό φανερών επιχειρήσεων όσο και συγκεκαλυμμένων.²⁰¹

Από τη μια μεριά, η μη βίαιη ρεβιζιονιστική στρατηγική του πολιτικού πολέμου, ενώ δεν αποκλείει τη χρήση του στρατιωτικού εργαλείου σε μικρές δόσεις (π.χ. έμμεσα, μέσω της στρατηγικής του πειθαναγκασμού), αποκλείει τη διεξαγωγή ένοπλης επίθεσης. Διαφορετικά, θα ήταν απλά «πόλεμος». Από την άλλη πλευρά, μιλώντας τη γλώσσα του πολέμου και των εχθροπραξιών, ο πολιτικός πόλεμος μεταφέρει σημαντικά φορτία ισχύος, πέρα από τα αυστηρά όρια του Κλαουζεβιτσιανής λογικής. Γεγονός που αποδεικνύεται μέσω των όρων οικονομικός πόλεμος, νομικός πόλεμος, πόλεμος στον κυβερνοχώρο, απεριόριστος πόλεμος και ούτω καθεξής. Αυτού του είδους τα πολιτικά εργαλεία συμπεριλαμβανομένου του ίδιου του υβριδικού πολέμου χρησιμοποιούνται αφενός για την υπονόμευση του

¹⁹⁹ "BI-SC Input to a New NATO Capstone Project for The Military Contribution to Countering Hybrid Threats", (NATO, Supreme Allied Command Europe and Transformation, 2010), 3
https://www.act.nato.int/images/stories/events/2010/20100826_bi-sc_cht.pdf

²⁰⁰ Danny Pronk, The Return of Political Warfare, in Strategic Monitor 2018-2019, Clingendael.org,
<https://www.clingendael.org/pub/2018/strategic-monitor-2018-2019/>

²⁰¹ George Kennan, The Inauguration of Organized Political Warfare 30 April 30 1948, in Digital Archive of Wilson Center Org, 1
<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114320.pdf?v=941dc9ee5c6e51333ea9ebbbc9104e8c>

αντιπάλου και αφετέρου για την ελαχιστοποίηση των πιθανοτήτων μιας βίαιη αντιπαράθεσης μεγάλης κλίμακας στο διεθνές σύστημα.²⁰²

Για να προσδιοριστεί αφενός το εύρος της Πολιτικό-Στρατιωτικής Συνεργασίας και αφετέρου η ενδεδειγμένη στρατηγικής για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών σε εθνικό επίπεδο, απαιτείται η ανάλυση τους με βάση το συσχετισμό πιθανότητας – έντασης στη σχηματική απεικόνιση της συγκρουσιακής κλίμακας (σελ. 14). Το κριτήριο για την υιοθέτηση προληπτικών ενεργειών, απέναντι στο ευρύ φάσμα των μη βίαιων αλλά δυνητικά καταστροφικών αποτελεσμάτων των υβριδικών απειλών, είναι αν πρέπει να αντιμετωπιστούν αμιγώς ως πράξεις πολέμου, ως συγκρουσιακές ενέργειες ή ως απλή παραβατική συμπεριφορά. Ο G. Kennan, προτείνει την αποφυγή της προσκόλλησης μεταξύ των απόλυτων καταστάσεων πολέμου ή ειρήνης και την αποφυγή αντιμετώπισης του πρώτου ως μια πράξη αποκομμένη από την πολιτική της διάσταση.²⁰³ Αυτό αποτελεί και το εγγενές δίλημμα που επιβάλλεται στους υπεύθυνους λήψης αποφάσεων από τους αντίπαλους τους, που χρησιμοποιούν τις υβριδικές απειλές. Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής και κατ' επέκταση οι υπεύθυνοι υλοποίησης της Πολιτικό-Στρατιωτικής Συνεργασίας πρέπει να αντιληφθούν τις υβριδικές απειλές ως μια πρόκληση που δεν συμμορφώνεται με τους κανόνες, ενώ ανταποκρίνεται με ένα τρόπο που ενισχύει αυτούς τους κανόνες.

Το βασικό πολιτικό δίλημμα που παρουσιάζει η αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών είναι συνεπώς, εάν θα ληφθούν ή όχι μέτρα εναντίων αυτών.²⁰⁴ Εάν μια τέτοια εχθρική δραστηριότητα μπορεί να γίνει ανεκτή και να απορροφηθεί από τον πολιτικό-στρατιωτικό ιστό, τότε οι επιπτώσεις στην πολιτική ενός κράτους είναι ελάχιστες. Εάν απαιτεί αντιμετώπιση, πρέπει να αναπτυχθούν οι ανάλογες πολιτικό-στρατιωτικές ικανότητες. Αυτή η επιλογή εξαρτάται από το βαθμό στον οποίο οι υβριδικές απειλές μπορούν να βλάψουν το εθνικό συμφέρον. Από τη μία πλευρά αυτές ενδέχεται να είναι επιβλαβείς σε κάποιο βαθμό, ο οποίος όμως δεν κρούει το κώδωνα του κινδύνου στον πολιτικό-στρατιωτικό μηχανισμό. Από την άλλη πλευρά,

²⁰² Ofer Fridman, *Russian Hybrid Warfare, Resurgence and Politicisation*, (Oxford University Press, 2019), 48-49,

²⁰³ Kennan, 1-2

²⁰⁴ Multinational Capability Development Campaign, *Countering Hybrid Warfare*, (2019), 53-54, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/784299/concepts_mcdc_countering_hybrid_warfare.pdf

ενδέχεται με την πάροδο του χρόνου να προκαλέσουν σωρευτικό κίνδυνο και ζημιά στα θεμέλια και τις λειτουργίες της κοινωνίας και του κυβερνητικού μηχανισμού.²⁰⁵

Στην περίπτωση που αποφασιστεί η λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών σε Πολιτικό-Στρατιωτικό Επίπεδο, ένας σημαντικός παράγοντας που πρέπει να εξεταστεί είναι η κατανομή των διατιθέμενων πόρων. Η σχεδίαση στην κατανομή αυτών απαιτεί αντιστάθμιση και προτεραιοποίηση έτσι ώστε να επιτευχθεί η βέλτιστη αποτελεσματικότητα, η αποφυγή σπατάλης και υπερκάλυψης των ενδεδειγμένων δράσεων. Είναι επομένως ζωτικής σημασίας να είμαστε σαφείς σχετικά με το εάν, πότε και πώς θα ανταποκριθούμε στις υβριδικές απειλές, θέτοντας τις ακόλουθες ερωτήσεις:

- Σε ποιο βαθμό μπορούν αυτές οι απειλές απλώς να απορροφηθούν από την κοινωνία ;
- Ποιες είναι οι συνέπειες της επιτυχίας στην περίπτωση που οι υβριδικές απειλές μπορούν να αντιμετωπιστούν επιτυχώς, αλλά τα κίνητρα και οι ρεβιζιονιστικοί δρώντες παραμένουν ενεργοί;²⁰⁶

Παράδειγμα σχετικά με την πολιτικό-στρατιωτική συνεργασία για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, αποτελεί η πρόσφατη δράση της χώρας μας εναντίον της εργαλειοποίησης των μικτών μεταναστευτικών ροών από την Τουρκία. Η περίπτωση αυτή αναλύθηκε από τον επίκουρο καθηγητή της Σχολής Ικάρων, Ταξίαρχο (ε.α) Αλέξανδρο Κολοβό στη δημοσίευση του για λογαριασμό του ΕΛΙΑΜΕΠ με τίτλο «Κρίση στον Έβρο: Η Ολιστική Προσέγγιση και οι Προκλήσεις για Ολοκληρωμένη Δράση»²⁰⁷ σύμφωνα με την οποία:

Το ζήτημα της αστυνόμευσης των συνόρων διαχειρίζονται θεσμικά τα Σώματα Ασφαλείας. Στην Ελλάδα, τα αρμόδια υπουργεία που έχουν την ευθύνη για τα χερσαία και θαλάσσια εξωτερικά σύνορα είναι τα Υπουργεία Προστασίας του Πολίτη

²⁰⁵ Eitvydas Bajarunas and Vytautas Kersanskas, Hybrid Threats, Analysis of Content, Challenges Posed and Measures to Overcome, in Lithuanian Annual Strategic Review 2017-2018, Vol.16, (2019), 145, https://www.researchgate.net/publication/330316025_Hybrid_Threats_Analysis_of_Content_Challenges_Posed_and_Measures_to_Overcome

²⁰⁶ Sean Monaghan, Countering Hybrid Warfare: So What for the Future Joint Force? in Prism Vol.8, No.2 (2019), 89-90, https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/prism/prism_8-2/PRISM%208-2.pdf?ver=2019-10-28-122747-047

²⁰⁷ Αλέξανδρος Κολοβός, Κρίση στον Έβρο: Η Ολιστική Προσέγγιση και οι Προκλήσεις για Ολοκληρωμένη Δράση, (ΕΛΙΑΜΕΠ, 2020), 25-31, https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2020/06/31_2020_-POLICY-PAPER-_%CE%91%CE%BB%CE%AD%CE%BE%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%9A%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B2%CF%8C%CF%82.pdf

(Υ.ΠΡΟ.ΠΟ) και του Ναυτιλίας και Νησιωτικής Πολιτικής (ΥΠ.ΝΑ.Ν.Π.), καθώς και οι υπαγόμενες σε αυτά υπηρεσίες, που είναι θεσμικά επιφορτισμένες με το αντικείμενο αυτό. Για την αντιμετώπιση της συγκεκριμένης υβριδικής απειλής, δημιουργήθηκε μια πολυδιάστατη πολιτικό-στρατιωτική συνεργασία. Έτσι, δημιουργήθηκε ένα επιχειρησιακό περιβάλλον που για πρώτη φορά υπερέβη τις διακλαδικές επιχειρήσεις των Ενόπλων Δυνάμεων (πέραν των ασκήσεων μεταξύ όλων των πλευρών τα προηγούμενα χρόνια) τόσο από πλευράς συμμετεχόντων όσο και των χρησιμοποιηθέντων επιχειρησιακών τομέων δράσης, με συμμετοχή των Υπουργείων Εθνικής Άμυνας, Προστασίας του Πολίτη και Ναυτιλίας και Νησιωτικής Πολιτικής . Δηλαδή μιλώντας σε επιχειρησιακό επίπεδο, το εν λόγω σχέδιο περιλαμβάνει τη συνεργασία όλων των κλάδων των Ενόπλων Δυνάμεων, της Ελληνικής Αστυνομίας και του Λιμενικού Σώματος-Ελληνικής Ακτοφυλακής

Η συμβολή των Ενόπλων Δυνάμεων (ΕΔ) στα θέματα διαχείρισης των συνόρων, σε ένα θέμα κατά βάση εσωτερικής ασφάλειας, δεν έχει γίνει πλήρως κατανοητή και για τον λόγο αυτό κατά καιρούς έχουν γίνει διάφορες ερωτήσεις στην Βουλή των Ελλήνων. Στις απαντήσεις, πάγια θέση του ΥΠΕΘΑ είναι ότι : «Οι Ένοπλες Δυνάμεις σύμφωνα με την Εθνική Στρατιωτική Στρατηγική (ΕΘΣΣ), προβαίνουν σε όλες τις απαραίτητες ενέργειες ασφάλειας και επιτήρησης του εθνικού χερσαίου, θαλάσσιου και εναερίου χώρου, συμβάλλοντας στην αντιμετώπιση κάθε μορφής απειλής κατά των εθνικών συμφερόντων. Στο ανωτέρω πλαίσιο της αποστολής τους, οι ΕΔ συνδράμουν στο έργο των Σωμάτων Ασφαλείας στην αστυνόμευση των συνόρων με την παρακολούθηση, καταγραφή και ενημέρωση επί συμβάντων, που χρήζουν αντιμετώπισης από τα ΣΑ, αξιοποιώντας όλα τα διαθέσιμα μέσα». Στην κρίση στον Έβρο, Ένοπλες Δυνάμεις και Σώματα Ασφαλείας ενώθηκαν κάτω από μια ενιαία γραμμή διοίκησης, υπό τον εθνικό συντονιστή για τον έλεγχο των συνόρων και το μεταναστευτικό – προσφυγικό. Με το άρθρο 11 του νόμου 4650/2019 «Ρυθμίσεις θεμάτων του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 207/Α/17-12-2019) συστάθηκε θέση Εθνικού Συντονιστή για την αντιμετώπιση και διαχείριση του μεταναστευτικού προσφυγικού ζητήματος. Παράλληλα, έχει συσταθεί Ενιαίος Φορέας Επιτήρησης Συνόρων (ΕΝ.Φ.Ε.Σ.), που υπάγεται στον Εθνικό Συντονιστή για την αντιμετώπιση του μεταναστευτικού – προσφυγικού ζητήματος.

Ο εθνικός συντονιστής συντονίζει και ελέγχει τις αρμόδιες υπηρεσίες των Υπουργείων, καθώς και τους υπαγόμενους σε αυτές φορείς, που σχετίζονται καθ' οιονδήποτε τρόπο με τη διαχείριση της μεταναστευτικής - προσφυγικής κρίσης, συνεπώς με κοινή απόφαση με τον κατά περίπτωση υπουργό προέλευσης, συντονίζει και ελέγχει και όλα τα διατιθέμενα μέσα των ως άνω φορέων. Αυτός υποστηρίζεται από τον Ενιαίο Φορέα Επιτήρησης Συνόρων (ΕΝ.Φ.Ε.Σ), βασική αποστολή του οποίου είναι η άσκηση συντονισμένου ελέγχου και η επιτήρηση των χερσαίων και θαλάσσιων συνόρων της ελληνικής επικράτειας. Η επιτήρηση των συνόρων παρέχει πληροφορίες που είναι κρίσιμο συστατικό στοιχείο της διαδικασίας λήψης αποφάσεων. Η κατάλληλη πληροφόρηση συνίσταται στην ικανότητα αξιόπιστης, ακριβούς και στο μέτρο του δυνατού, συνεχούς, συλλογής πληροφοριών για την επικρατούσα κατάσταση των εχθρικών ή φίλιων δυνάμεων στην περιοχή ενδιαφέροντος. Στόχος των πληροφοριών αυτών είναι να απαντήσουν στις βασικές ερωτήσεις: ποιος, που, πότε, τι κάνει.

Συνεπώς αυτές οι κοινές και συνδυασμένες επιχειρήσεις όλων των εμπλεκόμενων ελληνικών φορέων, με την συνδρομή του FRONTEX, χρησιμοποίησαν πηγές πληροφόρησης και από τους πέντε (5) επιχειρησιακούς τομείς, την θάλασσα, την ξηρά, τον αέρα, το Διάστημα και τον κυβερνοχώρο. Θα μπορούσε λοιπόν να θεωρηθεί ότι η διαχείριση της κρίσης του Έβρου, για τη χώρα μας αποτέλεσε μια πρωτόλεια προσέγγιση της σύγχρονης αντίληψης για την μορφή Επιχειρήσεων Πολλαπλών Τομέων (Multi-Domain Operations, MDO). Ο όρος MDO έχει πρωτοπαρουσιαστεί την τελευταία εικοσαετία, καθώς αρκετές ένοπλες δυνάμεις, με πρωτοπόρες αυτές των ΗΠΑ, έχουν υπερβεί την αρχική προσέγγισή τους στις επιχειρήσεις που διεξάγονται στους αναγνωρισμένους επιχειρησιακούς τομείς (της ξηράς της θάλασσας, και αέρα) και έχουν προσθέσει σε αυτούς τους τομείς του Κυβερνοχώρου και του Διαστήματος.²⁰⁸

Η εμπειρική παρατήρηση αναφορικά με το πλέγμα των δράσεων των κρατών, υπό το πρίσμα της πολιτικό-στρατιωτικό συνεργασίας, για την αντιμετώπιση των

²⁰⁸ United States Joint Staff Joint Force Development (J7), Cross Domain Synergy in Joint Operations, (US JCS, 2016), 5-6, https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/concepts/cross_domain_planning_guide.pdf?ver=2017-12-28-161956-230

υβριδικών απειλών, δημιουργεί μια εικόνα τυποποιημένων ενεργειών σύμφωνα με την οποία:

Αρχικά, δημιουργείται μια ισχυρή πολιτική εντολή και μια ολοκληρωμένη αντίληψη ως προς την έννοια της εθνικής ασφάλειας. Αυτό απαιτείται ισχυρή πολιτική δέσμευση από το υψηλότερο επίπεδο - πρόεδρος, πρωθυπουργός, πολιτική ελίτ - σχετικά με την ανάγκη αντιμετώπισης της ξένης επιρροής και το επίπεδο ανθεκτικότητας του κράτους²⁰⁹. Επιπλέον, η στρατηγική εθνικής ασφάλειας διευρύνεται με σκοπό να είναι σε θέση να εφαρμόσει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση, εντάσσοντας στους μηχανισμούς της τα απαραίτητα πολιτικό-στρατιωτικά εργαλεία. Κομβικό σημείο για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών αποτελεί η δημιουργία ενός συστήματος συντονισμού μεταξύ των διαφόρων οργανισμών σε κυβερνητικό επίπεδο και η θεσμοθέτηση του μηχανισμού διαχείρισης κρίσεων, χρησιμοποιώντας την αρχή της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης, η οποία θα αναλυθεί παρακάτω.

Οι εμπλεκόμενοι στο σύστημα Πολιτικό-Στρατιωτικής Συνεργασίας έχουν κοινή αντίληψη της κατάστασης, κοινές διαδικασίες αξιολόγηση των απειλών και των κινδύνων και κοινές διαδικασίες σχεδιασμού και κατάρτισης επιχειρησιακών σχεδίων. Παρατηρείται αύξηση των κονδυλίων του κρατικού προϋπολογισμού με στόχο την δημιουργία ή την ενίσχυση κρατικών υποδομών, στρατιωτικής ή πολιτικής φύσεως, που χρησιμοποιούνται στην αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών. Επιδίωξη συνεργασιών και συνεκπαιδεύσεων με διεθνείς οργανισμούς, οι οποίοι μοιράζονται κοινές αξίες, αντιλήψεις, κινδύνους και φιλοδοξίες με τους κρατικούς δρώντες.²¹⁰ Εστίαση στα συστήματα άμυνας του κυβερνοχώρου, με ιδιαίτερη έμφαση στην προστασία και στην αύξηση της αντοχής στις επιθέσεις, των κρίσιμων κρατικών υποδομών.

Σημαντικό κομμάτι της Πολιτικό-Στρατιωτικής Συνεργασίας εστιάζει στην παραπληροφόρηση, η αντιμετώπιση της οποίας έχει ενταχθεί στην ευρύτερη εθνική στρατηγική ασφάλειας των κρατών. Οι δράσεις που πλαισιώνουν το συγκεκριμένο σκοπό, περιλαμβάνουν την ενίσχυση των στρατηγικών επικοινωνιών, την ευαισθητοποίηση του κοινού σχετικά με τους πληροφοριακούς πολέμους και την

²⁰⁹ Bajarunas and Kersanskas, 148-149

²¹⁰ Gustav Gressel, "Protecting Europe Against Hybrid Threats", European Council On Foreign Relations, (2019), 3, https://ecfr.eu/wp-content/uploads/6_Protecting_Europe_against_hybrid_threats.pdf

προπαγάνδα ,που δημιουργεί πολιτικές ταραχές εντός αλλά και εκτός των κρατικών συνόρων.²¹¹ Η συνεργασία των αρμόδιων πολιτικό-στρατιωτικών φορέων για την εξασφάλιση δεξιοτήτων στο χειρισμό των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, την εκπαίδευση των αξιωματούχων, αλλά και τη άμεση ενημέρωση της κοινωνίας, έχει γίνει ένα σημαντικό ζήτημα για την καταπολέμηση των υβριδικών απειλών στην πληροφόρηση. Οι εν λόγω προσπάθειες αποτελούν έναν ενεργό τρόπο για τον εντοπισμό των εκστρατειών παραπληροφόρησης, στοχεύοντας στην αποδόμηση των επικίνδυνων για την εκάστοτε χώρα αφηγημάτων. Η συγκρότηση ανεξάρτητων επιστημονικών ομάδων, συνεργαζόμενες με τους ανάλογους πολιτικό-στρατιωτικούς φορείς είναι μια σύνηθες πρακτική για την αμυντική θωράκιση της χώρας εναντίον του πληροφοριακού πολέμου. Αυτές οι πρωτοβουλίες απαιτούν λιγότερους κρατικούς πόρους και έχουν αυξημένη αποτελεσματικότητα, λόγω της ευελιξίας στην οργανισμική λειτουργία των εν λόγω ομάδων.²¹²

Αφού διευκρινίστηκε πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος της Πολιτικό-Στρατιωτικής Συνεργασίας σε εθνικό επίπεδο για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, πρέπει να τονιστεί εξίσου η σημαντικότητα της ανάλογης συνεργασίας σε επίπεδο διεθνών οργανισμών αλλά και διμερών ή πολυμερών διακρατικών πρωτοβουλιών.²¹³ Ο συντονισμός σε εθνικό επίπεδο είναι πολύ σημαντικός, αλλά δεν αρκεί διότι ο εχθρός έχει το πλεονέκτημα της πρωτοβουλίας, η οποία ενισχύεται από τη ραγδαία τεχνολογική πρόοδο σε συνδυασμό με την παγκοσμιοποίηση.²¹⁴ Σε όλους τους τομείς ασφάλειας, απαιτούνται τολμηρές ενέργειες και νέα εργαλεία Η μη προβλεψιμότητα και η αβεβαιότητα καθιστούν τις υβριδικές απειλές πιο δύσκολο να εντοπιστούν.²¹⁵ Επομένως σε επίπεδο πολιτικό-στρατιωτικής συνεργασίας, η ελίτ έχει το σημαντικό, αλλά και δύσκολο, καθήκον να εντοπίζει και να προλαμβάνει

²¹¹ High Representative of The Union For Foreign Affairs And Security Policy, Action Plan Against Disinformation, (European Commission, 2018), 5-9, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/eu-communication-disinformation-euco-05122018_en.pdf

²¹² Kim Sengupta, "Meet the Elves, Lithuania's digital citizen army confronting Russian trolls", Independent, July 17, 2019, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/lithuania-elves-russia-election-tampering-online-cyber-crime-hackers-kremlin-a9008931.html>

²¹³ Ton Van Loon and Susan Verstegen, "Manoeuvring in the Hybrid Environment. On the Importance of Cooperation Resilience and Strategic Thinking", Militaire Spectator, September 16, 2019, <https://www.militairespectator.nl/thema/strategie-internationale-samenwerking/artikel/manoeuvring-hybrid-environment>

²¹⁴ Ayodele Otaiku, "A Framework for Hybrid Warfare: Threats, Challenges and Solutions", Journal of Defense Management, Vol.8, Issue 3,(2018), 3, <https://www.longdom.org/open-access/a-framework-for-hybrid-warfare-threats-challenges-and-solutions-2167-0374-1000178.pdf>

²¹⁵ Lyubomir Monov and Maksim Karev, "How To Counter Hybrid Threats?", Information & Security: An International Journal, Vol. 39:2, (2018), 118-119, <http://isij.eu/article/how-counter-hybrid-threats>

αυτές τις απειλές, ώστε οι κοινωνίες να παραμένουν σε εγρήγορση και ανθεκτικότητα να αναβαθμίζεται.

Ο πυρήνας των δράσεων της Πολιτικό-Στρατιωτικής Συνεργασίας πρέπει να υποστηρίζει τον πλουραλισμό των πληροφοριών, να επενδύει στην ευαισθητοποίηση των πολιτών μέσω της εκπαίδευσης και να μεριμνά για τη διατήρηση ένας ανεξάρτητου Τύπου που ανταποκρίνεται γρήγορα σε οποιαδήποτε παραπληροφόρηση. Οι εμπειρογνώμονες ασφαλείας και οι πολιτικοί ηγέτες οφείλουν να έχουν αυξημένη κατανόηση των υβριδικών δραστηριοτήτων των γειτονικών και όχι μόνο χωρών.²¹⁶ Ωστόσο, αυτό δεν είναι αρκετό, η Πολιτικό-Στρατιωτική Συνεργασία πρέπει να αναζητά συνεχώς περισσότερες πληροφορίες και να ανταλλάσσει τις εμπειρίες της σχετικά με το θέμα μέσω των προαναφερθέντων πρωτοβουλιών. Η υβριδική άμυνα δεν είναι ούτε στατική ούτε συμβατική, απαιτεί εμπάθυνση μέσω γνώσεων, νέων μεθόδων και εργαλείων ώστε η ανταπόκριση της ΠΣΣ να είναι έγκαιρη και αποτελεσματική.

Αντιμετώπιση Υβριδικών Απειλών στο Πλαίσιο Διεθνών Οργανισμών

«Εάν δεν μπορείτε να δημιουργήσετε αρμονία μεταξύ των εθνικών υπηρεσιών, μεταξύ των συμμαχικών συνασπισμών και των εθνικών υπηρεσιών, και μεταξύ των πολιτικό-στρατιωτικών οργάνων... η ηγεσία σας στη σημερινή εποχή είναι ξεπερασμένη.», η γνωστή αυτή φράση ανήκει στον πρώην υπουργό άμυνας των ΗΠΑ James Mattis. Το 2012, ο πρώην Γερμανός Αρχηγός Άμυνας Volker Wierer δήλωσε ότι, εάν η εθνική «εμπλοκή» είναι η εξαίρεση και η πολυεθνική συνεργασία ο κανόνας, αυτό πρέπει να ληφθεί υπόψη όσον αφορά τις διαδικασίες και τις ασκήσεις.²¹⁷ Η δυο προαναφερθέντες ρήσεις αποτελούν την πυξίδα που θα πρέπει να προσανατολίζει γενικά τη λειτουργία αλλά και την ειδικότερα τη στάση των δυο κυρίαρχων διεθνών οργανισμών, ΕΕ και NATO, απέναντι στις υβριδικές απειλές.

Στην περίπτωση του NATO, όπως έχει ήδη επισημανθεί, οι υβριδικές απειλές και επιθέσεις αποτελούν πρόκληση αλλά γενικά δεν αναμένεται να πυροδοτήσουν το άρθρο 5 της Συνθήκης της Ουάσιγκτον. Σύμφωνα με αυτό: «Τα συμβαλλόμενα μέρη συμφωνούν ότι μια ένοπλη επίθεση ενάντια σε ένα ή σε περισσότερα από αυτά

²¹⁶ Friends Of Europe, 46-47

²¹⁷ Free translation of a speech by General Volker Wierer at the Bundeswehrtagung in Strausberg (October 2012). Original quote: 'Wenn der nationale Einsatz die Ausnahme und das Wirken im multinationalen Verbund die Regel ist, müssen unsere Curricula das in der Ausbildung berücksichtigen und den internationalen Verfahren im Führungsprozess zu Grunde legen.'

στην Ευρώπη ή τη Βόρεια Αμερική θα θεωρηθεί ως μια επίθεση όλων τους και συνεπώς συμφωνούν ότι, εάν συμβεί μια τέτοια ένοπλη επίθεση, κάθε ένα από αυτά, στην άσκηση του δικαιώματος της μεμονωμένης ή συλλογικής αυτοάμυνας που αναγνωρίζεται από το άρθρο 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, θα βοηθήσουν το συμβαλλόμενο μέρος ή τα Συμβαλλόμενα Μέρη που δέχθηκαν την επίθεση με το να λάβουν αμέσως, χωριστά και σε συντονισμό με τα άλλα συμβαλλόμενα μέρη, τέτοια δράση όπως αυτή κρίνεται απαραίτητη, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης ένοπλης δύναμης, για να αποκατασταθεί και να διατηρηθεί η ασφάλεια του Βόρειου Ατλαντικού χώρου. Οποιαδήποτε τέτοια ένοπλη επίθεση και όλα τα μέτρα που λαμβάνονται εξ αιτίας αυτής θα αναφερθούν αμέσως στο Συμβούλιο Ασφαλείας. Τα μέτρα αυτά θα σταματήσουν όταν το Συμβούλιο Ασφαλείας λάβει τα απαραίτητα μέτρα να την αποκατάσταση και τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας»²¹⁸

Σε μια εποχή όπου οι εκδήλωσεις των υβριδικών απειλών εις βάρος των συμμαχικών κρατών της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας έχουν πολλαπλασιαστεί, η έμφαση από πλευράς Συμμαχίας δίνεται μάλλον στο άρθρο 3, το οποίο αναφέρεται πρωτίστως στη αυτοβοήθεια και στην αμοιβαία συνδρομή για ανάπτυξη δυνατοτήτων και στο άρθρο 4, που υποχρεώνει σε διαβουλεύσεις κάθε φορά που απειλείται η ασφάλεια ενός Συμμάχου.²¹⁹

Στη σύνοδο κορυφής του στη Βαρσοβία το 2016, το NATO υιοθέτησε μια στρατηγική σχετικά με τον ρόλο της Συμμαχίας στην καταπολέμηση του υβριδικού πολέμου. Συγκεκριμένα, επιβεβαιώθηκε ότι η πρωταρχική ευθύνη για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών βαρύνει το απειλούμενο κράτος. Ωστόσο, το NATO είναι προετοιμασμένος να βοηθήσει έναν σύμμαχο σε οποιοδήποτε στάδιο της υβριδικής εκστρατείας του και αν βρίσκεται. Οι σύμμαχοι ηγέτες ανακοίνωσαν επίσης ότι τα κράτη μέλη θα πρέπει να είναι έτοιμα να αντιμετωπίσουν τον υβριδικό πόλεμο ως μέρος της συλλογικής τους άμυνας και ότι το Συμβούλιο της Βόρειο-Ατλαντικής Συμμαχίας θα μπορούσε να αποφασίσει την επίκληση του άρθρου 5. Επισημαίνεται ότι όλες οι αποφάσεις του NATO λαμβάνονται με συναίνεση, μετά από συζήτηση και διαβούλευση μεταξύ των κρατών μελών. Η συλλογική δράση εξαρτάται από μια ενοποιημένη εκτίμηση της απειλής και η αποφασιστικότητα που

²¹⁸ NATO Organisation, The North Atlantic Treaty, Article 5, (Washington D.C: 4 April 1949)

²¹⁹ NATO Organisation, Article 3 and 4.

απορρέει από την παραπάνω δήλωση, έχει ως σκοπό να αποτρέψει τις υβριδικές τακτικές των αντιπάλων.

Στον τομέα της ανταλλαγής πληροφοριών, το NATO βελτίωσε τη πολιτικό-στρατιωτική συνεργασία μεταξύ των Συμμάχων, δημιουργώντας το νέο Διακλαδικό Τμήμα Πληροφοριών και Ασφάλειας (JISD)²²⁰. Η αυξανόμενη ανάγκη υιοθέτησης μιας ολιστικής προσέγγισης οδήγησε στη δημιουργία ενός νέου κλάδου ανίχνευσης και αξιολόγησης των υβριδικών απειλών στο πλαίσιο του JISD. Ο σκοπός του κλάδου αυτού είναι η ανάλυση του πλήρους φάσματος των υβριδικών δράσεων, αντλώντας πληροφοριακό υλικό από τον πολιτικό-στρατιωτικό τομέα και από διαβαθμισμένες και ανοικτές πηγές. Διάφορες άλλες πτυχές των υβριδικών απειλών, όπως η παραπληροφόρησης, οι κυβερνό-επιθέσεις και η ενεργειακή ασφάλεια, καλύπτονται από δυο διαφορετικές διευθύνσεις του NATO, όπως το Τμήμα Δημόσιας Διπλωματίας και το Τμήμα Αναδυόμενων Προκλήσεων Ασφάλειας.²²¹ Το NATO ξεκίνησε επίσης μια πλατφόρμα συνεργασίας με την Ουκρανία προσανατολισμένη στη συγκέντρωση εμπειρογνομόνων για υβριδικές απειλές.

Ανάλυση απειλών και σχέδια πολιτικό-στρατιωτικής συνεργασίας παρέχονται επίσης από τα διάφορα πιστοποιημένα από το NATO κέντρα αριστείας. Με αυτό τον τρόπο το NATO εξασφαλίζει μια ευρείας κλίμακας υποστήριξη, η οποία αφενός εξοικονομεί πόρους (η ιδέα λειτουργίας τους βασίζεται στο έθνος πλαίσιο²²²) και αφετέρου η αποτελεσματικότητα της αναβαθμίζεται λόγω της γεωπολιτικής εγγύτητας των εν λόγω κέντρων σε σημαντικές εστίες υβριδικών απειλών. Μερικά από τα εν λόγω κέντρα είναι το Στρατηγικό Κέντρο Επικοινωνιών στη Ρίγα, το Κέντρο Κυβερνοάμυνας στο Ταλίν, το Κέντρο Ενεργειακής Ασφάλειας στο Βίλνιους και το Ευρωπαϊκού Κέντρου Αριστείας για την Αντιμετώπιση Υβριδικών Απειλών (Hybrid CoE) στο Ελσίνκι.²²³

²²⁰ Anika Binnendijk and Mirada Priebe, *An Attack Against Them All?, Drivers of Decisions to Contribute to NATO Collective Defense*, (RAND Corporation, 2019), 51-52, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2964.html

²²¹ NATO Organization Structure 2020, <https://www.nato.int/cps/en/natohq/structure.htm>

²²² NATO AJP-4.5, *Allied Joint Doctrine For Host Nation Support*, (Nato Standardization Agency, 2013), 1-1, 1-2, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/628308/ajp-4.5_edb_v1_e.pdf

²²³ The European Centre Of Excellence For Countering Hybrid Threats, homepage, <https://www.hybridcoe.fi/what-is-hybridcoe/>

Η ΕΕ από την άλλη μεριά, χρησιμοποιεί την πολιτικό-στρατιωτική συνεργασία με έναν ιδιαίτερο αλλά και αποτελεσματικό τρόπο κατά των υβριδικών απειλών. Διαθέτει σημαντικούς πόρους, ήπια ισχύς και εστιάζει στην οικοδόμηση της ανθεκτικότητας των κρατών μελών της απέναντι στις υβριδικές απειλές και ιδίως στην παραπληροφόρηση και τις κυβερνοεπιθέσεις. Η κοινή δήλωση ΕΕ-NATO του 2016 απαριθμεί περισσότερους από 40 συγκεκριμένους τομείς συνεργασίας και δέκα από αυτούς σχετίζονται με την ενδυνάμωση της συνεργασίας στην αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών. Ωστόσο, η συνεργασία ΕΕ-NATO περιορίζεται στο διεθνές προσωπικό των δύο οργανισμών και δεν περιλαμβάνει τα κράτη μέλη.²²⁴

Τον Απρίλιο του 2016, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και ο Ύπατος Εκπρόσωπος της ΕΕ για θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας υιοθέτησαν μια κοινή ανακοίνωση για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών. Στο πλαίσιο αυτό, καθορίστηκε η βοήθεια της ΕΕ προς τα κράτη μέλη για την οικοδόμηση της ανθεκτικότητάς τους έναντι των υβριδικών απειλών, ωστόσο, όπως και στην περίπτωση του NATO αναγνωρίστηκε ότι η πρωταρχική ευθύνη για την αντιμετώπιση των απειλών αυτών βαρύνει τα ίδια τα κράτη μέλη.²²⁵ Επίσης θεσμοθετήθηκε η δημιουργία του Hybrid Fusion Cell²²⁶, που έχει ως σκοπό την ανταλλαγής επεξεργασμένων πληροφοριών, δίνοντας τη δυνατότητα στους φορείς της πολιτικό-στρατιωτικής συνεργασίας των κρατών μελών της ΕΕ να βελτιώνουν της επίγνωσης της κατάστασης επί των επικείμενων υβριδικών απειλών.

Πέραν των θεσμοθετημένων ευρωπαϊκών οργάνων, σημαντικές πρωτοβουλίες αναλαμβάνονται στο πλαίσιο της ΕΕ, οι οποίες έχουν περισσότερο στοχευόμενο και ευέλικτο χαρακτήρα, αναλόγως της φύσης της υβριδικής απειλής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ομάδα εργασίας East StratCom EEAS, γνωστή και ως "myth-busters", η οποία δημιουργήθηκε ως απάντηση στις εκστρατείες παραπληροφόρησης της Ρωσίας. Η ομάδα αποτελείται από διπλωμάτες σε εθνικό

²²⁴ European Commission-Fact Sheet, FAQ: Joint Framework on countering hybrid threats, Brussels, (2016), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/it/MEMO_16_1250

²²⁵ Eitvydas Bajarunas, "Addressing Hybrid Threats: Priorities for the EU in 2020 and Beyond", (Wilfried Martens Centre for European Studies, 2020), 64-65, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1781685820912041>

²²⁶ High Representative of The Union For Foreign Affairs And Security Policy, Report on the implementation of the 2016 Joint Framework on countering hybrid threats and the 2018 Joint Communication on increasing resilience and bolstering capabilities to address hybrid threats,(European Commission, 2019), 2-3

επίπεδο και εκθέτει καθημερινά τη διαδικτυακή παραπληροφόρηση της Ρωσίας. Μετά από επανειλημμένες εκκλήσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, η ειδική ομάδα έλαβε χωριστό προϋπολογισμό άνω του 1 εκατομμυρίου ευρώ ετησίως, ο οποίος εκτιμάται ότι είναι ανεπαρκής, δεδομένου του πεδίου της πρόκλησης και των τεράστιων οικονομικών δυνατοτήτων της ΕΕ.²²⁷

Η σχετικά πρόσφατα δημιουργηθείσα Μόνιμη Δομημένη Συνεργασία για την Άμυνα της ΕΕ (PESCO) επικεντρώνεται κυρίως σε επενδύσεις που σκοπό έχουν να υποστηρίξουν τη «σκληρή ισχύ» της ΕΕ. Ωστόσο, ένα από τα 17 συνεργατικά αμυντικά έργα της, με επικεφαλής τη Λιθουανία και τη συμμετοχή έξι μελών της ΕΕ, οδήγησε στην ίδρυση των ομάδων, περιστρεφόμενου χαρακτήρα, EU Cyber Rapid Response (CRRTs)²²⁸. Η εν λόγω πρωτοβουλία αφορά μόνιμες διαδικτυακές ομάδες αντιμετώπισης καταστάσεων έκτακτης ανάγκης, καλύπτοντας όλα τους φορείς και τα θεσμικά όργανα της ΕΕ.²²⁹ Η ΕΕ διέθεσε 50 εκατομμύρια ευρώ για την ανάπτυξη ενός δικτύου ικανοτήτων στον κυβερνοχώρο που συνδέει ιδιωτικούς και δημόσιους φορείς, συμπεριλαμβανομένων ερευνητικών κέντρων, πανεπιστημιακών προγραμμάτων και βιομηχανικών εταιρών, για την αναβάθμιση της κυβερνοασφάλειας, την καλύτερη αντιμετώπιση των προκλήσεων και την ενίσχυση των ικανοτήτων των μεμονωμένων κρατών μελών. Αυτές οι πρωτοβουλίες, όπως αναλύθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο,, ξεπερνούν τη διάσταση της πολιτικό-στρατιωτική συνεργασίας και εισέρχονται σε μια ευρύτερη σφαίρα δράσεων γνωστή ως ολοκληρωμένη προσέγγιση (whole of government approach), η οποία και αυτή με τη σειρά της μπορεί να εφαρμοστεί σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο.

²²⁷ European Union External Action, Questions and Answers about the East StratCom Task Force, 2018, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2116/-questions-and-answers-about-the-east-stratcom-task-force_en

²²⁸ PESCO, PESCO projects, Cyber Rapid Response Teams And Mutual Assistance In Cyber Security, <https://pesco.europa.eu/project/cyber-rapid-response-teams-and-mutual-assistance-in-cyber-security/>

²²⁹The Lithuania Tribune, Cyber Rapid Response Team established by six EU countries, 2020, <https://lithuaniatribune.com/cyber-rapid-response-team/>

Συμπεράσματα-Προτάσεις

Από τη συνολική παρουσίαση του ρόλου της πολιτικό-στρατιωτικής συνεργασίας και γενικότερα της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης στην αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών, δυο είναι οι έννοιες πάνω στις οποίες μπορεί να δομηθεί μια αποτελεσματική αντιμετώπιση. Η πρώτη έγκειται στην άμεση ανταπόκριση στην απειλή και η δεύτερη στην συνεργασία των εμπλεκόμενων φορέων. Οι προτάσεις που θα ακολουθήσουν είναι απόρροια της μέχρι τώρα μελέτης μας και βασίζονται σε ρεαλιστικούς συλλογισμούς οι οποίοι έχουν στο κέντρο τους την ελληνική πραγματικότητα.

Η αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών πρέπει να προέρχεται από το μηχανισμό της ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση. Η προετοιμασία για την αντιμετώπιση αυτών των απειλών δεν μπορεί να αφεθεί μόνο στο υπουργείο άμυνας. Η συμμετοχή των λοιπών κατά περίπτωση υπουργείων είναι υψίστης σημασίας. Απαραίτητη είναι επίσης η συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα, βάση θεσμικού πλαισίου που δεν θέτει σε κίνδυνο την εθνική ασφάλεια.

Ο ρόλος των ιδιωτικών εταιρειών στη αντιμετώπιση των απειλών που εκδηλώνονται στον κυβερνοχώρο είναι περίπλοκος, ωστόσο τα οφέλη που προκύπτουν, σύμφωνα με τα παραδείγματα της Φινλανδίας, της Λιθουανίας και άλλων χωρών είναι πολλαπλά. Οι ιδιωτικές εταιρείες παραδοσιακά αναστατώνουν τις δομές και τις διαδικασίες του κυβερνητικού μηχανισμού. Γι' αυτόν το λόγο πρέπει να είναι ξεκάθαρος ο ρόλος και οι δικαιοδοσίες τους, οι οποίες σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να εισέρχονται στη σφαίρα της κρατικής εξουσίας. Σε κάθε περίπτωση η συνεργασία πρέπει να είναι αμφίδρομη και τα κέρδη από αυτή ισόποσα μοιρασμένα.

Οι μετρήσεις αναφορικά με το βαθμό επιρροής ορισμένων υβριδικών εργαλείων, που χρησιμοποιούνται από οποιοδήποτε δρώντα εις βάρος μιας χώρας, δεν αποτελούν πάντα αντικειμενικό κριτήριο. Οι υβριδικές απειλές που έχουν να κάνουν με τη χειραγώγηση της κοινής γνώμης απαιτούν λεπτομερή εξέταση και η αναφορά σε αυτές μέσω της πολιτικής ρητορικής χωρίς την ύπαρξη αδιάσειστων στοιχείων, από μόνη της δημιουργεί διχαστικές πολιτικές τάσεις.

Στο πλαίσιο της αξιολόγησης των πολιτικών στόχων του δρώντα που χρησιμοποιεί υβριδικά εργαλεία για την ευόδωση αυτών, το εκάστοτε κυβερνητικό

εργαλείο χειρισμού κρίσεων, πρέπει να διακρίνει αν τελικά το ακροατήριο στόχος είναι η κοινωνία του αντίπαλου κράτους ή του ίδιου που εξαπολύει την υβριδική απειλή. Η εν λόγω διάκριση συχνά είναι δυσδιάκριτη, αλλά παίζει σημαντικό ρόλο στην αμυντική στρατηγική που θα εφαρμοστεί, αν πρέπει να εφαρμοστεί, για την αντιμετώπιση της υβριδικής απειλής.

Το δυνατό σημείο των δυτικών δημοκρατιών είναι οι ελεύθερες δημοκρατικές διαδικασίες τόσο στην κοινωνική όσο και στην πολιτική ζωή των κρατών. Οι διαδικασίες αυτές πρέπει προστατεύονται επαρκώς και να προβάλλονται ως σημαντικό πλεονέκτημα και ως παράγοντας ήπιας ισχύος των κοινωνιών μας. Οι υβριδικές απειλές συχνά στοχοποιούν τις διαδικασίες αυτές, υπονομεύοντας σημαντικές λειτουργίες τους, όπως της ελευθερίας του τύπου και του λόγου.

Η αντιμετώπιση της υβριδικής απειλής είναι μια συνεχής διαδικασία. Το σχετικά χαμηλό πολιτικό κόστος στην περίπτωση αποτυχίας του υβριδικού σχεδίου και αποκάλυψης του υβριδικού δρώντα και η ευκολία χρήσης των υβριδικών εργαλείων, την καθιστούν μια πολλά υποσχόμενη τακτική τόσο του παρόντος όσο και του μέλλοντος. Δυστυχώς δεν θα υπάρξουν άνευ όρων παραδόσεις ούτε αδιαμφισβήτητες νίκες, γεγονός που συνηγορεί στη διαρκή επαγρύπνηση του κυβερνητικού μηχανισμού και στην εξοικονόμηση πόρων μέσω της ολοκληρωμένης προσέγγισης.

Η συνεργασία με τις χώρες που έχουν αποτελέσει ήδη στόχους υβριδικών απειλών ή έχουν αντιμετώπιση σοβαρότερες καταστάσεις όπως αυτή του υβριδικού πολέμου είναι απαραίτητη. Η αποκόμιση της τεχνογνωσίας από τέτοιες διμερείς ή πολυμερείς συνεργασίες δεν είναι σπατάλη πόρων αλλά μελλοντική επένδυση.

Η έγκαιρη προειδοποίηση και η διαχείριση μελλοντικού κινδύνου είναι δύσκολη αλλά όχι αδύνατη. Η εστίαση:

- Στις ενέργειες της Ρωσία όσον αφορά παραβιάσεις και διαρροές με σκοπό τη νόθευση εκλογικών αποτελεσμάτων σε χώρες που ενδιαφέρουν τη ρωσική προπαγάνδα, αποτελεί μια καλή αρχή. Χώρες, όπως η Ουκρανία, η Λευκορωσία, η Εσθονία, η Λιθουανία, η Λετονία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ιταλία και η Σουηδία, σε μελλοντικές εκλογές ξέρουν πού να κοιτάξουν χωρίς να αποσπάσουν την προσοχή τους προς άλλη κατεύθυνση. Πράγματι, ένα πλεονέκτημα που αποκόμισε η διεθνή

κοινότητα από την επίθεσης στην εκλογική διαδικασία των ΗΠΑ είναι ότι όλοι είναι πιο προσεκτικοί τώρα και περισσότερο επικεντρωμένοι σε Ρώσους χάκερ.

- Στην Τουρκία, από μέρους της ελληνικής εκάστοτε κυβέρνησης, όσον αφορά την οπλοποίηση των παράνομων μεικτών μεταναστευτικών ροών.

Τέλος, υπάρχει μια ευπάθεια που μοιράζονται όλα τα κράτη και τα θεσμικά όργανα τους όσον αφορά την αντιμετώπιση υβριδικών απειλών στο πλαίσιο της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης, αυτή της δική τους γραφειοκρατικής δυσκαμψίας. Τα συμπτώματα αυτής της ευπάθειας περιλαμβάνουν την αδυναμία αποτελεσματικής συνεργασίας μεταξύ των κυβερνητικών υπηρεσιών και μονάδων, την κακή ροή πληροφοριών, των ανταγωνισμό για πόρους και επιρροή, και την ασυνέπεια στη δημόσια επικοινωνία. Καθώς η αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών περιλαμβάνει τη χρήση και το συντονισμό πολλαπλών εργαλείων, φορέων και δραστηριοτήτων σε κυβερνητικό επίπεδο, η έλλειψη συνοχής και διαλειτουργικότητας γίνεται αμέσως στόχος και αντικείμενο εκμετάλλευσης των υβριδικών απειλών. Οι ευπάθειες αυτές που είναι συνυφασμένες με τη γραφειοκρατική φύση των κρατικών μηχανισμών πρέπει από τα πρώτα στάδια λειτουργίας της ολοκληρωμένης κυβερνητικής προσέγγισης να εξαλειφτούν.

Επίλογος

Μια υβριδική καμπάνια χρησιμοποιεί πολλαπλά εργαλεία, στρατηγικές και δραστηριότητες, σε συμφωνία πάντα με τη μεταβαλλόμενη εχθρική πρόθεση, για την επίτευξη του στόχου της. Μερικές από αυτές μπορεί να περιλαμβάνουν τη χρήση βίας. Ένας εχθρικός δρώντας που χρησιμοποιεί τη μέθοδο των υβριδικών απειλών, προσπαθεί να αποφύγει να προκαλέσει μια παραδοσιακή αντίδραση εις βάρος του. Σκοπεύει να διαταράξει την ικανότητα του στόχου του να ανταποκρίνεται αποτελεσματικά στις προκλήσεις που δέχεται, να επιτύχει τους στόχους του χωρίς ιδιαίτερα εμπόδια και κυρίως χωρίς να τιμωρηθεί για την παραβατική συμπεριφορά του. Οι υβριδικές απειλές είναι δύσκολο να αντιμετωπιστούν. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι είναι δύσκολο να χαρακτηριστούν ως απειλές έως ότου εκδηλωθούν. Επίσης η απάντηση σε αυτές απαιτεί αποτελεσματικό συντονισμό, συγχρονισμό και συνέπεια μεταξύ των φορέων του κρατικού μηχανισμού, των κυβερνήσεων των κρατών, των διεθνών οργανισμών και του ιδιωτικού τομέα.

Η συζήτηση για τον μηχανισμό του τρόπου αντιμετώπισης των υβριδικών απειλών επικεντρώνεται συχνά σε δύο επιλογές απόκρισης. Η πιο κοινή πρόταση για την αντιμετώπιση των αυτών είναι η ανάπτυξη της πολιτικό-στρατιωτικής συνεργασίας, ενώ αρκετές χώρες έχουν διευρύνει τη μέθοδο αυτή εντάσσοντας την ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση στον κυβερνητικό μηχανισμό, προσδοκώντας μια πιο αποτελεσματική ανταπόκριση.

Η λογική είναι ξεκάθαρη, κάθε κράτος πρέπει να επιδιώξει την επίτευξη της διαλειτουργικότητας των διαφορετικών κυβερνητικών φορέων και την ανάπτυξη γρήγορων αντανεκλαστικών των οργάνων που συντονίζουν τους διαφορετικούς κρατικούς αλλά και ιδιωτικούς φορείς. Η κρατική και κοινωνική ανθεκτικότητα, η κοινωνική συνοχή και ευαισθητοποίηση, η εξασφάλιση των κρίσιμων υποδομών, η ενίσχυση και η διαφάνεια των κρατικών θεσμών αποτελούν τα θεμέλια επάνω στα οποία η ολοκληρωμένη κυβερνητική προσέγγιση πρέπει να δομηθεί προκειμένου να έχει αξιώσεις στο δύσκολο έργο της αντιμετώπισης των υβριδικών απειλών.

Τέλος η ενεργή συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα, οι διεθνείς οργανισμοί και οι διμερείς-πολυμερείς συνεργασίες είναι εξίσου σημαντικές πρωτοβουλίες που πρέπει να επιδιώκει η ολοκληρωμένη προσέγγιση κάθε κρατικού μηχανισμού.

Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία

Anderson David, 2017 Terrorist Attacks MI5 and CTP Reviews: Implementation Stock-Take (Unclassified Summary Of Conclusions), June 11, 2019, <https://www.gov.uk/government/publications/mi5-and-counter-terrorism-policing-implementation-report-2017-terrorist-attacks>

Ασιμάκη Άννη et al, Οι έννοιες της Νεωτερικότητας και της Μετανεωτερικότητας και η Σχέση τους με τη Γνώση: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση, Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, 2011, <http://ojs.lib.uth.gr/index.php/tovima/article/view/23/21>

AJP-9 NATO Civil-Military Co-Operation (Cimic) Doctrine, 2003, <https://www.nato.int/ims/docu/ajp-9.pdf>

Alba Carlos and Jordan Ryan, "Scots firms 'in £26m laundering link to Putin", The Times, 2019, <https://www.thetimes.co.uk/article/scots-firms-in-26m-laundering-link-to-putin-p9zsjghsn>

Allcott Hunt and Matthew Gentzkow, "Social Media and Fake News in the 2016 Election" Journal of Economic Perspectives, VOL 31, No2, 2017

Azani Eitan, (2013) The Hybrid Terrorist Organization: Hezbollah as a Case Study, Studies in Conflict & Terrorism, 36:11, <https://doi.org/10.1080/1057610X.2013.832113>

Bajarunas Eitvydas and Vytautas Kersanskas, Hybrid Threats, Analysis of Content, Challenges Posed and Measures to Overcome, in Lithuanian Annual Strategic Review 2017-2018, Vol.16, 2019, https://www.researchgate.net/publication/330316025_Hybrid_Threats_Analysis_of_Content_Challenges_Posed_and_Measures_to_Overcome

Bajarunas Eitvydas, "Addressing Hybrid Threats: Priorities for the EU in 2020 and Beyond", (Wilfried Martens Centre for European Studies, 2020, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1781685820912041>

Bartel Caroline, "Social Comparisons in Boundary-Spanning Work: Effects of Community Outreach on Members' Organizational Identity and Identification" in Administrative Science Quarterly, Vol. 46, No. 3, Sage Publications Inc, 2001

Bayers Judit et al., Disinformation and propaganda – impact on the functioning of the rule of law in the EU and its Member State, (Directorate General for Internal Policies of the Union, EU Parliament, 2019)

BI-SC Input to a New NATO Capstone Project for The Military Contribution to Countering Hybrid Threats", NATO, Supreme Allied Command Europe and Transformation, 2010, https://www.act.nato.int/images/stories/events/2010/20100826_bi-sc cht.pdf

Binnendijk Anika and Mirada Priebe, An Attack Against Them All?, Drivers of Decisions to Contribute to NATO Collective Defense, (RAND Corporation, 2019), https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2964.html

Briant Emma and Alicia Wanless, “A Digital Menage a Trois: Strategic Leaks, propaganda and Journalisme” in Countering Online Propaganda and Extremism, The Dark Side of Digital Diplomacy, ed. Corneliu Bjola and James Pament, Routledge, 2019

Boston Jonathan and Chris Eichbaum, ‘State sector reform and renewal in New Zealand – Lessons for Governance’ Koz-Gazdasag (Public Economics), 2007

Bumiller Elisabeth and Thom Shanker, “Panetta Warns of Dire Threat of Cyberattack on U.S”, The New York Times, 2012, <https://www.nytimes.com/2012/10/12/world/panetta-warns-of-dire-threat-of-cyberattack.html>

Buzan Bary, The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism, New York: Columbia University Press, 1993

Brocades Zaalberg T W, Towards a new concept for civil-military cooperation during stabilization operations, TNO report, TNO, 2007, https://hcss.nl/sites/default/files/files/reports/20.03_.2007-Towards a new concept for civil-military cooperation during stabilization operations .pdf

Cázarez-Grageda Karina, “The whole of government approach: Initial lessons concerning national coordinating structures for the 2030 Agenda and how review can improve their operation”, Discussion Paper in Partners for Review, 2019, <https://www.partners-for-review.de/wp-content/uploads/2019/09/Whole-of-Government-P4R-Discussion-paper-2019.pdf>

ΓΕΣ/ Διεύθυνση Δόγματος/1, Δόγμα Πολιτικής και Οργάνωσης του Στρατού Ξηράς, Αθήνα: ΤΥΠΟΓΡ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ, 2016

Cederberg Aapo and Pasi Eronen, How can Societies be Defended against Hybrid Threats?, (Geneva Centre for Security Policy, 2015

Chivvis Christopher, Understanding Russian Hybrid Warfare. and What Can Be Done About It, RAND, 2017

Christensen Tom and Per Lægreid, Welfare Reform and ‘Wicked Issues’ From Coupling To De-Coupling? COCOPS Working Paper No. 5, 2012

Christensen Tom and Per Lægreid, “Post NPM Reforms: Whole of Government Approaches as a New Trend”, in New Steering Concepts in Public Management ed., Sandra Groeneveld and Steven Van De Walle, Emerald, 2012

Cilluffo Frank and Joseph Clark, Thinking About Strategic Hybrid Threats – In Theory and in Practice, in Prism, Vol.4, No.1, 2012, <https://www.hsdl.org/?abstract&did=727928>

Civil-Military Co-operation (CIMIC) Concept for EU-Led Crisis Management Operations, Brussels: Council of EU, 2002

Clarke Roger and Owen Lackson, Building Resilience: Hybrid's Weakness? Hybrid Center of Excellence, Working Paper 3, 2019,
https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/07/HybridCoE_WorkingPaper_BuildingResilience.pdf

Clech Jerome, "L'hybridité : nouvelles menaces, inflexion stratégique ?", Revue Défense Nationale, No788 (2016), 12-18, <https://www.cairn.info/revue-defense-nationale-2016-3.htm>

Coffey Luke, "The Menace of Russian Hybrid Warfare and How to Thwart It", The Heritage Foundation, 2019 <https://www.heritage.org/defense/commentary/the-menace-russian-hybrid-warfare-and-how-thwart-it>

Colgan Ann et al., A Primer on Implementing Whole of Government Approaches, Dublin: Centre for Effective Services. 2014

Committee on Foreign Relations United States Senate, Putin's Asymmetric Assault on Democracy in Russia and Europe: Implications for U.S. National Security, Washington: U.S. Government Publishing Office, 2018

Cooper Richard, "Is Economic Power a Useful and Operational Concept?" Paper No 04-02, Weatherhead Centre for International Affairs, Harvard University, 2004,

Council of the EU, Hybrid Threats, (YouTube, 18 April 2016), www.youtube.com/watch?v=Xig1wtPRbnY

Council of the European Union, Permanent Representatives Committee, Draft Council Conclusions on Security and Defence in the context of the EU Global Strategy, ST 10047/19, Brussels, 13 June 2019,
<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10047-2019-INIT/en/pdf>

Council of the European Union, Complementary efforts to enhance resilience and counter hybrid threats, Council Conclusions, 2019

Sean Monaghan, Countering Hybrid Warfare: So What for the Future Joint Force? in Prism Vol.8, No.2, 2019
https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/prism/prism_8-2/PRISM%208-2.pdf?ver=2019-10-28-122747-047

Curanovic Alicia, "Religion in Russia's Foreign Policy" New Eastern Europe, 2013,
http://neweasterneurope.eu/old_site/articles-and-commentary/812-religion-in-russia-s-foreign-policy

Cullen Patrick and Erik Reichborn-Kjennerud, «Understanding Hybrid Warfare», Multinational Capability Development Campaign Countering Hybrid Warfare Project, 2017,
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/647776/dar_mcdc_hybrid_warfare.pdf

Cyber Attack and Disruption, Seattle Office of Emergency Management, 23-24,
<https://www.seattle.gov/Documents/Departments/Emergency/PlansOEM/SHIVA/SHI/VAv7.0-Cyber.pdf>

Deployable Training Division of the Joint Staff J7, Interorganizational Cooperation, Insights and Best Practices Focus Paper, 2018, https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/fp/interorgan_coop_fp.pdf?ver=2018-05-01-101754-133

Dirzauskaite Goda and Nicolae Cristinel Ilinca, Understanding “Hegemony” in International Relations Theories, Aalborg University, 2017

Douglas Stuart, The National Security Act of 1947, Oxford Bibliographies, 2014, <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0102.xml>

Duncan Allan, Managed Confrontation UK Policy Towards Russia After the Salisbury Attack, Research Paper, Chatham House, 2018

European Union External Action, “EU imposes first ever cyber sanctions to protect itself from cyber-attacks”, 2020, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/83572/eu-imposes-first-ever-cyber-sanctions-protect-itself-cyber-attacks_en

EEAS, European Union Global Strategy, 2016, https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf

European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats, “Hybrid by name, hybrid by nature”, Presentation, <https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/Eap-Panel-CoE-presentation-17.5.2019.pdf>

European Commission-Fact Sheet, FAQ: Joint Framework on countering hybrid threats, Brussels, (2016), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/it/MEMO_16_1250

Fiott Daniel and Roderick Parkes, “The EU’s response to hybrid threats”, European Union Institute for Security Studies 2019, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_151.pdf

Fridman Ofer, Hybrid Warfare or GibridnayaVoyna?, The RUSI Journal, 162:1, 2017, <https://doi.org/10.1080/03071847.2016.1253370>

Fridman Ofer, Russian Hybrid Warfare, Resurgence and Politicisation, Oxford University Press, 2019

Gardiner Joey, “What Is COBRA?” The Guardian, October 21, 2002, <https://www.theguardian.com/politics/2002/oct/21/Whitehall.uk>

Gardner Hall, “Hybrid Warfare: Iranian and Russian Versions of ‘Little Green Men’ and Contemporary Conflict”, Research Paper, NATO Defense College, No 123, (2015), <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=885>

Grayson James, Stuxnet and Iran's Nuclear Program, Stanford University, 2011, <http://large.stanford.edu/courses/2011/ph241/grayson2/>

Germani Luigi Sergio and Jacopo Iacoboni, "Italy Is The Turn To Russia Reversible?" in *The Kremlin's Trojan Horses*, Atlantic Council, 2017

Hagelstam Alex, "Cooperating to counter hybrid threats", *NATO Review*, 2018, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2018/11/23/cooperating-to-counter-hybrid-threats/index.html>

Hakan Yavuz H, "Islamic Political Identity in Turkey", Oxford University Press, 2003

Halligan John et al., *Crossing Boundaries in Public Management and Policy: The International Experience*, ROUTLEDGE, 2014

Hartmann Uwe, "The Evolution of the Hybrid Threat, and Resilience as a Countermeasure", in *NATO Research Paper*, No. 139, NATO Defence College, 2017, <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=1083>

High Representative of The Union For Foreign Affairs And Security Policy, *Report on the implementation of the 2016 Joint Framework on countering hybrid threats and the 2018 Joint Communication on increasing resilience and bolstering capabilities to address hybrid threats*, European Commission, 2019

Hoorickx Estelle, "Countering Hybrid Threats: Belgium and the Euro-Atlantic Strategy" in *Security & Strategy*, No 131, Royal Higher Institute for Defence, 2017

Hughes Geraint, *My Enemy's Enemy – Proxy Warfare in International Politics*, Sussex Academic Press, 2012

Huntington Samuel, *The Soldier and the State*, Harvard University Press, 1957, https://books.google.be/books?id=1PqFe0rsfdcC&printsec=frontcover&hl=el&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Greg Simons, "The Russian Orthodox Church: Toward a New, Global Role?" *Cicero Foundation Great Debate Papers* 16(6), 2016

Gressel Gustav, "Protecting Europe against Hybrid Threats", *European Council on Foreign Relations*, 2019, https://ecfr.eu/wp-content/uploads/6_Protecting_Europe_against_hybrid_threats.pdf

Halligan John et al., "Experiments with joined-up, horizontal and whole-of-government in Anglophone countries", In *International Handbook on Civil Service Systems*, ed., Andrew Massey, UK: Edward Elgar Publishing, 2011, <https://www.e-elgar.com/shop/usd/international-handbook-on-civil-service-systems-9781847200532.html>

Headquarters Department of the Army, *TC 7-100, Hybrid Threat*, Washington DC, 2010, https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/pdf/web/tc7_100.pdf

Henrotin Joseph, "La guerre hybride comme avertissement stratégique", *Stratégique*, No 111, (2016), 19-20, <https://www.cairn.info/revue-strategique-2016-1.htm>

Henrotin Joseph, "L'Etat islamique, forme la plus aboutie de l'ennemi hybride, Défense et Sécurité Nationale, No40, (2015), <https://www.arenion24.news/2015/05/22/letat-islamique-forme-la-plus-aboutie-de-lennemi-hybride/>

Hickman Karl et al, "Hybrid Threats and Asymmetric Warfare: What to do?", (conference proceeding held in Stockholm 14-15 November, 2017, organised by Swedish Defence University), <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1186265/FULLTEXT01.pdf>

High Representative of The Union for Foreign Affairs and Security Policy, Action Plan Against Disinformation, European Commission, 2018, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/eu-communication-disinformation-euco-05122018_en.pdf

House of Commons Defence Committee, "Russia: Implications for UK defence and security", First Report of Session 2016–2017", June 28, 2016

Hyber Alex Roberto, US Foreign Policy Decision-Making from Kennedy to Obama, Palgrave Macmillan US, 2014

Hybrid Threats, A Strategic Communications Perspective, NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2019, <https://stratcomcoe.org/hybrid-threats-strategic-communications-perspective>

Hybrid and Transnational Threats, Friends of Europe, Discussion Paper, 2018, https://www.friendsofeurope.org/wp/wp-content/uploads/2019/04/FoE_SEC_PUB_Hybrid_DP_WEB.pdf

Hybrid Warfare Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present, ed. Williamson Murray and Peter Mansoor, New York: Cambridge University Press, 2012

IISS Armed Conflict Survey 2015, The International Institute for Strategic Studies, Routledge, 2015

Intelligence and Security Committee of Parliament, Annual Reports, 2016–2017, <http://isc.independent.gov.uk/committee-reports/annual-reports>

Intelligence and Security Committee of Parliament, Annual Reports, 2018–2019, <http://isc.independent.gov.uk/committee-reports/annual-reports>

International Monetary Fund, "Budget Preparation, What are the typical weaknesses of budget preparation systems?" <https://www.imf.org/external/pubs/ft/extend/guide3.htm>

Isaac Mike and Daisuke Wakabayashi, Russian Influence Reached 126 Million Through Facebook Alone, The New York Times, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/10/30/technology/facebook-google-russia.html>

Jaroslawa Aniela, Communication In Civil-Military Cooperation, Thesis, Naval Postgraduate School, 2007

Jemberga Sanita et al., “Kremlin’s Millions”, Rebalitica, 2015, <https://en.rebalitica.lv/author/sanita-jemberga-rebalitica-mikk-salu-eesti-ekspress-sarunas-cerniauskas-dovidas-pancerovas-15min-lt/>

Joint Chiefs of Staff and The First Indochina War 1947-19, Office of Joint History Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, Washington DC: U.S. Government Printing Office, 2004

Joint Chiefs of Staff and The War in Vietnam 1960–1968, Office of Joint History Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, Washington DC: Government Printing Office, 2011

Joint declaration on EU-NATO cooperation, 10 July 2018, https://www.consilium.europa.eu/media/36096/nato_eu_final_eng.pdf

Joint declaration by the President of the European Council, the President of the European Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization, 08 Jul 2016, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133163.htm

Joint-Publication 3-13, Information Operation, Joint Chief of Staff, 2012

Kasner Alexander, «National Security Leaks And Constitutional Duty» in Stanford Law Review, VOL 67, No1, 2015

Kavanagh Dennis and David Richards, “Departmentalism and Joined-Up Government: Back to the Future?” In Parliamentary Affairs, Vo. 54, Issue 1, 2001, <https://academic.oup.com/pa/article-abstract/54/1/1/1462523?redirectedFrom=fulltext>

Kennan George, The Inauguration of Organized Political Warfare 30 April 30 1948, in Digital Archive of Wilson Center Org, <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114320.pdf?v=941dc9ee5c6e51333ea9ebbbc9104e8c>

Keohane Robert and Joseph Nye, Globalization: What is New? What is Not? And So What? Washingtonpost, 2000, <http://www.asu.edu/courses/pos445/Keohane%20and%20Nye--Globalization%20What's%20New%3F%20%20What's%20Not%3F.pdf>

Κολοβός Αλέξανδρος, Κρίση στον Έβρο: Η Ολιστική Προσέγγιση και οι Προκλήσεις για Ολοκληρωμένη Δράση, ΕΛΙΑΜΕΠ, 2020, https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2020/06/31_2020_POLICY-PAPER-%CE%91%CE%BB%CE%AD%CE%BE%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%9A%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B2%CF%8C%CF%82.pdf

Κουσκουβέλης Ηλίας, Αποτροπή και Πυρηνική Στρατηγική στον Ψυχρό Πόλεμο, Εκδόσεις Ποιότητα, 2000

Kramer Franklin and Lauren M. Speranza, Meeting the Russian Hybrid Challenge. A Comprehensive Strategic Framework, Atlantic Council, 2017

Krieg Andreas and Jean-Mark Rickli, *Surrogate Warfare, the Transformation of War in the 21st Century*, Washington DC: Georgetown University Press, 2019, <http://press.georgetown.edu/book/georgetown/surrogate-warfare>

Lamoreaux Jeremy, "Russian Activities in Europe", in *Russian Strategic Intentions, A Strategic Multilayer Assessment (SMA) White Paper*, NSI, 2019

Lasconjarias Guillaume and Jeffrey Larsen, *NATO's Response to Hybrid Threats*, NATO Defence College, 2015

Lasconjarias, Guillaume "Deterrence through Resilience NATO, the Nations and the Challenges of Being Prepared", in *NATO Eisenhower Paper, No.7*, NATO Defence College, 2017, <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=1060>

Lawrence Thomas Edward, *Seven Pillars of Wisdom*, New York, Penguin Random House, 2008

Leustean Lucian (2018) *Eastern Orthodoxy, Geopolitics and the 2016 'Holy and Great Synod of the Orthodox Church'*, in *Geopolitics*, 23:1, <https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1350843>

Link Tom, "Delivering Joined-Up government in the UK: Dimensions, Issues and Problems" in *Public Administration*, Vol. 80, Issue 4, 2002 <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/14679299/2002/80/4>

Linton Wells, *Cognitive-Emotional Conflict, Adversary Will and Social Resilience*, PRISM Volume 7, No 2, 2017

Λίτσας Σπυρίδων, *Πόλεμος Και Ορθολογισμός. Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές*, (Ποιότητα, 2010)

London Declaration, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in London 3-4 December 2019, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_171584.htm

MacCarthaigh Muiris, *Joined-Up Government, Government of Hong Kong, Efficiency Unit*, 2009, https://www.effo.gov.hk/en/reference/publications/joined_up_government.pdf

Management Advisory Committee, *Connecting Government: Whole of government responses to Australia's priority challenges*, 2004, <https://www.apsc.gov.au/sites/default/files/connectinggovernment.pdf>

Mansoor Peter, "Hybrid Warfare in History" in *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, ed., Williamson Murray and Peter Mansoor, Cambridge University Press, 2012

Mayr-Knoch Ingor et al, "Plaidoyer pour une stratégie hybride de l'Union européenne", *Revue Défense Nationale*, No 788 (2016), <https://www.cairn.info/revue-defense-nationale-2016-3.htm>

Missiroli Antonio, From hybrid warfare to “cybrid” campaigns: the new normal? NATO Defence College, Policy Brief, No19, 2019, <https://natolibguides.info/hybridwarfare/reports>

Mc Allister David, “EU to take action against fake news and foreign electoral interference”, personal site, 2019, <https://www.david-mcallister.de/eu-to-take-action-against-fake-news-and-foreign-electoral-interference/>

Mcquaid James and Arpad Vincze, "Countering Threats to Environmental Security: The Role Of Nato" in: Energy and Environmental Challenges to Security. ed. Stephen Stec and Besnik Baraj, NATO Science for Peace and Security Series, Springer, https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9453-8_12

McSweeney Bill, Security Identity and Interests: A Sociology of International Relations, Cambridge University Press, 1999

Makinda Samuel, Sovereignty and Global Security, Security Dialogue, 1998: 29(3), <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0967010698029003003>

Malis Christian, "Guerre hybride et stratégies de contournement", Revue Défense Nationale, 2016

Martin Alexandre and Loïck Coriou, “Définir un conflit asymétrique”, Le Monde, March 2003, https://www.lemonde.fr/international/article/2003/03/31/definir-un-conflit-asymetrique_315022_3210.html

Mattis James and Frank Hoffman , “Future Warfare: the Rise of Hybrid Wars”, Proceedings, Vol 131, 2005, <http://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlockWarUSNINov2005.pdf>

Missiroli Antonio, Forward to: "After the EU Global Strategy, Building Resilience", ed. Florence Gaub and Nicu Popescu, European Union Institute for Security Studies, 2017

Monov Lyubomir and Maksim Karev, “How To Counter Hybrid Threats?”, Information & Security: An International Journal, Vol. 39:2, 2018, <http://isij.eu/article/how-counter-hybrid-threats>

Mulgan Geoff, Joined-Up Government: Past, Present and Future, in Joined-Up Government, ed., Vernon Bogdanor, Section 8: Joined-Up Government, Oxford University Press, 2005

Multinational Capability Development Campaign, Countering Hybrid Warfare, 2019, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/784299/concepts_mcdc_countering_hybrid_warfare.pdf

NATO AJP-4.5, Allied Joint Doctrine for Host Nation Support, Nato Standardization Agency, 2013, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/628308/ajp-4.5_edb_v1_e.pdf

NATO Standard AJP-01 Allied Joint Doctrine, 2017

Nemeth William, *Future War and Chechnya: a Case for Hybrid Warfare*, Monterey, 2002

Nye Joseph, *A Western Strategy for a Declining Russia*, CNBC, 8 Sep 2014, <https://www.cnbc.com/2014/09/08/a-western-strategy-for-a-declining-russiacommentary.html>

O'Rourke Ronald, *Renewed Great Power Competition: Implications for Defence—Issues for Congress*, Congressional Research Service, 29 Oct 2020, <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R43838.pdf>

Otaiku Ayodele, "A Framework for Hybrid Warfare: Threats, Challenges and Solutions", *Journal of Defense Management*, Vol.8, Issue 3, 2018, <https://www.longdom.org/open-access/a-framework-for-hybrid-warfare-threats-challenges-and-solutions-2167-0374-1000178.pdf>

Patalano Alessio, (2018) *When strategy is 'hybrid' and not 'grey': reviewing Chinese military and constabulary coercion at sea*, *The Pacific Review*, 31:6, DOI:10.1080/09512748.2018.1513546

Pawlak Patryk, *At a glance. Understanding Hybrid Threats*, European Parliamentary Research Service, 2015, [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_ATA\(2015\)564355](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_ATA(2015)564355)

Peckham Howard, ed. Daniel Boorstin, *The Colonial Wars, 1689-1762*, Chicago: University of Chicago Press, 1964

Philips Tom et al, "Beijing rejects tribunal's ruling in South China Sea case", *The Guardian*, July 12, 2016, <https://www.com/world/2016/jul/12/philippines-wins-south-china-sea-case-against-china>

Pion-Berlin David and Danijela Dudley, "Civil-Military Relations: What Is the State of the Field" in *Handbook of Military Science*, Springer, 2020, <https://link.springer.com/referencework/10.1007/978-3-030-02866-4>

Polyakova Alina, "Introduction: The Kremlin's Trojan Horses 2.0" in *Kremlin's Trojan Horses, Russian Influence in Greece, Italy and Spain*, Atlantic Council, 2017

Potter Zachary, «Covert Action: the Delicate Balance», *Federation of American Scientists*, 1996, <https://fas.org/irp/eprint/snyder/covertaction.htm>

Pronk Danny, *The Return of Political Warfare*, in *Strategic Monitor 2018-2019*, Clingendael.org, <https://www.clingendael.org/pub/2018/strategic-monitor-2018-2019/>

Rehse Peter, *CIMIC: Concepts, Definitions and Practice*, Thesis, University of Hamburg, 2004, <https://www.worldcat.org/title/cimic-concepts-definitions-and-practice/oclc/939169006/editions?referer=di&editionsView=true>

Resilience and Article 3", NATO, (2020), https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm

Roberts Brad, *Asymmetric Conflict* 2010, Institute for Defense Analysis, 2000

Robinson Mark, *From Old Public Administration to the New Public Service: Implications for Public Sector Reform in Developing Countries*, UNDP, Global Centre for Public Service Excellence, 2015

Rousea Kevin, "International Law and Military Strategy: Changes in the Strategic Operating Environment", in *Journal Of National Security Law & Policy*, Vol.9 No.1, 2016, 6, <https://jnslp.com/wp-content/uploads/2017/04/International-Law-and-Military-Strategy-FINAL.pdf>

Rubin Victoria et al., "Fake News or Truth? Using Satirical Cues to Detect Potentially Misleading News.", Canada: University of Western Ontario, 2016, <https://www.aclweb.org/anthology/W16-0802.pdf>

Sadjadpour Karim, "Iran's Unwavering Support to Assad's Syria", Carnegie Endowment for International Peace, August 27, 2013, <https://carnegieendowment.org/2013/08/27/iran-s-unwavering-support-to-assad-s-syria-pub-52779>

Salinas Sara, "Russians got more impact from regular social media posts than ads in election misinformation campaign", CNBC, 2018, <https://www.cnbc.com/2018/12/17/russias-most-inflammatory-misinformation-posts-were-organic-not-ads.html>

Sarkesian Sam et al., *US National Security: Policymakers Processes & Politics*, USA: Lynne Rienner Publishers, 2008, <https://issat.dcaf.ch/download/17624/205980/nat%20sec%20proc%20pol%20policy-m.pdf>

Saul Ben et al., *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: Commentary, Cases, and Materials*, Oxford University Press, 2014

Scharf Michael and Elizabeth Andersen, "Is Law fare Worth Defining, Report of the Cleveland Experts Meeting, September 11, 2010", *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol.43, 2010, <https://scholarlycommons.law.case.edu/jil/vol43/iss1/2>

Selhorst A.J.S, "Russia's Perception Warfare. The Development of Gerasimov's Doctrine in Estonia and Georgia and its Application in Ukraine", *Militaire Spectator*, No4, 2016, <https://www.militairespectator.nl/sites/default/files/uitgaven/inhoudsopgave/Militaire%20Spectator%204-2016%20Selhorst.pdf>

Sengupta Kim, "Meet the Elves, Lithuania's digital citizen army confronting Russian trolls", *Independent*, July 17, 2019, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/lithuania-elves-russia-election-tampering-online-cyber-crime-hackers-kremlin-a9008931.html>

77th Brigade Influence And Outreach, <https://www.army.mod.uk/who-we-are/formations-divisions-brigades/6th-united-kingdom-division/77-brigade>

Scott Robert et al., NATO and Allied Civil-Military Co-Operation Doctrine, Operations, & Organization Of Forces, (Washington DC: Center for Strategic and International Studies, 2009), 2, <https://www.csis.org/analysis/nato-and-allied-civil-military-co-operation-doctrine-operations-organization-forces>

Σιουτη Βασιλική, Ο «θάνατος του Μοχάμεντ Αλ Άραμπ» και η αναζήτηση της αλήθειας», Ρεπορτάζ, 07-03-2020, www.lifo.gr
https://www.lifo.gr/articles/greece_articles/272729/o-thanatos-toy-moxament-al-aramp-kai-i-anazitisi-tis-alitheias

Steele Brent and Alexandra Homolar, Ontological insecurities and the Politics of Contemporary Populism, (Cambridge Review of International Affairs, 2019), <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09557571.2019.1596612?needAccess=true>

Shearer Elisa and Jeffrey Gottfried, News Use across Social Media Platforms 2017, Pew Research Centre, 2017, <http://www.journalism.org/2017/09/07/news-use-across-social-media-platforms-2017>

Stone Fish Isaac, «Beijing Establishes a D.C. Think Tank, and No One Notices», Foreign Policy, 2016, <http://foreignpolicy.com/2016/07/07/beijing-establishes-washington-dc-think-tank-south-china-sea/>

Taillat Stephane, “Un mode de guerre hybride dissymétrique? Le cyberspace” Stratégique No111, 2016

Tenenbaum Elie, “Guerre hybride: concept stratégique ou confusion sémantique?” Revue Défense Nationale, No 788, (2016), <https://www.cairn.info/revue-defense-nationale-2016-3-page-31.htm>

Tenenbaum Elie, “La manœuvre hybride dans l’art opératif”, Stratégique, No 111, (2016), <https://www.cairn.info/revue-strategique-2016-1.htm>

Thiele Ralph, “Building Resilience Readiness against Hybrid Threats - A Cooperative European Union / NATO Perspective” in ISPSW Strategy Series: Focus on Defence and International Security, No.448, 2016, https://www.ispsw.com/wp-content/uploads/2016/09/449_Thiele_Malaysia_Sep2016.pdf

Thucydides, The Landmark, A Comprehensive Guide to the Peloponnesian War, ed. Robert Starssler, New York, Free Press, 1996

Τουλουμάκος Παντελής, Τουρκικές Δεξαμενές Σκέψης, Κείμενο Εργασίας, ΕΛΙΑΜΕΠ, 2012

Trogu Antonio, Civil-military cooperation: Definition and Purpose, Publication, European Integration & Regional Competitiveness Foundation, http://eirc-foundation.eu/Publications/Security%20and%20Defense/articolo_CIMIC_mod.pdf

Tyler Tom and Allan Lind, “Understanding the Nature of Fraternalistic Deprivation: Does Group-based Deprivation Involve Fair Outcomes or Fair Treatment”, in Relative Deprivation ed., Iain Walker and Heather Smith (Cambridge University Press, 2001),

43-47, <https://www.cambridge.org/core/books/relative-deprivation/4F053B58667D3FDF0DB80DD1FD62372C>

Tung Chen-Yuan, "Cross-Strait Economic Relations: China's Leverage and Taiwan's Vulnerability" in *Issues & Studies* 39, No.3, 2003

United Nations Office for the Coordination of the Humanitarian Affairs (OCHA), *Guidelines on the Use of Military and Civil Defence Assets to Support UN Humanitarian Activities in Complex Emergencies*, (OCHA, 2003), https://www.unocha.org/sites/unocha/files/01.%20MCDA%20Guidelines%20March%2003%20Rev1%20Jan06_0.pdf

United States Army Special Operations Command, *Counter-Unconventional Warfare-White Paper*, 2014

United States Joint Staff Joint Force Development (J7), *Cross Domain Synergy in Joint Operations*, US JCS, 2016, https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/concepts/cross_domain_planning_guide.pdf?ver=2017-12-28-161956-230

University of Georgia, "Blog: Why And How Russian Disinformation Targets Europe And The EU In Georgia", *EUfactcheck*, 2019, <https://eufactcheck.eu/blogpost/blog-why-and-how-russian-disinformation-targets-europe-and-the-eu-in-georgia/>

Valeriano Brandon and Ryan Maness, *Cyber Wars Versus Cyber Realities, Cyber Conflict in the International System*, Oxford University Press, 2015

Van Hear Nicholas et al., *Managing Mobility for Human Development: The Growing Salience of Mixed Migration*, United Nations Development Programme, *Human Development Reports, Research Paper*, April 2009

Van Loon Ton and Susan Verstegen, "Manoeuvring in the Hybrid Environment. On the Importance of Cooperation Resilience and Strategic Thinking", *Militaire Spectator*, September 16, 2019, <https://www.militairespectator.nl/thema/strategie-internationale-samenwerking/artikel/manoeuvring-hybrid-environment>

Von Clausewitz Carl, *On War*, ed. and trans. Peter Paret and Michael Howard, Princeton, 1976

Waltz Kenneth, *Man the State and War*, Columbia University Press, 1959

Warner Carolyn and Stephen Walk, "Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis", *Foreign Policy Analysis*, Vol.7, Issue 1, (Oxford Academic, 2011), 114-115, <https://academic.oup.com/fpa/article-abstract/7/1/113/1791698?redirectedFrom=fulltext>

Wells Linton, *Cognitive-Emotional Conflict, Adversary Will and Social Resilience*, *PRISM* Volume 7, No 2, 2017

Williams Gary, *Operations Security (OPSEC)*, *Information Warfare Site*, <http://www.iwar.org.uk/iwar/resources/call/opsec.htm>

Wills Henry et al., Homeland Security National Risk Characterization: Risk Assessment Methodology, RAND Corporation, 2018, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2100/RR2140/RAND_RR2140.pdf